విజ్ఞప్తి.

'వర్తమానశతాబ్దిసన్నయాచార్యులవారు' (మా. అముక్త. సంజీవని) రచియించిన యీ ప్రౌఢవ్యాకరణమునకు నేటికి ఈవ్యాఖ్య వెలువడగలుగుట చాలశుభము. శ్రీ ఆచార్యులవారు గతించియే నేటికి ఏబదియాఱుసంవత్సరములు (1891-1947). ఈ వ్యాఖ్యాకర్తలైన శ్రీ తాళ్లూరు ఆర్ముగముపిళ్లెగారు చిత్తూరుమండలవాసులు. పిళ్ల శబ్దముచే వీరు ద్రవిడులని పలువురు భ్రమించుచున్నారు వీరిపూర్వులు తొలుత దాక్షిణాత్యులేయైనను ఏనాడో ద్రవిడమండలమునువీడి ఆంధ్రదేశమున్ జొచ్చి శ్రీకరణాధికారమునే నిర్వర్తించుచు ప్రభువుల యాస్థానములయందుండి క్రమముగా నేటి చిత్తూరుమండలమందలి నారగంటిపాళెము జమీనునకుచేరిన వేల్కూరు ప్రవేశించి ఆపాళెగార్లతో సమానప్రతిపత్తి నందియుండిరి. దాదాపు మూడుశతాబ్దములనుండియు వీరికుటుంబమువా రీదేశమున నున్నట్లు తెలియుచున్నది వీరి పితామహులైన శ్రీ గోపాలపిళ్లెగారు సంస్కృతాంధ్రములయందు చక్కని ప్రవేశముగలవారై, యోగాభ్యాసనిరతులై, ఎనుబదియేండ్లు జీవించి బ్రహ్మరంధ్రమున ప్రాణత్యాగ మొనరించిరట. వీరు తరిగొండ వేంగమాంబగారి సమకాలికులుగానుండి ఆయమ రచించిన గ్రంథములకు పెక్కింటికి స్వయముగా ప్రతులు రచియించి యుంచుకొనియున్నారు.

ఇట్లే వీరికి మాతామహుల వరుసవారైన కొండకుప్పము ఆరుముగస్వాములవారును పెదతండ్రిగారైన శ్రీ కాళపిళ్లెగారును సంస్కృతాంధ్రములయందు ప్రవేశము గలవారేగాక సంగీతాదికములలో ప్రసిద్ధులైయుండిరి. ఇందు శ్రీ కాళపిళ్లెగారు శ్రీ త్యాగరాయస్వాములవారిశిష్యులతో సాంగత్యము నందియుండి సభార్యులై సన్న్యసించి దేశసంచారము గావించి తరించిరి.

ఇట్టి సద్వంశమున జనించిన శ్రీ ఆర్ముగము పిళ్లెగారు పెద్దల యాంధ్రాభిమానమును వీడక దాదాపు ఇరువదిసంవత్సరములుగా నాంధ్రాధ్యాపకులై తత్ఫలితముగా నీవ్యాఖ్యను రచించి మా కొసంగినందులకు వారికి మా ధన్యవాదములు.

మే. 1947 ప్రకాశకులు:

శ్రీః

బాలబోధసుధాపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

అను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణము

వ్యాఖ్యాత్రుపోద్ఘాతము.

ఈ 'త్రిలిఙ్గలక్షణశేషము'నకు ప్రౌఢవ్యాకరణమని సర్వజన వ్యవహారసిద్ధంబగు నామాంతరముగలదు. కాని ఈ నామము కృతికర్త కల్పితము కానట్లు తోఁచుచున్నది. దీనిని రచించినవారు శ్రీమాన్ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు. వీరు గడచిన శతాబ్దియం దుండినవారే కావున వీరిం గూర్చి యిప్పటి విద్వల్లోకమునకుం దెలియనివియు, ఇప్పుడు క్రొత్తగాఁ దవ్వి చెప్పవలసినవియు నగు విషయము లెక్కువ లేవు. ఏతద్ వ్యాకరణప్రసక్తిని తాము రచించిన గ్రంథాంతరములను స్వీయపీఠికలో ఆచార్యులవారే సెలవిచ్చియున్నారు. కాఁబట్టి అందుం గూర్చిన పెంపకమును ఇట అక్కఱలేదు.

శ్రీ పరవస్తు చిన్నయసూరిగారి బాలవ్యాకరణమునకు లొంగని కవి ప్రయోగములను సాధించుటకునై ఈప్రౌఢవ్యాకరణము ఉత్పన్నమైనది. చింతామణిలోని విషయములను సామాన్యముగా బాలవ్యాకరణము సంగ్రహించినది; మిగిలిన కొన్నింటి నిది పూరించినది. బాల

వ్యాకరణమున సర్వనామముల రూపసాధన ప్రక్రియ లేదు; చింతామణిలో సంక్షిప్తముగ నున్నది. చింతామణియందు కొఱవడిన దానిని మాత్రమే 'త్రిలింగలక్షణశేషము' సాధించినది. కావున నియ్యది కొన్ని యెడల బాలవ్యాకరణమునకును, గొన్నియెడలఁ జింతామణికిని శేషమని చెప్పఁదగియున్నది. అయినను బాలవ్యాకరణ మనుదానికి ప్రతిభటముగ ప్రౌఢ వ్యాకరణమన్న వ్యవహార మాహాత్మ్యమునకు మొండగుటచేఁ బాలవటుకు నిది బాలవ్యాకరణ శేషమనియే చెప్ప నొప్పును. 'శేష' సంజ్ఞితమైనంత మాత్రంబుననే ఇందుఁ జెప్పఁబడిన విషయములెల్ల నపూర్వములని భ్రమింపరాదు. వానం బెక్కులు ప్రాచీన వ్యాకరణములలో నొకదానఁగాకున్న నింకొకదాననైన నున్నట్టివే యనుట పునరుక్తము. 'బాలము' నీ 'ప్రౌఢము' పూరించువిధము ప్రాయికముగ నెట్లుండుననఁగా, అందు అనింద్యగ్రామ్యములుగఁ జెప్పఁబడినవి ఇందు అగ్రామ్యములుగ కొనఁబడుచుండును. అందు నింద్యగ్రామ్యములుగఁ జూపఁబడినవి ఇందు అనింద్య గ్రామ్యములుగా నేర్పడుచుండును. ఇట్లగుటకెల్ల అర్వాచీన కవుల ప్రయోగములును శిష్టజన వ్యవహారములును ప్రమాణీకరింపఁ బడుచుండును. సూత్రించిన విషయములకెల్లఁ బ్రయోగములఁ జూపు నిందలి పద్ధతిమాత్రము కరము శ్లాఘ్యమనక తప్పదు.

తా. ఆర్ముగం పిళ్ళె.

వ్యాకరణోపోద్ఘాతము.

పండితోత్తముండును సజ్జనాగ్రేసరుండు నగు మజ్జనకుండు నాయెడ స్వామిభావంబును దాసభావంబును నెఱపి మిత్రభావంబు నెఱపం బ్రారంభించుతఱి నాకు యథోచితంబుగఁ గవితాధార యొకింతగలుగ, తోడనే నాకు బాలవయోవస్థాకాలవాసస్థానంబై యున్న నాగపట్టణం బను దివ్యదేశంబున దివ్యమంగళవిగ్రహంబుతో నన్వర్థాభిధానుండై వేంచేసియుండెడు శ్రీ సౌందర్యరాజస్వామినిఁ బద్యరూపంబునం బ్రస్తుతింప మతివొడమి, ఏను దన్నామాంకితంబుగ నాంతము శబ్దాలంకారసహితంబై యుండ నొక్క శతకంబు గావించితి. తదనంతరము విద్యావిచార తత్పరుండనై కొన్ని హాయనంబులు కడపి యంత నాంధ్రశబ్దరత్నాకరం బను నకారాది నిఘంటువొకటి వ్రాయఁ నుద్దేశముతో గ్రంథశోధనము సేయ దొరంకొని తద్విఘ్న నిరసనార్థంబు తదధిదేవతాస్తవం బొనరింపం దలంచి తదంకితంబుగ నాంతము నర్థాలంకారసహితంబై యుండ నొక్క శతకంబు రచియించితి. అంత నా నిఘంటువు వ్రాయ నుద్యమించి వ్రాయుచు వ్రాయుచుఁ దన్మాలంబున విద్యార్థి జనసహాయంబుగ వైకృతదీపిక, సంస్కృతాంధ్ర ద్రవిడ మహాంషాభాసహితం బగుపదార్థ నామకోశము, బాలచంద్రోదయము, అలఘుకౌముది, త్రివిధంబగు నీతిమాల యను నీ పుస్తకంబులను క్రమంబుగ విరచించి ముద్రింపించి పిమ్మట భారతాది గ్రంథములయందు సంగ్రహించియుంచిన నీతిపద్యములను గొని స్త్రీజనసామాన్య పఠనయోగ్యంబగు సతీధర్మసంగ్రహం బను నొకపుస్తక మేర్పఱచి యచ్చువేయించి, అట్లు మిగులఁ బూనికతోఁ బ్రారంభించి వ్రాయుచుండిన యా గొప్పనిఘంటువును వ్రాసి పరిసమాప్తిఁ బొందించితిని. ఇంతకు ముందు నా షష్టిపూర్తి సమయంబునఁ బ్రపన్న పారిజాత మను నొక ప్రపత్తిగ్రంథము నఱువది పద్యములు గలదానిగా నొకటి సంతరించి ముద్రింపించితిని. తుద కిప్పుడు తద్భారతాదిగ్రంథ పరిశోధనంబుచే దొరకిన విశేషలక్షణ ప్రయోగముల నేర్చి కూర్చి త్రిలింగలక్షణశేషం బను నొక యపూర్వవ్యాకరణమును దీని వ్రాసితిని. ఇందలి లక్షణము లసాధారణము లనియు నియ్యది విద్యార్థుల కత్యంతోపకారక మనియు మంచి మనసుతోఁ బరికించువారి కెల్లఁ జక్కఁగాఁ దెల్లము కాఁగలదు.

కాన శక్తిమంతులు యథాశక్తిని దీనిని విద్యార్థుల యుపయోగమునకుఁ దేవల యునని యేను మిక్కిలి కోరికగలవాఁడనై యున్నాఁడను.

బ. సీతారామాచార్యులు.

సంకేతాక్షర వివరణము.

అని.	అనిరుద్ధచరిత్రము.
ఆము.	ఆముక్తమాల్యద.
ఉ-రా.	ఉత్తరరామాయణము.
ఉ-హరి.	ఉత్తర హరివంశము.
కవిక.	కవికర్ణరసాయనము.
కళా.	కళాపూర్ణోదయము.
కాశీ.	కాశీఖండము.
చంద్ర.	చంద్రభానుచరిత్రము.
చంద్రా.	చంద్రాంగద చరిత్రము.
జై.	జైమినిభారతము.
నిర్వ.	నిర్వచనోత్తరరామాయణము.
నై.	నైషధము.
పర.	పరమయోగి విలాసము.
పాండు.	పాండురంగమాహాత్మ్యము.
పారి.	పారిజాతాపహరణము.
ప్రభా.	ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము.
భర్తృ.	భర్తృహరి.
భల్లా.	భల్లాణచరిత్రము.
భాగ.	భాగవతము.
భార.	భారతము.
భీమ.	భీమఖండము.
భోజ.	భోజరాజీయము.

మార్క.	మార్కండేయపురాణము.
య.	యయాతిచరిత్రము.
రా.	రామాయణము.
రాఘ.	రాఘవపాండవీయము.
రామా.	రామాభ్యుదయము.
రుక్మాం.	రుక్మాంగదచరిత్రము.
లక్ష్మీ.	లక్ష్మీనృసింహావతారము.
వసు.	వసుచరిత్రము.
వి-పు.	విష్ణుపురాణము.
విక్ర.	విక్రమార్కచరిత్రము.
విజ.	విజయవిలాసము
విజ్ఞా.	విజ్ఞానేశ్వరీయము.
వీర.	వీరభద్రవిజయము.
వేం-పంచ.	వేంకటనాథుని పంచతంత్రము.
శశాం.	శశాంకవిజయము.
శివ.	శివయోగసారము.
శుక.	శుకసప్తతి.
శేష.	శేషధర్మము.
సత్య.	సత్యభామా సాంత్వనము.
సా.	సారంగధరచరిత్రము.
స్వా.	స్వారోచిష మనుసంభవము
హరి.	హరివంశము.
హరిశ్చ.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

బాలబోధసుధాపరనామ

కుమారదేవపండితీయము

త్రిలింగలక్షణశేషము

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము

అవతారిక. భగవానుఁడు సత్యస్వరూపుఁడు గావున నిట గ్రంథాదిని భగవత్ప్రశంసగా సత్యప్రశంసఁ జేయుంచున్నాఁడు—

క. సత్యము శ్రేయము జనులకు,
సత్యము దక్కొండు లేదు సద్ధర్మ, మదే
యత్యలఘు తపః ఫల మిదు,
నిత్యతఁ బాటిల్లు దాన నిఖి లార్థంబుల్.

వ్యాఖ్య. జనులకున్, సత్యము, శ్రేయము = మేలైనది, సత్యము, తక్క=తప్ప, ఒండు=వేఱొకటి, సత్ధర్మము = శ్రేష్ఠమగు ధర్మువు, లేదు, అదే = అసత్యమే, అతి అలఘు తపఃఫలము = మిక్కిలి తీవ్రమగు తపస్సువలనఁ గలుగు ఫలమును, ఇదున్ = ఇచ్చును. దానన్ = అసత్యముచేత, నిఖిల అర్థంబుల్ = అన్ని ప్రయోజనములును, నిత్యతన్=శాశ్వతత్వముతో, పాటిల్లున్=వెలయును.

సూ. ౧ ఆంధ్రభాషకు వర్ణంబు లేఁబదియైదు.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అఁ అం అః;
క ఖ గ ఘ ఙ, చ ఛ జ ఝ ఞ, ట ఠ డ ఢ ణ, త థ ద ధ న,
ప ఫ బ భ మ, య ర ల వ, శ ష స హ, ళ.

ౡకారగ్రహణము సంస్కృత ప్రాకృత భాషా వ్యాకరణజ్ఞుల సమ్మతము. అయ్యాది మంత్రశాస్త్రప్రసిద్ధము, యవలలవలె రేఫంబును బ్రయత్నభేదంబుచే ద్వివిధంబు గాన శబ్దశాసనాదులచేత నలఘు రేఫము వర్ణాంతరముగా గ్రహింపఁబడదయ్యె. క్షకారము సంస్కృతవ్యాకరణ

ములయందును నిఘంటువులయందును పాంత పదమధ్యమునందుఁ బఠింపఁ బడుటంజేసి యది వర్ణాంతరము గాదు, సంయుక్తాక్షర మని తెలియ వలయుఁ.

వ్యా. ఇది బాలవ్యాకరణమందలి మొదటి నాలుగుసూత్రములకును బూరకము. సూరిగారు బాలవ్యాకరణమున నాంధ్రభాషకు సంస్కృత ప్రాకృతభాషలతో నుండు సంబంధము నొందగుటచే నాయాభాషల వర్ణముల 1, 2 సూత్రములచే విశదపఱచిరి. అనంతరము తత్సమేతరమగు నాంధ్రంబునకు ముప్పదియాఱు వర్ణములని 3 వ సూత్రంబునను, ఋకారాదివర్ణములు పందొమ్మిదియుం దత్సమంబులం గూడి యాంధ్రంబునం జొచ్చునని 4 వ సూత్రంబునను దెలిపిరి. ఉక్త ఋకారాదివర్ణములలోఁ గొన్ని తత్సమంబులం గూడియేకాక యన్యదేశ్యంబులం గూడియు నాంధ్రమున వ్యవహరింపఁ బడుచుండుటంజేసి తత్సమ తద్భవ దేశ్యపదములం దగపడు నక్షరములన్నింటి నాంధ్రభాషకుఁ జెందినవానింగా భావించుటయే మెఱుఁగనియెంచి ఆచార్యులవారు సూత్రించుచున్నారు "ఆంధ్రభాష" కిత్యాది. అచ్చతెలుఁగు వర్ణములు ముప్పదియాఱింటితో సంస్కృత సమాన్యదేశ్యాదులంగూడి వ్యవహరింపఁబడు ఋకారాది వర్ణములు పందొమ్మిదియుం జేరఁగా వర్ణములు మొత్తము ఏఁబదియై దగునని యర్థము. ఏఁబదియైదింటిని బరిగణించుచున్నాఁడు. 'అ ఆ' ఈత్యాది. ఈకారక్రమాణంబునకుఁ బ్రమాణముం జెప్పుచున్నాఁడు: 'సంస్కృత ప్రాకృత భాషావ్యాకరణజ్ఞుల సమ్మతము......మంత్రశాస్త్రప్రసిద్ధము' అని. అలఘు రేఫము వర్ణాంతరముగామికి శబ్దశాసనాదుల యభ్యుపగతిం దెలుపుచున్నాఁడు 'యవలలవలె' నిత్యాది. క్షకారము వర్ణాంతరముగాఁ గైకొనంబడమికి నుపపత్తి నుపన్యసించుచున్నాఁడు: "సంస్కృతవ్యాకరణములయందును" ఇత్యాదిగా. ఇఁకను సంస్కృతాది మిశ్రమగు మనభాషనే నన్నయాదులు తెలుఁగు తెనుఁగు వికృత్యాంధ్రనామముల వ్యవహరించియుండఁగా శుద్ధజాతీయ పదజాలము తెనుఁగనియు, సంస్కృత ప్రాకృత సంకలిత మాంధ్రమనియుం భ్రమ ఈ 'పౌఢ ప్రథమ' సూత్రమువలనఁ గలుగుచున్నదని దూసివ్యాఖ్యాత లనిరి. అట్టిభ్రమ గలవారి కది యుండుఁగాక, అందులకు హేతువు ఈ సూత్రమనుటకు ఆస్పదము చాలదు.

అవ. అకారాదులు కకారాదులు అని వర్ణములం గారప్రత్యయాంతములుగను 'రేఫ'మని రవర్ణము నిఫప్రత్యయాంతముగను నిర్దేశించుట బాలవ్యాకరణమున నున్నను

తత్సాధకవిధియందు లేదు. కావున సూత్రించుచున్నాడు, ప్రౌఢవ్యాకర్త.

సూ. ౨. నిర్దేశ విధానోచ్చారణంబులం దఱచుగ అవర్ణాదులు కారప్రత్యయాంతములును రవర్ణ మిఫప్రత్యయాంతము నగు.

ఉ. అకారమునకు ఉకారము వచ్చును, కకారమునకు గకారము వచ్చును, లకారమునకు రేఫము వచ్చును, మొ; అకారము, ఇకారము, అకారము, రేఫము మొ. తఱచుగ ననుటచేఁ గేవల వర్ణోచ్చారణమునం దీవిధి నిత్యముకాదని తెలియునది.

వ్యా. అవర్ణాదులు కారప్రత్యయ మంతమందుఁ గలవియు, రవర్ణ మిఫప్రత్యయ మంతమందుఁ గలదియు నగునన్నాఁడు. ఎప్పు డనఁగా 'నిర్దేశ విధానోచ్చారణములం' దనుచున్నాఁడు. నిర్దేశమనఁ బేర్కొనుట, విధాన మన వర్ణముల నొండొకదానికి ఆగమముగనో ఆదేశముగనో విధించుట. ఉచ్చారణ యనఁ బలుకుట. లక్షణచే ఉచ్చారణాసౌకర్య మర్థము. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అకారమునకు' ఇత్యాదిగా. ఉదాహరణములు మూఁడేల యన్న-సూత్రమం దవర్ణాదు లనుటచే అచ్చులును హల్లులును ఉభయమును గ్రహింపవలె నని వ్యాకర్తహృదయము. అచ్చులకుఁ గారప్రత్యయము చేర్పఁదగినందుల కుదాహరణము 'అకారమునకు ఉకారము వచ్చును'. అని; కారప్రత్యయమును హల్లులకుం జేర్పఁదగినందులకు 'కకారమునకు గకారము వచ్చును' అని. రవర్ణముతో నద్దానికిం బ్రత్యేకముగా విధింపఁబడిన యిఫ ప్రత్యయముం జేర్చి చూపను మూఁడవ యుదాహరణము 'లకారమునకు రేఫము వచ్చును' అని. 'అకారమునకు కకారమునకు లకారమునకు'—ఇవి నిర్దేశమునకును, 'ఉకారమువచ్చును, గకారము వచ్చును, రేఫము వచ్చును'—ఇవి విధానమునకును ఉదాహరణములు. ఉచ్చారణాసౌకర్యమాత్రమునకై కారప్రత్యయముం జేర్చుటకు నుదాహరణములు 'అకారము, ఇకారము' మొ. అవర్ణాదు లనుటలోని యాది శబ్దబోధ్య వర్ణములలోఁ జేరినదగుట రవర్ణమునకును కారప్రత్యయ మగుననుట కుదాహరణముగా నాప్రత్యయమును రకారాలఘురూపమునకుఁ జేర్చి చూపుచున్నాఁడు—'అకారము' అని. ఇఫ ప్రత్యయమన్ననో రవర్ణమునకే యనుటకు 'రేఫము'. సూత్రమునం 'దఱచుగ' నన్నందులకుఁ బ్రయోజనముం జెప్పుచున్నాఁడు. 'తఱచుగ ననుటచే' నిత్యాది. ఈ విధి నిత్యము కానందున కారేఫ ప్రత్యయములు రానప్పుడు నిర్దేశవిధానము లెట్లన్నఁ జెప్పుచున్నాఁడు:

సూ. 3. ఒకచో హ్రస్వంబు దీర్ఘం బగు.

నిర్దేశవిధానములం గారేఫ ప్రత్యయములు రానియెడ హ్రస్వమునకు దీర్ఘము వచ్చునని యర్థము. ఉ. అకు ఆ వచ్చును, కాకు గా వచ్చును, లాకు రా వచ్చును.

వ్యా. కారేఫ ప్రత్యయములు తఱచుగ నగు ననుటచే నవి రానియెడల అరుదు అని సూచితము. దానినే స్పష్టార్థము మఱల నూఁదుచున్నాఁడు 'ఒకచో' నని. ముందఱి సూత్రమున 'నిర్దేశ విధానోచ్చారణంబులం' దనుట నుండి 'నిర్దేశ విధానంబులం' దనుటను అనువృత్తి చేసికొని 'ఒకచో' ననుటను వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు—'నిర్దేశ విధానంబులం గారేఫ ప్రత్యయములు రానియెడ' నని. 'హ్రస్వంబు దీర్ఘం బగు' ననుటను వివరించుచున్నాఁడు—"హ్రస్వమునకు దీర్ఘము వచ్చు" నని "షష్ఠీ స్థానే యోగా" [౧-౧-౪౯] అను వ్యాకరణ పరిభాష ననుసరించి హ్రస్వమున కను షష్ఠికి హ్రస్వస్థానము దని యర్థము. ఉదాహరణముల నిచ్చుచున్నాఁడు మూఁటిని. మూఁడేల యన్నఁ గార ప్రత్యయము వర్ణముల కన్నింటికి విహితము, రవర్ణమునకు మాత్రము కార ప్రత్యయము ఇఫ ప్రత్యయము రెండును విహితములు. కారేఫ ప్రత్యయములు నిత్యములు గావు, కార ప్రత్యయముం దొలఁగి నిర్దేశ విధానంబులం దీర్ఘత నందు ననుటకు అచ్చులకు నుదాహరణము 'అకు ఆ వచ్చును'; హల్లులకు: 'కాకు గా వచ్చును'. వర్ణము లన్నిటితోఁ బాటు తనకును కార ప్రత్యయమును తనకుఁ బ్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడిన యిఫ ప్రత్యయమును రెంటిం దొలఁగి రవర్ణమును నిర్దేశవిధానంబులం దీర్ఘత నందు ననుటకు నుదాహరణము 'లాకు రా వచ్చును.'

అవ. నిర్దేశ విధానంబులందు హ్రస్వమే దీర్ఘమగునని యుంటచే నా దీర్ఘముచే హ్రస్వమే బోధ్య మగుంగదా! మఱి నిర్దేశవిధాన విధాన విషయము లైన వర్ణములు దీర్ఘములే యగునేని యుప్పు డెట్లన్న సూత్రించుచున్నాఁడు—

సూ. 4. దీర్ఘంబు దీర్ఘంబ.

నిర్దేశ విధాన విషయములైన వర్ణములు దీర్ఘము లయ్యేనేని అవి యట్లే యుండునని యర్థము. ఉ. ఐ కి ఔ వచ్చును [illegible]

సూ. ౫. ఒకానొకచో జకారం బుభయం బగు.

శ్లేషయందు జకార మొక్కటియే యొక యర్థమునకు దంత్యమును వేఱొకయర్థమునఁ దాలవ్యమును అయ్యెడు నని యర్థము.

ఉ. 'అకట పాండురాజ యశమెన్నవైతి' రాఘ. ౧. ఆ. (ఇట జకారము భారతార్థమునందు దంత్యము; రామాయణార్థమునందుఁ దాలవ్యము నని యెఱుంగవలయు).

వ్యా. సంస్కృతమున 'ఇచు యశానాం తాలూ' యను శిక్షావాక్యముచే చ ఛ జ ఝ ఞ లకు తాలుస్థానత్వము సిద్ధమగుచున్నది. కాని తెలుఁగుభాషలో నీ చ జ లకుఁ గొన్నిచోట్ల దంతస్థానతయుఁ నుచ్చారణమున నగపడుచున్నది. దీని కనుగుణముగనే బాలవ్యాకరణమున సంజ్ఞా. 8, 9 సూత్రములు రచింపఁబడియె 'ఇ ఈ ఎ ఏ లం గూడిన చ జ లు తాలవ్యంబులు.' 'అ ఆ ఉ ఊ ఒ ఓ ఔ లం గూడిన చ జ లు దంత్యములు' అని. ఇంక తత్సమపదమ్ములం దన్ననో ఇకారాంతములైన తాలవ్య చ జ లకు బహువచనము పరం బగునపుడు దన్త్యత్వ ముచ్చారణములో నగపడుచుండుటచే దీని కనుగుణముగ బాల. సంజ్ఞా. సూ 10. రచింపఁబడినది. కాఁగా రాజుశబ్దము ఇకారాంతముగాకున్నను బహువచనము పరముందు లేకున్నను దంత్యముగ నుచ్చారణములో నగపడుచుండుటచే 'మఱియు రాజు శబ్దం బొక్కటి దంత్యయుక్తంబు గాఁబడియెడి' నని సూరి వ్రాసినాఁడు. శ్లేషస్థలముల నుభయసిద్ధికై ఈసూత్రమును వ్రాయుచున్నాఁడు ప్రౌఢవ్యాకర్త. కాని యిది సుప్తార్థప్రకాశికాకారులచే ఖండితం బయ్యె. 'అకట పాండురాజ' యను రాఘవపాండవీయ ప్రయోగమున రాజ యనునది రాజన్ శబ్దము నుండి వచ్చినది కాదనియు, 'రాజృదీప్తౌ' యను ధాతువునుండి వచ్చినదనియు, భిన్న స్థానికవర్ణములు సకృదుచ్చారణముచే నుభయార్థ మీయఁజాలవనియు వారి యాశయము. సూరకవి యిట నప్రసిద్ధపదము ప్రయోగించెననుట యంతగా సమంజసము గాదు. కాన నీ సందర్భమునఁ బ్రౌఢవ్యాకరణమతమే యుక్తముగానున్నది.

సూ. ౬. రాజు వైకృతం బని కొందఱందురు.

(అప్పుడు తత్సమంబులందలి చ జ లు దంత్యములు కావని యూహించునది.)

ఉ. 'తే. రాజు చూడంగఁ జెప్పంగ రానికడిమి, నీటియలఁ గ్రుమ్మి నొంచిరి లేటి మగల' య. ౯ ఆ. మొ.

వ్యా. రాజు శబ్దసిద్ధికై తత్సమంబుల చ-జ లు బహువచనము పరమందు లేకున్నను దంత్యములుగ నంగీకరింపవలసిన యావశ్యకత లేదు. ప్రౌఢకారుఁ డిట అనువదించుచున్నది కూచిమంచి తిమ్మకవి కృత మయినట్లు కానంబడుచున్నది. మఱియు నియ్యది వైకృత మగుటచేతనే యచ్చతెనుఁగు గ్రంథములందుఁగూడఁ బ్రయోగింపఁబడి యుండునేకాని, లేనిచో నచ్చతెనుఁగు పదముల మధ్య దీనికిఁ బ్రవేశ మెట్లుండును ! కావున రాజు శబ్దము వైకృత మనక తప్పదు.

సూ. ౭. నకారం బసాధారణంబు ద్రుతంబు.

ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మకమై యుత్వ విశిష్టమయిన నకారంబు ద్రుత సంజ్ఞకం బని యర్థము. ద్రుత మనఁగా నొల్లనియెడ మఱఁగిపోవునది యనుట.

ఉ. ప్రత్యయాత్మకమైన నకారమునకు—తాను, నేను, ధనమును, వనమును, చదువుచున్నాను, చదువఁగలను, మొ.; ఆగమాత్మకమైన నకారమునకు—నన్నును, నాచేతను, చదువుచును, చదువుడును మొ.; అవ్యయాత్మక మయిన నకారమునకు—అన్నయును, తమ్ముండును, మఱియును, ఏనియును, మొ.; వలయుచో నీ ద్రుతంబునందలి యుకారంబునకు లోపం బగు. ఉన్నాను ఇత్యాదులయందు ద్రుతంబునందలి యుత్వంబునకు లోపంబు గలుగదు. శబ్దశాసనుఁడు 'ద్రుతాఖ్యో నః' అని కేవల నకార గ్రహణము చేయుట ద్రుతమునకు స్థిరత్వసిద్ధికై యని తెలియవలయును.

వ్యా. నకార మాత్రమును ద్రుతము అని చెప్పినచోఁ బ్రకృతి నిష్ఠమగు 'చేను' మున్నగువానియం దతి వ్యాప్తి వచ్చును. ఉత్వ విశిష్టమన్నచోఁ 'జల్లన' మున్నగువానిలో నవ్యాప్తిగల్గును. 'హరిని' యనుచో నున్న యికారము ఉకారస్థానకమే గావున నచ్చట 'ని' యనుదానికి ద్రుతత్వభంగము లేదు. చింతామణి కర్తకుఁ గూడ నుత్వవిశిష్ట మగు నకారమే ద్రుత మన్నట్లు సమ్మత మయ్యెను ; 'ద్రుతాఖ్యోనః'

అనునది 'స్థిరా ఇతరే' యను వ్యంజనములకు స్థిరాదిసంజ్ఞలను విధించు ప్రకరణమం దుండుటచే నుత్వవిశిష్ట నకారమును గ్రహించినచో స్థిరసంజ్ఞకూడ నుత్వ విశిష్ట నకారమునకే చెంది పోల్లునకుఁ జెందకపోవుంగాన సామాన్యముగ 'న' యని వ్యంజనమాత్రమును గ్రహించియున్నాఁడు. చిన్నయసూరి కట్టి ప్రకరణ నిర్బంధము లేకున్నను నుత్వవిశిష్ట మని విశేషించి చెప్పక చింతామ ణ్యనుసారముగ నకార మాత్రమే ద్రుత మని యాతఁడు చెప్పుట సమంజసము కాదు. ప్రౌఢకారుఁ డన్ననో నకారం బసాధారణంబు ద్రుతం బని సూత్రించి అసాధారణ పదము నకు ప్రత్యయాగమావ్యయాత్మిక మని వివరించి యాగమాత్మక నకారమునకు నన్నను అని యుదహరించుచున్నాఁడు. ఇచ్చట 'ను' ఆగమ మెట్లయ్యెనో విచారింపవలసియున్నది. మఱియు చదువుచును చదువుడును అను నుదాహరణములు గూడ నాగమాత్మక నకారముల కిచ్చెను. ఈ నకారములైనను సూరిగారి మతమున ఆగమము లనుటకు వీలులేదు. కారణ మేమనఁగా 'చు వర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు శత్రర్థమునం దగు', 'ఆనంతర్యమున డువర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు' నను సూత్రములచే నకారాంతములైన చున్ డున్ అనునవి విహితంబులై యుండె. ఈ రెండింటి యందలి నకారమును ప్రత్యయావయవ మగు నేకాని యాగమ మనుటకు వీలులేదు కదా ! చింతామణికారుఁడు శత్రర్థమునఁ గేవల చువర్ణకము విధించి యుద్ధానికి నుగాగమమును విధించుకొనుటచే నతని మతప్రకారము అచ్చటి నకార మాగమాత్మకము గావచ్చును. శబ్దశాసనుఁ డుత్వవిశిష్ట నకారము ద్రుతమని చెప్పక కేవల నకారము ద్రుత మని చెప్ప నేమిటికి అని ప్రశ్నించుకొని స్థిరత్వసిద్ధికై య ట్లొనర్చెనని సమాధానము వ్రాయుచున్నాఁడు. స్థిరత్వముచేతనే 'వచ్చెన్ నళినాక్షుఁ' డిత్యాది రూపములు గల్గునని యెఱుంగవలయును. 'చక్కం బెట్టె' 'కమ్మం దేనె' ఇత్యాదులందలి నకారమునకుఁ జింతామణి బాలవ్యాకరణములవలన ద్రుతత్వము సిద్ధింపదు. అట్టివి మున్ముం దీగ్రంథమున సాధింపంబడును.

ఆ. వె. తన్ను నిన్ను నన్ను మిన్ను మన్నును విన్ను
చన్ను వెన్ను కన్ను శబ్దములకు
జడ్డ లుండుఁ బోవుఁ జర్చింప నివి ద్రుత
ప్రకృతికములు గావు భక్తసులభ.

అని యప్పకవి తన్వాదుల ప్రకృతి సిద్ధవకారము ద్రుతము కాదని చెప్పియుండఁగా సుప్తార్థప్రకాశికాకారు లాశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములే కావని యప్పకవి చెప్పినట్లును అట్లనుట కవి రభసహేతువనియుఁ జప్పించుట సరికాదు.

సూ. ౮. అకప్రత్యయాంత కాకార్థయంబు కళయు.

వ్యతిరేకార్థక ధాతుకాలి కాసమాపకక్రియ ద్రుతప్రకృతికము కాదని యర్థము.

ఉ. 'ఉ. కాదన కిట్టి పాటి యుపకారముఁ దక్కుఁ డేక విప్ర సం, బోధనఁ జేసి చేసె.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'హర్ష మద మాన విషాద ములం జొరంగ నీక తొలఁగఁ ద్రోవు' భార. శాంతి. ౨ ఆ. 'ప్రాణవ్య పాయంబు లేక తగన్' హరి. ఉ. ౩ ఆ. మొ (ప్రయోగము లిట్లుండ 'క. అనఘు యిది యేటి తప మే, మనుపమ దుఃఖితుల మగుట నాధా రము లేకను సంతానోచ్ఛేదం,బున వ్రేలెద మధమ లోకముల తెరువు సనన్' భార. ఆది. ౨ ఆ. ఇందు 'లేకను' అని ద్రుతాంతముగా నుండుటవలనం గొంద అయ్యాది ద్రుతప్రకృతిక మని భ్రమియించెదరు.) (చూ. శబ్దపరిచ్ఛేదము. ౧౧౬ సూత్రము.)

వ్యా. వ్యతిరేక క్త్వార్థకము ద్రుతప్రకృతిక మని బాలసరస్వతీయమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. 'రాకన్ మానవు హానివృద్ధులు' ఇత్యాది ప్రయోగములుం గలవు. 'రాకన్'—దీనిని వచ్చుధాతువుయొక్క కృదంతరూపముగఁ గొనఁదగును. కొట్టక తిట్ట కిత్యాదులం గళలలోనే చిన్నయసూరి పఠించియున్నాఁడు. ప్రౌఢవ్యాకర్త ఇదే విషయమును మఱల సూత్రించుట స్పష్టార్థమని తలంచుట యొప్పును.

సూ. తద్భవములందును నలఘురేఫము గలదు.

ఉ. కఱకంఠుండు, కాఱియ, గఱి, గొఱపము, గొఱ్ఱె, గోఱజము, జీలకఱ్ఱ, కిఱికి, పెఱ, మోఱకు, ఱాఁగ మొ.—కఱకంఠుఁడు—గరళకంఠ శబ్దభవము; కాఱియ—కారికాశబ్దభవము, గఱి—గరుచ్ఛబ్దభవము, గొఱపము—క్షురపశబ్దభవము, గొఱ్ఱె—క్షురరీశబ్దభవము, జీలకఱ్ఱ—

జీరకశబ్దభవము, పిఱికి—భీరుశబ్దభవము, పెఱ—పరశబ్దభవము, మోఱకు—మూర్ఖశబ్దభవము, ఱాఁగ—లంకాశబ్దభవము, మొ. (చూ. ప్రయోగములు ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరము')

వ్యా. తద్భవములలో శకటరేఫము లేదని బాలవ్యాకరణ మతము. అయ్యది యుండవచ్చునని 'కఱకంఠుఁడు' మొన్నగు శబ్దములంబట్టి ఈసూత్రము నిర్ణయించుచున్నది. కఱకంఠుఁ డనునది గరళకంఠశబ్దభవ మనుటకంటె గరకంఠశబ్దభవ మని చెప్పుట సమంజసము. సంస్కృతమున గర, గరళ—శబ్దములు పర్యాయపదములై యున్నవి. గరము=విషము, 'అ కనికర గరోద్గారి. గూఢాంఘ్రి' ఇత్యాది ప్రయోగములు గలవు చిన్నయసూరి సామాజిక గ్రామ్యతగల పదముల నుదహరించుపట్టున దీని నుదాహరించుకొనియుండుటచే నతఁడు దీనిని గరకంఠశబ్దభవ మని తలఁచియుండఁడు. నల్లని కంఠము గలవాఁ డను నర్థముగల మిశ్రబహువ్రీహి యని తలఁచియుండును. మిశ్రబహువ్రీహి కాదనుటకే ఈ సూత్రమునం దిది యుదాహరింపఁబడియున్నది. సమా 27 వ సూత్రమున నీ విషయమే వివరింపఁబడియున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు 'ప్రాణగొడ్డ శబ్దమువలెనే కఱకంఠశబ్దముకూడ నగ్రామ్య మనుట 'ప్రౌఢ'కారుని మతమైనట్లు వ్రాసిరి. అది యసంగతము. 'ప్రౌఢ'మున నీతీరుగ తద్భవ మని నుడివి యుద్దాని సామాసికగ్రామ్యతను వారించినను, అనాంధ్ర తవర్ణయోగ రూపగ్రామ్యత తదవస్థితమైయే యున్నదనక తప్పదు. ప్రౌఢవ్యాకరణకర్త ఈశబ్దము గరకంఠశబ్దభవ మని వ్రాసెనేకాని యగ్రామ్యమని వ్రాసియుండలేదు. తన శబ్దరత్నాకరమునను నియ్యది యనింద్యగ్రామ్య మనియే వ్రాసియున్నాఁడు.

సూ. ౧౦. కారము క్షారశబ్దభవము.

ఇందు సారూప్యము గనఁబడెడి. క్షారశబ్దము కటుశబ్దపర్యాయము నగు. 'త్రిరాత్ర ముభయో రధ శ్శయ్యా, బ్రహ్మచర్యమ్, క్షారలవణ వర్జనం చ' అని ఆపస్తంబసూత్ర వాక్యము.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున (సూ. 19 సంజ్ఞ) కటుశబ్దభవము కారమని నిరూపింపఁబడియె. తద్విరుద్ధముగ నిందు క్షారశబ్దభవ మనియు క్షారమనుటకు కారమను నర్థము 'క్షార లవణవర్జనం చ' యను నాపస్తంబసూత్రమున గన్పట్టుచుండెనని వ్రాయుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౧. కోటపేఁటలు వైకృతములు.

ఉ. కోట్టశబ్దభవము కోట, పింతాశబ్దభవము పేఁట. 'కోట్టారఘట్టి హాట్టాశ్చ' అని యమర త్రిలిఙ్గశేషము. 'పింతా విటజనాశ్రయః' అని యమరపదపారిజాతము. కోట్ట శబ్దపర్యాయంబుగా సంస్కృతంబునఁ గోట శబ్దంబు నొక్కండు గానంబడియెడి. దానివలనఁ గలిగినదందురేని యప్పుడది కుండ లోనగువాని వంటిదని యెఱుంగవలయును. పేఁట శబ్దార్థము ప్రకృతియగు పింతాశబ్దార్థముకంటె నించుక భిన్నముగా నున్నది. అది వికృతియందు సహజంబ (చూ. వైకృత దీపిక.)

వ్యా. వైకృతము లని యీ చెప్పఁబడిన కోట పేఁటలు బాలవ్యాకరణమున దేశ్యములుగఁ బరిగృహీతంబు లయ్యె. కోట్ట శబ్దపర్యాయముగా సంస్కృతంబునంగల కోట శబ్దమును తెనుఁగునందలి కోట శబ్దమునకుఁ బ్రకృతిగాఁ గొనునెడల నవ్వి షయ్యది తత్సమమగును. వర్ణానుపూర్వియందును నర్థమునందును గొంచెమే భేద మున్నప్పుడే తద్భవముగా నంగీకరింపవలయును. కోట్ట శబ్ద పర్యాయమ్ము కోట శబ్దము ఉండఁగా, తెనుఁగులోని కోటశబ్దము తత్సమమనక తద్భవమనుట కర్థభేదమే కారణము.

సూ. ౧౨. ప్రాణగొడ్డ మగ్రామ్యంబు నాఁడగు.

ఇయ్యది ప్రాణకుట్టక శబ్దభవము, అంచపదము అంచయాన లోనగువాని వంటిది. (చూ. ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరము.)

వ్యా. చిన్నయసూరి ప్రాణగొడ్డము ననింద్యగ్రామ్య మనెను. ఇతఁ డట్లు కాక యది ప్రాణకుట్టక శబ్దభవ మనుచున్నాఁడు. సంస్కృతమున నున్న హంసయాన, హంసపదము, దినవ్యయము మున్నగు సమాసపదములే తద్భవములుగ మాఱి అంచయాన, అంచపదము, దినవెచ్చము అని యైనట్లే ఇచ్చట ప్రాణకుట్టక యను సమాసమే ప్రాణగొడ్డమని తద్భవముగ మాఱెను. ఏకపదములు తద్భవము లగుటయే కాక సమాసపదములు నయితము సమాసత్వమునకు భంగము గలుగకుండునట్లు తద్భవములుగ మాఱు నని తేలుచున్నది.

సూ. ౧౩. కపిల శబ్దభవము కవిలశబ్దం బొండు గానంబడెడి.

ఉ. 'అక్రూర. అవసరజ్ఞుండయి వ్యాసుఁ డేతెంచె నంత నత్తపసి.
కవిల గడ్డంబును గవిల జడలును గవిల కన్నులును, దవిన యన్నువ నల్ల
నైన దీర్ఘపుఁ దనువునుజూచి, యుంకిద కన్నుంగవ మొగిచి తెఱవక
యుండె భయమున' భార. ఆది. ౪ ఆ.

వ్యా. సూరి 'కపిలగడ్డము' మున్నగునవి యనింద్యగ్రామ్యము లని చెప్పఁగా నవి నింద్యగ్రామ్యములే యని నిరూపించుట కీసూత్ర మారంభింపఁబడినది. కపిల గడ్డము మున్నగువానియందు సామాసిక గ్రామ్యత గలదనియు నీసూత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యక్రూరలోఁదప్ప మఱెచ్చటను దీనిప్రయోజన మగపడదనియు, నీపద్యమున నున్న వకారప్రాసము తద్భవత్వమును స్థాపించుచున్నదనియు, ప్రౌఢవ్యాకరణకర్తయొక్క యభిప్రాయము. 'కపిల గడ్డము కపిల కన్నులు కపిల జడలు' అను మూఁటిని వరుసగా సూరి యుదాహరించుటంబట్టి యీ యక్రూరనే యాతఁ డాధారముగఁ జేసికొని యుండెననియు ప్రాసభంగమును గుర్తింపనందున వకార ఘటిత తద్భవరూపమును గ్రహింపలేదనియుఁ గావుననే వాని ననింద్యగ్రామ్యములని తలంచెననియు నీతని మతము. కాని సూరి ప్రాసవిషయమును గుర్తించియే 'పవ' ప్రాసము నంగీకరించి వీని నుదాహరించి యుండునని తోఁచుచున్నది. ఇచ్చట పవప్రాసాంగీకారమే కవిహృదయమును ప్రాచీనసమ్మతము నైనట్లు స్ఫురించుచున్నది. 'కవ దొనలు గాండీవము, నవల నిడఁబుపు ముంద అరదము దిగు మే,నువిదప డిగియెద శుభకర, మగు నివ్విధమిట్లు సేయుం మనుడు నతండుఁ' [భార. శల్య.] మొదలగు భారతప్రయోగములు పవప్రాసమును స్థిరపఱచుచున్నవి. ప్రాచీన తాళపత్రగ్రంథములయందును బ్రాచీన ముద్రణమందును బై భారతాక్రూరపద్యము పవప్రాసముతోడనే యగపడుచున్నది. పైపద్యమున మూఁడవపాదము తాళపత్రగ్రంథములయందు 'తపసి యన్నువ నల్లని' యని వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ పాఠమే యర్థసంపత్తియు నన్వయసంపత్తియుఁ గలిగి యున్నది. అన్నువ యను పదమునకు స్త్రీ యనునర్థ మాంధ్రపదపారిజాతములో నున్నను శబ్దరత్నాకరాదులు దీని నంగీకరింప లేదు. మఱియుం సముచ్చిత కర్మలవడుమ కర్తృపద ప్రయోగము సహజముకాదు. పునరుక్తిదోషము వచ్చును. తపసి రూపు భయంకరముగ నుండెనని నిర్ణయించుట యీసందర్భమున నావశ్యక మగుటచే నన్నువ శబ్దమున కల్ప

త్వార్థము సరిపడదు. వ్యాకరణములు ప్రయోగైక శరణము లగుటచేఁ గవి ప్రయోగ ములకు ఆ గ్రామ్యత వచ్చునట్లు సూత్రించుట యుక్తము గాని తొలుత గ్రామ్యతను సూత్రించి పిమ్మట ననింద్యత నంగీకరించుట సమంజసము గాదు.

సూ. ౧౪. గ్రామ్యంబు తత్ తజ్జాతి వర్ణనంబునం బ్రయోగార్హంబగు.

ఉ. 'మొక్కేము సామి' రామా. ౭. ఆ. 'ఎ. గీ. ఇతని, సూసి నా మేలు బాగెము సేసినాము.' య. ౧. ఆ. మొ.

వ్యా. ఇయ్యది 'గ్రామ్యం తత్ త ద్విధౌ సాధుః' అను ద్వితీయాచార్యుని కారికకు అనువాదము.

సూ. ౧౫. ఒకానొకచో ననుకరణ విరహితంబుగ సంస్కృతవాక్యంబు గానంబడియెడి.

ఉ. "లే. అంటితి నమశ్శివాయ పాపాత్మురాల" జై. ౪. ఆ.

వ్యా. "న పదా న్యవ్యయ సుప్ తిఙ్ త్వాతుమూనా, మనుకృతేఽస్తి వాక్యస్తు." అని చింతామణిలో ననుకరణ విరహితముగ సంస్కృతపదము ప్రయోగింప రాదని చెప్పఁబడియె. కాని యట్టి ప్రయోగము క్వాచిత్కముగ నుండుటంబట్టి యథర్వణుఁడు "వినాఽనుకరణం కేచిదార్యా శబ్దం ప్రయుంజతే" అని సవరించెను. ఆ కారిక నిట ప్రౌఢకర్త యనువదించినాఁడు.

సూ. ౧౬. జయపదం బనుకరణ విరహితంబు దఱచుగ నగు.

ఉ. 'తరువోజ. జయ పూతనాఘాత జయ దైత్యదమన, దయ నిమ్ము జీవిత దానమ్ము నాకు.' హరి. పూ ౭. ఆ. 'మ. జయ నారా యణ పుండరీకనయనా శార్ఙ్గీ జగన్నాయకా.' ఉ. హరి. ౩. ఆ. దఱచుగ ననుటచే ఒకానొకచో ననుకరణ సహితంబు నగు నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. ఇందలి తరువోజ పాదములో నేకాక్షర యతి పాటింపఁబడిన ట్లగపడదు. అట్లు పాటింపమి సులక్షణసారమునకు సమ్మతమైనను నప్పకవీయాదులకు విరుద్ధము.

బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ వివరణ
సమేతం బగు త్రిలింగలక్షణశేషంబునం దిది
సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

సంధిపరిచ్ఛేదము

సూ. ౧. శ్రేష్ఠతావాచకంబు లగు నార్యాంబాద్యర్థక శబ్దంబులు పరంబులగుచో నన్నియచ్చులకు సంధి నిత్యము.

ఉ. రామయ్య, సామయ్య, సీతమ్మ, లక్ష్మమ్మ. మొ. ఆదిశబ్దము అన్న అక్క అప్పలను దెలిపెడు.

వ్యా. అత్తునకు సంధి బహుళమను బాలవ్యాకరణసంధి. 4 వ సూత్రంబున కిది పూరకము. దీనిచే బాలవ్యాకరణమునఁ గుదరని కొన్ని రూపములకు గతి గల్గినది. ఉ. అమ్మాయి, అబ్బాయి—ఈ స్థలములందలి 'య, యి' యనునది వాత్సల్యద్యోతకావ్యయము. ఇట్టివే తపసి కన్నాకు, పొన్నాకు, అరటాకు, తాటాకు మొ. "తాటాకులలోన వ్రాసిరి" శకాం. 'అమ్మాజియమ్మ' ఇత్యాదులలో సంధిఁ గానము.

సూ. ౨. ఇ ప్రత్యయాంతావ్యయంబునకు సంధియుఁ జూపట్టెడి.

భూతకాలి కాసమాపకక్రియయొక్క యికారమునకు బ్రామాణిక ప్రయోగములయందును గొన్నియెడల సంధి గనఁబడుచున్న దని యర్థము.

ఉ. 'చాపము నాకందిమ్మనుడు' భార విరా. ౪. ఆ. 'వెలిచి ట్లంబుధినాథనందనులు దోర్వీర్యంబు సాలించియుం, దటు పొఱుంగ' నిర్వ. ౫ ఆ. 'ఎఱింగెఱింగి నా వలు విదియేల కట్టుకొని వచ్చును దానలి' భాగ. ౯ స్కం. 'శా. నేఁ డేతెంచు ప్రయత్నమున్న నకటా నీచేతఁ జెప్పంపఁడే' ప్రభా. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'క్త్వార్థం బైనయిత్తునకు సంధి లేదు' అను సూరిసూత్రమున కిది సవరణము. ఉదాహృతములను క్త్వార్థ కేకారసంధులుగఁ గొనుట కవిసంశయ విచ్ఛేద కారుని మతము. 'ఎఱిఁగిం చిపుడే' యనునది 'ఎఱిఁగించితగక' అని ముద్రితప్రతులలో నగపడుచున్నది. 'అం దిమ్మను' నరి శబ్ద పల్లవ మనుట న్యాయము గాన నట్టి

ప్రబలప్రమాణము కానేఱ దని కొందఱమతము. (చూ. బా. క్రి 118). 'క్త్వార్థేతో న భవే త్సదా' యను నాథర్వణమునకును 'న సదాభవతి, కదాచిత్ భవతి' 'ఎల్లప్పుడుం గల్గదు, ఎప్పుడేని గల్గు' నని యర్థము చెప్పకొనవలెను.

సూ. 3. కొన్నియెడలఁ బ్రామాణికప్రయోగంబులం ద్రుతంబున కచ్చు పరంబగుచో ద్విత్వంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'మ. ఘనచక్రాయుధ నిష్ఠురక్షతగళద్ రక్తాస్య సర్వాంగుని, న్ననుభూతాప్రతిమప్రగల్భపరివాదాంతర్స్థితో ద్విక్రముణ్' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'సర్వము న్నతని దివ్యకళామయము మాచు విష్ణువం మల్లముసేర్చి 'భాగ. ౭ స్కం. 'మ. తరుణీశాత కటాక్షవీక్షల కొనల్ దార్కొన్నచోట్లం బలె, న్నరుశోభా విభవాకరంబు లగుచుణ్ రోమాంకురస్థానముల్, పరఁగుణ్' కళా. ౭ ఆ. (నన్నయభట్టారకుఁడు 'అన్నిష్ట సఖి నూఁది యున్నదాని' యని ప్రయోగించి 'లుక్ సం శ్లేషా నాచి ద్రుతస్య' అని సంశ్లేషమును నిషేధించుట ప్రయోగ వైరళ్య సూచనార్థం బని యెఱుంగునది)

వ్యా. బాలవ్యాకరణమునఁ గొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గావం బడియెడి నని నిమిత్త మేమియుం నుడువకయే సూత్రించెం గాన నచ్చు పరమగుచున్నను హల్లు పరమగుచున్నను నకారద్వయము ముండవచ్చు నని తేలుచున్నది. కనుక నీసూత్రము బాల, సూత్రముచే గతార్థమే 'ద్రుతాత్ ద్రుతః క్వచి చ్చాత్ర దృశ్యతే కవి భాషితే' అని యథర్వణుండును చెప్పియున్నాఁడు. ద్రుతము మీఁది ద్రుతమునకు ఆదేశసరళములకు మఁదుండు ద్రుతమునకు విహితములగు కార్యము లన్నియుం గల్గు నని తలంపరాదు 'అదియుంనుఁగాక, అదియునునుగాక' మున్నగు రూపములు సాధువులు కాఁజాలవు. మఱియు సంస్కృతమున 'ఙమో హ్రస్వాదచి ఙము ణ్నిత్యమ్' (8-3-32) అను పాణినీయముంబట్టి ద్రుతమున కచ్చుపర మగునపుడు ద్విత్వమువచ్చి 'స న్నచ్యుతః' 'పచ న్నయమ్' అని యైనట్లే తెనుఁగునందును ద్రుతమునకుఁ బిదప నచ్చుండెనేని ద్విత్వము చేయవచ్చును. కాన నీసూత్రము లేకున్నను దోషము లేదు. 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్య'మ్మను నాథర్వణకారికచే సంస్కృతమర్యాదను క్వాచిత్కముగ నిందు

గ్రహింపవచ్చును. ఇట నన్నిష్టసఖు నాది యున్నదాని నను నన్నయప్రయోగము నుదాహరించుకొనుటమాత్ర మసంగతము. ఏల యన నిది ద్రుతప్రకరణము; 'అను' లోని నకార మీకనిమకమున ద్రుతము కాదు. దానిం బెవ్వాదులలో 9వ సూత్రమునం జేర్పనున్నాఁడు. ప్రకృత సూత్రోదాహృతలక్ష్యములలోఁ దొలు దాన యతి సరిపడ లేదు. చరమలక్ష్యమున నఖండయతి యగపడుచున్నది.

సూ. ౮. చిట్టడవిఁ జిట్టి. ఇయ్యది తదితరంబులకును ఉపలక్షణం బని యెఱుంగునది.

ఉ. చిట్టడవి, చిట్టాముదము, చిట్టేఁదు, చిట్టుడుకు, చిట్టెలుక, చిట్టేలకి ఇత్యాదులందుఁ బూర్వపదంబు చిట్టి శబ్ద మని యర్థము. ఇవి సంజ్ఞావాచకములు గాన సంధి నిత్యము. హల్లు పరం బగుచో ద్విత్వంబు నకు లోపంబు వైకల్పికంబు. చిట్టిచాఁప, చిటిచాఁప, చిట్టితాళము, చిటితాళము. మొ॥

వ్యా. బాల. సంధి. 12 సూ. 'కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల అడల కచ్చు పరం బగునప్పుడు ద్విరుక్త టకారం బగు' నను దాని కిది సవరణము. చిఱు శబ్ద పర్యాయము చిట్టి శబ్ద మొకటి భాషలో చిట్టికాస్త్రి చిట్టిపంతులు మున్నగు తావుల నుండుటచే చిట్టి + ఎలుక = చిట్టెలుక అని యైన దని చెప్పుటయే సమంజసము. సూ॥ కైనను హల్పరకస్థలములఁ జిఱు శబ్ద పర్యాయ మగుఁ జిట్టిశబ్దము వేఱొకటి యున్న దని యంగీకరింపవలసియే యుండును. అచ్పరకస్థలములఁ జిఱు శబ్ద మనియు హల్పరక స్థలములఁ జిట్టి శబ్ద మనియు ద్వైవిధ్యము నంగీకరించినచోఁ బ్రక్రియాగౌరవము స్పష్ట మగుచున్నది. కావున నీస్థలమునఁ బ్రౌఢకారుని సూత్రరచనయే యుక్త మని తోఁచెడిని. ఈవిధముగఁ జిట్టి శబ్దమునే యంగీకరించినచో నేమ్యాదులలో నిది చేర వలసియుండును. కాని సంజ్ఞావాచక మగుటచే సంజ్ఞాత్వమునకు భంగము నాపాదించెడి వైకల్పికసంధి యిటఁ బ్రవర్తింపదు. చిన్నయసూరి తాము సంజ్ఞావాచకములకు నిత్య సంధి చెప్పియుండనందునఁ 'జిట్టియెలుక' యిత్యాదిరూపములు సిద్ధించునవియే చిట్టిశబ్ద మును బూర్వపదముగా గ్రహింపలే దేమో!

సూ. ౫. కొన్నియెడలఁ దెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక కతపలకు గదవలు గానంబడియెడి.

కొన్నియెడల ననఁగాఁ బ్రాసంబులం దని యర్థము.

ఉ. వీరల్ గోపించిన నంతకుండుఁ జెడు మీరా యోర్చువారు'
ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'ఇట్లు డపంబు సేయుచుండుదు' నిర్వ. ౫ ఆ. 'వేవణ ములు' విజ్ఞా. ప్రా. కాం. మొ.

వ్యా. తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవలు రా వను బాల. సంధి. 14వ సూత్రమున కిది సవరణము. సూరి తొలుత ప్రథమమీఁది కచటతప-లకు గసడదవ-లు బహుళముగ నగునని సూత్రించెను. ఇత్యాది సమాసములలోఁ బ్రవర్తింపదు, అనఁగా సరసపువలుకు మున్నగు తావుల గసడదవాదేశము రాదని యర్థము. చింతామణికారుఁడు 'గసడదవా క్వచిత్ ప్రథమా మాత్రాత్' అని సూత్రించెను. వ్యాఖ్యాత లిత్యాది నిత్యశాస్త్ర మనియు నిచ్చటి ప్రథమాపదము కళాత్వోప లక్షక మనియు నర్థము చేసి రారు+కదా మున్నగుస్థలముల రారుగదా యను సరళయుంత రూపములనే సాధించిరి. కావున వారిమతమున రారుకదా యను రూపము కుదుర నేఱదు. సూరిగారు ఈ రూపద్వయమును గ్రంథములం దగపడుటం జేసి యేత దుభయ సిద్ధికై గసడద వాదేశమును బహుళముగ విధించిరి. బహుళ మనుటకన్న వైకల్పిక మన రాదా యని శంకింపఁగూడదు. అట్లు వికల్ప మన్నచో 'లెస్సగాను న్యాయ్యముగాను' మున్నగు స్థలములందుఁగూడ నీ వైకల్పికవిధి ప్రవర్తింపవలసివచ్చును. మొత్తముమీఁద సర్వవిధిప్రయోగ సంగ్రహార్థమై సూత్రమున బహుళగ్రహణ ముండి తీఱవలయును. ఈ బాహుళకమువలననే వాఁడు+కంసారి మున్నగు తెలుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషము లున్నస్థలముల నీవిధికి అప్రవృత్తి చెప్పినచో బాల. సంధి. సూ. 14 అక్కఱలేనిదై యుండును. చింతామణి తద్వివరణముల మార్గమున నన్ననో గసడదవాదేశ నిషేధసూత్రము చరితార్థ మగుచున్నది. పాపము సూరిగారు పై విషయము నంతయుం విమర్శింపక ప్రథమా మాత్రాత్ అను సూత్రమునుమాత్రము చాలోచించి యనంతర సూత్రమును సమాలోచనాదృష్టి నుపయోగింపకయే తెనిఁగించిరి. కాని యిట్లు సూత్రించుట సరిగాదు. ఎలయనఁగా 'వీరల్ గోపించిన' మొదలగుస్థల-

ములఁ దెలుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు గసడదవాదేశము వచ్చియుండుట చేతను నియ్యది ప్రాసస్థానమున నుండుటం జేసి మార్పరానిదై యుండుటచేతను సూత్ర మెుయొక్క యసార్వత్రికత్వము స్పష్ట మగుచున్నది. ఏతత్ప్రయోగసంసిద్ధికై యీ యైదవసూత్రమును ప్రౌఢకారుఁ డారంభించినాఁడు. ఈ గసడదవాదేశ సందర్భమున నథర్వణోద్ధృత శృంగారభూషణము సకలప్రయోగ సమంజసమైయున్నట్లు తోఁచెడిని—

పరుషా వా స్వరూపేణ ప్రథమాన్తోపరి స్థితాః
కాకా సంబోధనే చాపి వ్యత్యయే కర్మధారయే
అచేతనార్థకే శబ్ద ఇతి శృంగార భూషణః

ఈ కారిక యందలి వాకారము ప్రయోగప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది, అనఁగా నీ నియమము శృంగారభూషణ కల్పితము గాదని భావము.

సూ. ౬. కొన్ని యెడల ద్వంద్వంబునం బరంబుమీఁది చతప-లకు సడవ-లు గానంబడవు.

ఉ. 'అందచందములు' అని. ౫ ఆ. 'అప్పాచెల్లెండ్రు' నిర్వ. 3 ఆ 'కండతుండెములు' రామాయణ, 'రాకపోకలు' భాగ. ౧౦ స్కం. మొ.

వ్యా. 'ద్వంద్వంబునం బరంబు పయి పరుషములకు గసడదవ లగు' నను బాల. సంధి. 15 వ సూత్రమున కిది సవరణము. ఉక్త బాల. సూత్రమును 'తఱచుగా' ననుటచే పూరింపవచ్చును. గసడదవలు తఱచుగ నగుననిన నవి క్వాచిత్కముగ రాకయుండుననుటకు సూచనగల్గును. అప్పుడు ప్రకృతప్రౌఢసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తి యుండదు.

సూ. ౭. సర్వపర్యాయం బయిన యెల్లశబ్దమునకు సప్తమియు, అసమాసంబున విశేష్యమునకు ముందుప్రయోగమునుం జూపట్టెడు.

ఉ. 'తే. ఎఱిఁగె సకలశాస్త్రంబుల నెల్లయందు, నధికసాత్త్వికుఁ డస్తికుఁ డనఁగ జనులు.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'తే. ఎల్లయందును దా వసి

యించు టెల్ల, యదియుఁ దనయందు వసియించు టింద్రు వాసు, దేవుఁ డను పేరి కర్థంబు." ఉద్యో. ౧ఆ. 'నే నొకండనే భిక్షానకుఁ వత్తునో యెల్లఁ శిష్యులఁగొంచువత్తునో' భీమ. ౨ ఆ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున సూరి 'ఎల్ల' శబ్దము సమాసమందె విశేష్యమునకు ముం దుండునని చెప్పెను. అసమాసంబునఁగూడ నట్లుండ వచ్చునని ఈసూత్రము చెప్పు చున్నది. మఱియు 'సర్వపర్యాయంబైన యెల్లశబ్దంబు ద్రుతాంతం బయిన యవ్యయం' బనియుం సూరి చెప్పియున్నాఁడు. అవ్యయం బన లింగవిభక్తి వచనశూన్యముకదా. ఎల్లశబ్దము సప్తమీఘటితమై యుండు మహాకవిప్రయోగములఁ జూపుచు నిందుఁ బౌఢ కారుఁ డట్లది యొకానొకప్పు డవ్యయము కాకయు నుండునని క్రొత్తగఁ దెల్పు చున్నాఁడు. 'ఎలన్ + అందు = ఎల్లయందు' అని యె ట్లగును? బాలవ్యాకరణముచే నీరూపము గుదురదు. ఆయినను అథర్వణుని మతముచే నియ్యది కుదురును. 'అచాం నస్థా ద్రుతోఽదృశ్య స్త్రీ నితోఽపి చ భవేత్సదా' యను కారికచే ద్రుతలోపమును పెలయాల్వాదులలోవలె యడాగమంబును గల్గెనని యెఱుంగునది.

సూ. ౮. తామరకాకు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు.

ఉ. 'ఉ. తామరపాకు నీరువలెఁ దల్లడమందిరి పౌరులందఱున్'
ఉ. హరి. 3 ఆ

వ్యా. 'తామర'–ఇది తామరసశబ్దభవము. దీనికి 'ఆకు' పరమైనప్పుడు అత్సంధి సూత్రము ప్రవర్తింపవలసియుండఁగా, తామరపాకను పుగాగమయుతవిశేషరూపము కొండొక ప్రయోగములఁ గానవచ్చుటంజేసి దానిని సాధింప నీ సూత్రమని యెఱుఁగ వలయును. సూత్ర మున్నతీఱున తామరపాకను రూప మొక్కటి సాధువని తోఁచుం గాని తామరాకుకూడ సాధువే. పుగాగమము నిత్యముకాదా యనిన ఆగమశాస్త్రమే యనిత్య మని వైయాకరణుల పరిభాష. అదియ ఇట శరణ్యము కాఁదగును.

సూ. ౯. తఱచుగఁ గర్మధారయ సమాసంబునం బెన్వాదుల కడపల్లున కచ్చుపరంబగునపుడు ద్విత్వంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'పెన్నదరులు' రా. యు. కాం. 'పెన్నరదము.' రుక్మాం. 3 ఆ. 'పెన్నుద్ది' పాండు. 3 ఆ. "పెన్మూఁత" శివ. 2. ఆ. 'పెన్నొడలు-' భోజ. ౬ ఆ. 'కన్నాకు' (కను+ఆకు) భార. భీష్మ. ౧ ఆ. 'పల్లఅపు' (పలు+అఅపు) హరిశ్చ. ౪ ఆ. మొ. తఱచుగ ననుటచే 'అన్నిష్ట సఖునూఁదియుఁన్నదాని.' (అను+ఇష్టసఖు) భార. ఆది. 3 ఆ. 'అన్నుర్వీశుఁడు' నిర్వ. ౫ ఆ. 'పెన్నురము' రా. యు. కాం ఇత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. (పెను పెనుపు శబ్దము లు ప్రక్షేపము.)

వ్యా. పెనుపు+అదరులు - అను చోట పువర్ణకమునకు నిత్యలోపము కాఁగా 'కవి భల్ల ప్రైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే' అను చింతామణ్యుక్తిచే నుకారలోపమును జేయఁగ పెన్ +అదరులు అని యగును. పిదప 'నోవాద్విత్వం క్వచిద్దీష్టం పరప్రాణేన సంగతేః' అను నాథర్వణముచే ద్విత్వము రాఁగా పెన్నదరులు పెన్నుద్ది మున్నగునవి సిద్ధించును. 'అను' అనునది ధాతుజన్యవిశేషణ మగుటచే నియ్యది పెన్వాద్యన్తర్గతము గాదు. కావున నిచ్చటఁగూడ ద్విత్వము సిద్ధించుటకై తఱచు శబ్దమును శరణముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. దీనినే మూఁడవ సూత్రము క్రిందను ఉదాహరించుకొని యున్నాఁడు. ఏకరూపసిద్ధికి సూత్రద్వయము నాధారముగొనుట పరిము కాదు. ఇది బాలోక్త టుగాగమశాస్త్రమునకుఁ బూరకము.

సూ. ౧౦. కొన్నిచోట్ల షష్ఠీసమాసంబునం దుకారంబున కచ్చు పరంబగునపుడు నుగాగమంబునకు లోపంబునగు.

ఉ. 'గోకుల మిల్లిలు చప్పకుంట లక్ష్మీపతి గ్రుమ్మరుక్ గడియ నేపున రేపున.' హరి. పూ. ౫ ఆ. సీ. దినవెచ్చమునకునై తన మేనఁగల సొమ్ము కొదుకక బిచ్చింటఁ గుడువవైచు.' పాండు. 3 ఆ. 'శిరసంవం బరయక్' కళా. 2 ఆ. మొ.

వ్యా. 'షష్ఠ్యా ఉతో ఽ చినుక్ నేచ' అను సూత్రముచే షష్ఠీ సమాసములలో నుదన్తముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమమును చిన్తామణి విధించెను. ఇచట యుంకారము బుకారోపలక్షకము. బుకారమున రెండు రేఫములు నొక యుంకారమునుగలవు గదా! దీనినే సూరి 'షష్ఠీసమాసమునం దుకార బుకారముల కచ్చు పరమగునపుడు

నుగాగమంబగు'నని తెనిఁగించెను. ఉక్త నుగాగమము రాని ప్రయోగములం గొండొకచో గాంచి తాదృగ్ రూపసిద్ధికై ప్రౌఢవ్యాకర్త ప్రకృతసూత్రమును వ్రాసెను. 'గోకుల మిల్లిలు' అనుచోటమాత్రము షష్ఠీసమాసముగనే కొనవలసిన యక్కఱలేదు. 'గోకుల' మును దానిని సప్తమ్యర్థమున వచ్చిన ప్రథమగాఁ గొనఁదగును. అప్పుడు నుగాగమము నకుఁ బ్రాప్తియే యుండదు. సప్తమ్యర్థమునఁ బ్రథమవచ్చుట సూరికిం జింతామణికారు నకుంగూడ నభిమతమే. మిగిలిన ప్రయోగములన్నియు నాగమశాస్త్రముయొక్క యనిత్యత్వమును సూచించుచున్నది. ఆగమశాస్త్రమనిత్యమనుట ఆద్యవ్యాకరణపరిభాషా ప్రసిద్ధమే కావున న్వాగమాభావరూపముల సాధింపం బృథక్సూత్రీకరణము అక్కఱ లేదు.

సూ. ౧౧ పూ పూవు.

అసమాసంబునం బూ శబ్దము పూవు శబ్దముయొక్క పర్యాయ ము గాఁ గానంబడియెడినని యర్థము.

ఉ. 'ఎ, గీ. కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగంగ' కాశీ. ౧. ఆ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణకారుఁడు [సంధి. సూ. ౩౬] సమాసంబునం బ్రాఁతాదుల తొలి యచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగ విధించి యుదాహరణంబు లలో పూరెమ్మ యని కూర్చినాఁడు. దీనింబట్టి 'పూ' అనునది పూవు శబ్దముయొక్క లుప్తశేషమే అనియుఁ సమాసపూర్వావయవముగనే అయ్యది యుండఁదగుననియు వ్యస్త ముగఁ గొని సమాసోత్తరావయవముగఁగాని అట్టి రూప ముండదనియు స్థూలదృష్టికి భ్రాన్తి వొడమవచ్చునని యాశంకించి తదపనయనార్థము ప్రౌఢకర్త ఈసూత్రమును వ్రాసినాఁడని తెలియవలయు. 'కాలకంఠుని శిరసు పూ గగనగం' గేత్యాది స్థలముల పూ శబ్దము ప్రాఁతాదిసూత్ర గోచరము కానందున నద్దాని పూవుశబ్ద పర్యాయంబునుగాఁ గొనవలెనని సూత్రార్థము.

సూ ౧౨. సమాసమునందుఁ దత్సమంబు పరంబగునపుడును నుమాగమాదులు గానంబడియెడి.

ఉ. ముంగోపము, వింజామరము మొ. (వెల్ల+చామరము) సంధి యందు వర్ణవికారము (చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము. ౭ సూ.)

వ్యా. సూరి ప్రాంతాది సమాసములలో నుత్తరపదముల నన్నింటం దత్సమేతరంబులుగనే యుదాహరించెను దానింబట్టి ప్రాంతాదులకుం దత్సమంబులతో సమాసము ఘటిల్లదను భ్రాంతి వొడముఁదగియున్నందున ప్రౌఢవ్యాకర్త యట్టి భ్రాంతిం దొలంపనున్నాఁడు. సమా. సూ. ౭ చేత 'క్రొత్తాదులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడం బోలెఁ దత్సమంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్మధారయ మగును' అని. అట్టి సమాసంబులంగూడ నుమాగమాదుల నీసూత్రముచే విధించుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౩. అఱకొను లోనగు ధాతుజ విశేషణముల యంత్యోకారమునకు హల్లు పరంబగునపుడు లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. 'గిరివ్రజ మన్పురంబు' భార. సభా. ౧, ఆ. 'జడిగొన్ కోర్కుల నింతి తాను మగవేషం బూని. సత్య. 3 ఆ. 'తోడువింటి వాఁడు చక్ త్రోవఁ బోక' అను. ఉ. ఆ.

వ్యా. పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబు లయిన నులురు-ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగునని బాలవ్యాకరణమున సూత్రితము (ప్ర.16). సమస్తపద మధ్యగతములైనప్పు 'డను కొన్నా'దులకుం బ్రయోగంబులం గానవచ్చు నంత్యోత్వ లోపము అవ్వానికి పదాంతత లేమి ఉక్తబాలసూత్రమునకు లోఁగదు కాన దానిని సాధింప నీ పృథక్సూత్రారంభమని గ్రాహ్యము. ఇచ్చటి లుప్తాచ్కమగు నకారంబుమీఁది పరుషముల స్థానమున సరళాదేశము రామి యానకారము ద్రుతసంజ్ఞకము కామికి సూచకము.

సూ. ౧౪. నెన్నడాదులన్ నెఱిదగు

నెన్నడ, నెన్నడుము ఇత్యాదులయందు నెఱి శబ్దము పూర్వపదంబుగా నుండుట యుక్తమగునని యర్థము. నెఱ పూర్ణార్థకము; నెఱి రమ్యార్థకము.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున క్రొత్తాది సూత్రోదాహృతములలో నెఱ + నడుము -అనియున్నది. నెఱ పూర్ణార్థకము గావున "నెఱ + నడుము = నెన్నడుము" అన్నచోట

స్థూలమగు నడుము అను నర్థ మేర్పడును. అయ్యర్థ మనుచితము, ఇట్టి సమాసంబులం బూర్వపదంబు 'నెఱి' యగుట తగునని ప్రకృత సూత్రార్థము. నెఱి రమ్యార్థకము. నెఱి+నడుము=అందమైన (సన్నని) నడుమని గ్రహించుట యొప్పును. ఆదిశబ్దముచే నెమ్మోము నెమ్మేను మున్నగునవి గ్రాహ్యంబులు.

సూ. ౧౫ కొన్ని యెడల నవర్ణంబు
పరంబగునపుడు పూర్వ పదాంత్య
డకారంబు నకారంబగు

ఉ. రెన్నాళ్లు, క. పది దినము లైదుప్రొద్దులు, పదపడి రెన్నాళ్ల నొక్క పగలుఁ జేయుఁ' భార. ఆది. ౧, ఆ. మూన్నాళ్లు, 'ఎ. గీ. చెఱఁగుమాసిన మూన్నాళ్ల సిగ్గుతోడఁ, బతివిలోకన మార్గంబు పరిహరించి' కాశీ. ౭. ఆ. వేన్నీళ్లు 'తే. ఏళ్ల నీటుల నొండె వేన్నీళ్ల నొండెఁ, గడువఁ జాలఁ దోమిన నొండెఁ గలుగు శుద్ధి.' మార్క. ౩ ఆ.

వ్యా. మూఁడు+నాళ్లు, రెండు+నాళ్లు, వేఁడి+నీళ్లు—అను తావుల బిందుపూర్వక ఉకారమునకు ణకార సజాతీయత యుండుటచేతను, న, ణ - లకుఁ బరస్పర సామ్యముండుటచేతను నకార ద్విత్వముగల్గుట యనుభవసిద్ధముగానున్నది. డకార మాత్రమునకు నకారరూప స్థిరవర్ణాదేశంబును విధించినందువలన డువర్ణమునకుఁ బూర్వమందుండు బిందువు నానాఁడిత్యాదులలోవలె స్వయముగ లోపించునని యాతఁడు తలంచి యుండును. కాని యీ ప్రక్రియ వర్ణవిపరిణామ స్వరూపమున కంతగా సంబంధించి యుండలేదు. అనునాసిక్య మావంతయులేని కేవల డకారము నకారమగుట స్వాభావికము గాదు. కాన నిట బిందు పూర్వక డకారమునకే నకారము విధించుచు నిట్టి వీలున్న స్థలములందైన విపరిణామ స్వభావమును బోధించుట యావశ్యకము. మూన్నాళ్లు వేన్నీళ్లిత్యాది దీర్ఘపూర్వక ద్విరుక్తయుత రూపములంబట్టి "ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపుడు ఆచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. 13 వ సూత్రము ప్రాయోవాదమని ఎంచవలసియున్నది.

సూ. ౧౬. హలవసానంబులు పరంబు లగునపుడు ఏమిశబ్దముయొక్క యికారమునకు లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. 'నీకే బ్రాంతియె వెన్నలుం బాలున్;' హరి, పూ. ౫ ఆ. 'శవము క్రియనుండెడిదే.' భాగ. ౯ స్కం, పూ.

వ్యా. ఉదాహృతములలో లోపించినది 'మి' వర్ణమంతయు నేకాని తద్గతమయినట్టి యికారమాత్రము కాదు. కావున 'మి' లోపించునని సూత్రించుట శ్రేయము. లేక—ఇకారమాత్రమునకే లోపమని సమ్మతించుపక్షంబున నీకేమ్ బ్రాంతియే యని సిద్ధింప, నమలకుంగల యానునాసిక్య సాధర్మ్యముంబట్టి నిద్వసరళములకు ముందు ద్రుతమునకుం జెప్పంబడియుండు లోపమానే యిచట మకారమునకు ప్రసక్తింపంజేసి 'నీకే బ్రాంతియే' యని సిద్ధించినదని తలంపవచ్చును. అవసానమున లోపము నిల్లే.

సూ. ౧౭. షష్ఠీ సమాసమందలి నిలలమీఁది యచ్చులకు హల్లు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల లోపంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'శా. శ్రీతిన్ సూరెల నశ్వినీ సుతులు రాఁ బెంపొందు నింద్రున్ వలెన్' ఉ. రా. ౨, ఆ. "తూలె రజనీచర భాస్కర బింబముల్ రుచుల్" రామా. ౫, ఆ. "అబ్జాసనాంకముల్ పెంపు" చంద్రా. ౧, ఆ.

వ్యా. 'ఇంద్రునివలెన్' 'బింబముల రుచుల్' అని యుండఁ బ్రకృత సూత్రముచే 'ఇ' కార లోపముచేయఁగా 'ఇంద్రున్ వలెన్' 'బింబముల్ రుచుల్' అను రూపములు సిద్ధించినవి. ఇట్టి స్థలముల స్వరలోపము గావించుటంజేసి వివక్షిత షష్ఠ్యేకవచన బహువచనార్థ ప్రతీతికి భంగము సంభవించుటయేగాక ద్వితీయైకవచన ప్రథమా బహువచనార్థ స్ఫూర్తిగల్గి ప్రాకరణికార్థ ప్రతీతి కాటంకమును కలుగుచున్నది. బహుత్వార్థప్రతీతికి భంగమువచ్చునని యే చిన్నయసూరిగారు 'సమాసంబున విభక్తికి లోపం బగు, లట్టునకుఁగాదు" అని లడాగమమునకు లోపమును నిషేధించిరి. మఱియుం *'తామరసనేత్రుల + ఇండ్లు' మున్నగు స్థలములసంధిని సమ్మతింపకయుం నుండిరి. కాని

'తామరసనేత్ర లింద్ల' న్నిత్యాదిప్రయోగములు గొన్నికలవు. అట్టివానిని సంరంక్షింప నధర్వణులు, 'విశాలవర్ణం నోసంధిః' యను కారికచే క్వాచిత్క-సంధి ననుగ్రహించిరి. దీనికే మఱియొక యుదాహరణము—'రాకాచంద్రుఁ గా రాఁ గొట్టు' (విజ) రాకా చంద్రపదసంబంధమగు 'రా' యను నక్షరమును కొట్టుట=ఖండించుట తప్పించు నని యర్థము. కాఁగా 'కాచంద్రుఁ గా' అని యగును. 'కుత్సితచంద్రుని గాఁ జేయు' నని గూఢార్థము. ఇట 'రాకాచంద్రుని యొక్క రా (అనుదానిని) కొట్టి' యన్నప్పుడు 'యొక్క'కు లోపము చేసినపిదప నివర్ణైకారమునకు ఇద్దానిచే లోపము రాఁగా 'రాకా చంద్రు' న్నని యేర్పడినదని తెలియవలెను.

సూ. ౧౨. మధ్యమ పురుష మువర్ణంబున కచ్చుపరంబగు నపుడును గొన్నియెడల లోపంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'అడిరె నీమపంచెము' కళా. ౬ ఆ. 'భవ చ్చిత్తేప్సితం బెద్ది చెప్పనిక' మార్క. ౨ ఆ.

వ్యా. 'మధ్యమ పురుష మువర్ణకమునకు హా ల వ సానంబులు పరంబులగు నపుడు లోపము విభాషనగు' నను బాల. సంధి. సూ. 47 కు ఇది నవరణము. ఉదా హృతములు లేఖక ముద్రాపకాదులచేతఁ గల్గిన పొరలేగాని కవిప్రయుక్తరూపములు కానోపవనియు, 'అడితె నీకుపంచెము' 'భవిచ్చిత్తేప్సితం బే దొకో యనినక' అని దిద్దుకొనుటయే శ్రేయమనియుఁ దోఁచెడిని.

సూ. ౧౩. ధ్వనన్యనుకరణశబ్దములల కనుధాతువు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల ముగాగమంబగు.

ఉ. ''కనకన మను'' రామా. ౬. ఆ. ''సలసల మను'' పాండు. ౫. ఆ. మొ.

వ్యా. ధ్వని ననుకరించు శబ్దములు ధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు—అట్టివి ద్విరుక్తములే యైయుండునని వెంటనే సూత్రింపనున్నాఁడు—వానికి 'అను' ధాతువు మీఁది దగునప్పుడు ఆ ద్విరుక్తశబ్దంబునకు 'ము' వర్ణము అంతాగమమగును. కనకన + ము + అను సలసల + ము + అను=కనకన మను సలసల మను—అని సిద్ధించును. ఇట్టి ముగా

గమయంత రూపముల వైరళ్యముం దలఁపించుచున్నాఁడు 'కొన్నియెడల' నని. 'గళగళనిచెప్పె' (పర. ౫ ఆ) మున్నగు ముగాగమము రాని ప్రయోగములే బహుళము లనుట.

సూ. ౨౦. ధ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులు ద్విరుక్తంబుల యగు

ఉ. గడగడ, వడవడ, తళతళ, పెళపెళ.

వ్యా. ధ్వని ననుకరించుశబ్దములు అనుకృత్యధ్వని శ్రోతలకు స్పష్టపడుటకై, ఇరుమాఱు అవ్యవహితములుగ బ్రయుక్తము లగుచుండుననిఁ ఈ సూత్రార్థము. గడ, వడ, తళ, పెళ,—ఇట్లేకైకరూపములు ధ్వన్యనుకరణసమర్థకములు కాజాలవనుట.

సూ. ౨౧. ఇయ్యవి క్రియావ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'వడవడ జమదగ్ని సూతివడఁకెన్' రామా. ౪ ఆ.

వ్యా. ఇయ్యవి యనఁగా పూర్వ పూర్వతర సూత్రోక్తధ్వన్యనుకరణ శబ్దములు. అవి తమకు ఏ క్రియతో నన్వయమో ఆ క్రియతో వ్యవధానము గల్గియుండుననిసూత్రార్థము. ఉదాహరణమున వడవడ యను ధ్వన్యనుకరణ శబ్దమునకును, 'వడఁకెన్' అను క్రియకును 'జమదగ్నిసూతి' యను దానివలన వ్యవధానము గల్గియున్నది. సూత్రమందలి సముచ్చయార్థకముచే వ్యవధానములేకయు నుండుననుట గ్రాహ్యము. ఉ. "క. అ, వ్వరూథినిందాఁకె ధరణి వడవడ వడఁకన్" భార. శల్య. ౧ ఆ. మొ.

సూ. ౨౨. ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశం బగు.

ఉ. 'కమ్మని లతాంతములకు మ్మొఁనసి' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'మత్త. వృష్టిఁజేసె మ్మహానది దీర్ఘికా సరసీ సదంబులు నిండఁగాన్' అర. ౩ ఆ.

వ్యా. ఈ రెండు భారతప్రయోగము లందును బ్రాసము సరిపెట్టుటకై యీ మకారాదేశము విధింపఁబడినది. ఈవిధి ప్రయోజనాంత రహితము. ద్రుతమునకు బిందువును విధించి మకారద్విత్వము బిందుపూర్వక మకారముతోఁ బ్రాసముఁ జెల్లు ననియుం నయ్యది యనునాసికప్రాసమనియు అప్పకవి స్పష్టపఱచియున్నాఁడు గాన నీ ప్రాసములఁ గుదుర్చుటకై మకారాదేశవిధి యనావశ్యక మనఁదగును.

సూ. ౨౩. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు
కృతహ్రస్వంబునకు దీర్ఘంబగు.

ఉ. లే లెమ్ము, పో పొమ్ము. మొ.

వ్యా. కృతహ్రస్వం బనఁగా వ్యాకరణసూత్రప్రాప్త హ్రస్వతగలది. అట్టిది ఆ హ్రస్వతనువీడి దీర్ఘంబగును. ఎప్పుడనఁగా 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపు' డను చున్నాఁడు. దీర్ఘత్వప్రాప్తికి ఆమ్రేడితంబు పరంబగుట హేతువని సూత్రకారుని యభిప్రాయముగాఁ దోఁచుచున్నది. కాని కృతహ్రస్వముయొక్క హ్రస్వతాప్రాప్తి కేది హేతువో అది లోపించుటయే ఆ హ్రస్వత వీడుటకును హేతువనియెంచుట యొప్పును. ఎట్లనఁగా—'లేచు నకు ముజ్జు పరంబగునపుడు చు లోపంబగు'—లేము—'పోవునకు దుజ్జుత్తులు ముజ్జుం బరంబులగునపుడు వు లోపంబుం బొదకదలును విభాషనగు'— పోము—'ముజ్జు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ముపర్ణకంబునకు మామ డియుం నగు'—లెమ్ము పొమ్ము—ఆమ్రేడితంబు పరంబుకాఁగా—లెమ్ము + లెమ్ము, పొమ్ము + పొమ్ము—మధ్యమ ముపర్ణకమునకు హ ల వ స్థానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాషనగు—లె + లెమ్ము, పొ + పొమ్ము—'మ్ము' అనునది లోపింపఁగా తత్సన్నియోగశిష్ట మగు హ్రస్వముగూడ దానితోడనే లోపించి స్వతస్సిద్ధమగు దీర్ఘము మఱల గల్గు చున్నది.—లే లెమ్ము, పో పొమ్ము—'సన్నియోగశిష్టానాం సహ ప్రవృత్తిః' అను సంస్కృత వ్యాకరణ పరిభాషను 'అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్య' మనుటంబట్టి తెనుంగు నందును గ్రహింపవచ్చునుగదా.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ మను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు

సంధిపరిచ్ఛేదము.

శబ్దపరిచ్ఛేదము

నామప్రకరణము

సూ. ౧. శబ్దములు విశేష్యములు విశేషణములు అని ద్వివిధంబులు.

ఉ. అయ్య, అన్న, అమ్మ, అక్క మొదలగునవి విశేష్యములు; తక్కినవి విశేషణములు.

వ్యా. శబ్దములు రెండువిధములు. వానిం జెప్పుచున్నాఁడు : 'విశేష్యములు విశేషణములు' అని. విశేష్య విశేషణములం దర్వాతిసూత్రమున మూలకారుఁడు స్వయముగ వివరింపనున్నాఁడు. ఉదహరించుచున్నాఁడు 'అయ్యా'దులు విశేష్యము లని తక్కినవి విశేషణములని.

సూ. ౨. విశేష్యము నా విశేషణముచేఁ దెలుపఁబడు విశేషము గలది; విశేషణము నా జాత్యాది విశేషములను దెలుపునది.

వ్యా. విశేష్య మనఁగా విశేషము గలది, విశేష మనఁగా భేదము. భేదముగలది భేద్యము. కావుననే విశేష్యమునకు భేద్య మని నామాంతరము గలదు. ఉదా., రాముఁడు—ఈ వ్యక్తియందు రామత్వ మను విశేషము గలదు. ఇయ్యది లక్ష్మణాదులందు లేమిం జేసి తద్విశేషము (భేదము) ఇందుఁ గలదు. కాఁగా రాముఁడు విశేష్యమనియు భేద్యమనియుం జెప్పఁదగు. ఈ రామాది పదార్థ నిష్ఠ రామత్వాది విశేషమును బోధించు పదములకు విశేషణము లనిపేరు, విశేషం వక్తీతి విశేషణమ్. విశేష్య నిష్ఠ విశేష (భేద) బోధకము. దీనికి భేదకమనియు నామాంతరము. విశేష్య విశేషణ సంబంధమునకు సమవాయ సంబంధ మనిపేరు. ఈసమవాయము నిత్యము.

సూ. ౩. విశేషణము జాత్యాదిభేదంబుచే షడ్విధంబు.

అవి-జాతిప్రయుక్తవిశేషణము, క్రియాప్రయుక్త విశేషణము, గుణప్రయుక్త విశేషణము, ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణము, సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము, సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణము.

ఉ. ౧. జాతిప్రయుక్త విశేషణమునకు —బ్రాహ్మణుఁడు.
౨. క్రియాప్రయుక్త విశేషణమునకు—పోవువాఁడు.
౩. గుణప్రయుక్త విశేషణమునకు —నల్లనివాఁడు.
౪. ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణమునకు —ధనవంతుఁడు.
౫. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణమునకు—ఒక్కఁడు.
౬. సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణమునకు —దేవదత్తుఁడు. మొ

వ్యా. విశేషణము షడ్విధం బనుచున్నాఁడు: అనఁగా ఆరుభేదములు గలది. అట్లని యాఱువిధంబు లగుటకుం గారణము 'జాత్యాదిభేదం' బనుచున్నాఁడు. జాత్యాదులు ఆరు. అవి ఏవి యనఁగా జాతి క్రియా గుణ ద్రవ్య సంఖ్యాసంజ్ఞలు. ఉక్తభేదంబుచే షడ్విధంబులైన విశేషణముల నోలి పేర్కొనుచున్నాఁడు. 'జాతిప్రయుక్త విశేషణము' ఇత్యాదిగా. జాతి యనఁగా సజాతీయ వస్తుధర్మము. నిఖిల బ్రాహ్మణులయందు బ్రాహ్మణత్వము జాతి నాఁబడు. బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణత్వ రూపజాత్యాశ్రయుఁడు. క్రియ యనం బని. వ్యాపారమును నిరూపకముగఁ జెప్పుట-పోవువాఁడు. గుణ మన వర్ణాది నిరూపకము. ఉదా. నల్లనివాఁడు. నల్లాదులు గుణవచనంబు లని బాలవ్యాకరణమునను-ద్రవ్యంబు నా ధనము మొ॥ ధనాదుల కలిమిలేముల నిరూపకములుగఁ జెప్పునవి ద్రవ్యప్రయుక్త విశేషణములు. ఉదా. ధనవంతుఁడు సంఖ్య యనఁగా లెక్క. ఉదా. ఒక్కఁడు. సంజ్ఞ యన గుర్తు, పేరు, సజాతీయములలో నొక్కొక్కదానిం బ్రత్యేకించి తెలియ నుపయోగపడునట్టిది. ఉదా. దేవదత్తుఁడు.

సూ. ౪. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై నమహ ద్విశేష్యకమయ్యు, తదంశాంతంబయి మహ దమహ ద్విశేష్యకమయ్యు, సమస్తంబు వ్యస్తంబునగుచో విశేష్యంబు క్రమంబుగ నుత్తరపదంబు నేకవచనాంతంబును పూర్వపదంబు బహువచనాంతంబు నగు.

తదంశము = ఆయొకటియొక్క భాగము. అనఁగాఁ బాతిక లోనగునది.

ఉ. డెబ్బదియొక్క రథము, రథములు డెబ్బదియొక్కటి; రెండున్నర మానిసి, మానుసులు రెండున్నర; రెండున్నరరూపాయి, రూపాయలు రెండున్నర మొ॥

వ్యా. స్త్రీ తిర్యగ్ జడ భిన్నంబులును వాని విశేషణంబులును మహత్తులనంబడు నని బాల. తత్స. సూ. ౧౭. మహద్భిన్నంబు లనఁగా స్త్రీ తిర్యగ్ జడవాచకంబులును వాని విశేషణంబులును అమహత్తులు. అందు స్త్రీవాచకవిశేషణములకు మహతీవాచకము లని వ్యవహారము. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణమనఁగా సంఖ్యను నిరూపకముగఁ జెప్పు విశేషణము. ఏకాంతం బనఁగా ఒకటిం దెలుపు పదముతో ముగియునది. ఏకాంతంబు లగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణములు పదునొక్క, ఇరువదియొక్క, ముప్పదియొక్క, మొ॥. ఏకాంతంబగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము అమహద్వాచకము విశేష్యముగాఁ గలదేని అప్పు డది యమహద్విశేష్యక మగును. ఆ యేకాంతం బగు సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము ఆమహద్విశేష్యముతో సమసించునప్పుడు తాఁ బూర్వపదంబుగనే యుండును. ఆ విశేష్య ముత్తరపదమై ఏకవచనాంతమై యుండును. ఉదా. డెబ్బదియొక్క రథము. అవి సమసింపక వ్యస్తములుగ నుండునేని విశేష్యము పూర్వపదంబయి బహువచనాంతమగును. ఉదా. రథములు డెబ్బదియొక్కటి. 'తదంశ మనఁగా ఆ యొకటి యొక్క భాగము. అనఁగాఁ బాతిక లోనగునది' యని సూత్రకారునిదే వివరణము. బాతిక లోనగువానిం దెలుపుపదముతో ముగియు సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము 'తదంశాంత సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము.' ఉదా. రెండున్నర, రెండుంబాతిక మొ॥ దానికి విశేష్యము మహద్వాచకమేని యది మహద్విశేష్యకమును, అమహద్వాచకమేని యది యమహద్విశేష్యకము నగును. ఆ విశేషణ మా విశేష్యముతో సమసించునేని విశేష్యము ఉత్తరపదమై ఏకవచనాంతమయి యుండును. ఉదా. మహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రెండున్నర మానిసి; అమహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రెండున్నర రూపాయి; ఉక్తవిశేష్య విశేషణములు సమసింపక వ్యస్తంబులుగ నున్న, విశేష్యము పూర్వపదంబయి బహువచనాంతంబు నగు. ఉదా. మహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—మానుసులు రెండున్నర; అమహద్విశేష్యక మైనప్పుడు—రూపాయలు రెండున్నర.

సూ. ౫. అయ్యది యేకాంతంబు మహాద్విశేష్యకంబు సమస్తంబు కాదు. వ్యస్తంబగుచో బహువచనాంతంబ యగు.

ఉ. పదునొక్కండ్రు రుద్రులు మొ. (చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము.)

వ్యా. ఒకటింటెలుపు పదముతో ముగియు సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణమునకు విశేష్యము మహద్వాచకమైన యెడ నవ్విశేషణంబున కా విశేష్యముతో సమాసము కుదురదు. ఆ విశేషణము వ్యస్తముగనే యుండవలెను. అప్పు డది ఏకవచనాంతముగ నుండరాదు. బహువచనాంతమై యుండవలెను. పదునొక్క రుద్రులను సమాసమును రుద్రులు పదునొక్కండు డను నేకవచనాంత వ్యస్తరూపమును అసాధువులు. పదునొక్కండ్రని బహువచనాంతముగనే యుండవలెను. ఒకండ్వాదులతో 'పది' కగు సమాసంబుల యందన్య వ్యవస్థానంబును గలదని 'పదియు నొక్కండ' డ్రిత్యాదిరూపంబుల సమా. ౧౩. వ సూత్రమున మూలకారుడు సాధింపనున్నాడు. కావునఁ జెప్పు చున్నాడు:—'చూ. సమాసపరిచ్ఛేదము ౧౩. సూ.' అని.

సూ. ౬. విశేష్యంబు ప్రధానం బితరం బప్రధానంబు

వ్యా. ప్రధానం బనఁగా ముఖ్యము. అప్రధానంబనా నముఖ్యము. విశేష్య విశేషణంబులలో ప్రాధాన్యము విశేష్యమునకే. ఇతరం బనఁగా విశేషణము.

సూ. ౭. ప్రధానంబు పశ్చాద్ వాచ్యం బగు.

అన్వయక్రమమునందు విశేషణములను ముందుచెప్పి కడపట విశేష్యమును జెప్పవలె ననుట.

వ్యా. ప్రాధాన్యము దేని కున్న నేమాయె నన్నం జెప్పుచున్నాఁడు. 'ప్రధానంబు పశ్చాద్ వాచ్యం బగు' నని. ప్రధాన మేదో అది వెనుక చెప్పఁదగిన దగు నని యర్థము. విశేష్యము ప్రధానము గాన దానిని వెనుకఁ జెప్పవలె ననియు అప్రధానములు గాన విశేషణముల ముందు చెప్పవలెననియు నర్థము. ఎప్పు డనఁగా 'అన్వయక్రమమునం' దనుచున్నాఁడు. అర్థము వివరించునట్టి యనుట. వేఱప్పు డట్టిక్రమ మపేక్షితము కాదు 'ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు తక్క సర్వపదంబులు క్రియ నిరపేక్షంబునం బ్రయోగింపంబడు' నని బాల. కార. ౨౨ సూ.

సూ. ౮. ఒక్కచో విశేషణంబులును విశేష్యంబు లగు.

ఉ. 'నారదుం డి ట్లనియె' మొ॥

వ్యా. ౩ వ సూ. ప్రకారము నారదుఁడు సంజ్ఞాప్రయుక్త విశేషణం బగును అది యిట నభిధావృత్తిచే విశేష్యంబు నైయున్నది.

సూ. ౯. ఒక్కొకచో విశేష్య విశేషణంబులు వ్యత్యస్తంబులు నగు

ఉ. క. నీమాఱు దల్లి త్రిభువన, భామారత్నంబు గంధవతి పై' హరి. పూ. ౨ ఆ.

వ్యా. త్రిభువనభామారత్నంబైన నీ మాఱుదల్లి యని యన్వయక్రమము.

సూ. ౧౦. తెనుఁగునం గొన్ని శబ్దంబులు విశేష్య విశేషణంబు లుభయంబులు నగు.

కొన్ని యనఁగాఁ గీడు ప్రభృతులును నల్లాదులును.

వ్యా. కీడు ప్రభృతులును నల్లాదులును కొన్నియెడల విశేష్యంబులుగను గొన్నియెడల విశేషణంబులుగను బ్రయోగ మందుచుండునని సూత్రార్థము. "తరువోజ. మీఁదు పరికింపకున్నఁ గీడ్వాటిల్ల కున్నె" భార. స్త్రీ. ౨ ఆ; 'గీ. కృష్ణకృష్ణ యనం తయే కీడు లేదు, వీరిదెస' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. 'గీ. తామ్ర మాదిగఁగల యట్టి ధాతుచయము, కాలిమి నిడి యూఁదఁ గీడెల్లఁ దొలఁగునట్లు' మార్క. ౩ ఆ. 'క. అది పాపము దానికి నా,మది సెప్పెదు వగతు విమలమానస యక్కీ,డు దొలంగునట్లుగా' భార. ఆశ్ర. ౧ ఆ—మున్నగు తావులం గీడు శబ్దము విశేష్యముగను 'నీవేమిట నమ్మహాధ్వరంబు కీడంటి' భార అశ్వ. ౪ ఆ 'కీడె కురువంశమున కతని రాక' భార. ఉద్యో. ౩ ఆ; 'వారల తలంపులు కీడు' భార. ఉద్యో. ౩. ఆ;—మున్నగుచోట్ల నదేశబ్దము విశేషణముగను ప్రయోగిములంటను ము లకారులే శబ్దరత్నాకరమువం దెలిపి యున్నారు. నల్లాదులకును చూ. శ. ర.

సూ. ౧౧. విశేషణంబులు కొన్ని వ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'క. ఈలోకంబున వెదకిలి, మే ల్లెల్లెడఁ గాన వరుని.' నిర్వ. 3. ఆ.

వ్యా. మే లను విశేషణంబునకును వరుని యను విశేష్యంబునకును 'ఎల్లెడఁ గాన' యను పదంబులవలని వ్యవధానంబు గల్గియున్నది.

సూ. ౧౨. విశేషణంబులు గొన్నియెడ విశేష్యలక్షకంబు లగు.

ఉ. 'క. దేవతల కప్రియంబులు, గావించి మనుష్య లక్షమగతు లగుదు రిలన్, గావున వారికి నిష్టము, గావింపుము నన్నుఁ బ్రీతిఁ గావుము తరుణీ! [అప్రియంబులు=అప్రియకార్యములను, ఇష్టము=ఇష్ట కార్యములు.] భార. ఆర. ౨, ఆ. 'చ. పరమపతివ్రతన్ సభఁ దపస్వినిఁ బాండవ ధర్మపత్ని ధ, ర్మరత నయోనిజన్ బ్రకృతి మానవ భామినిగాఁ దలంచి దె, ప్పరములు పల్కఁగాఁ దగునె.' (దెప్పరములు=దెప్పరపు మాటలను.) భార. సభా. 3 ఆ. 'వ. బెట్టిదంబులం గాని చక్కంబడఁడు' (బెట్టిదంబులన్ = బెట్టిదపు మాటలచేత) భార. ఆర. ౬. ఆ. మొ.

వ్యా. 8 వ సూత్రమున విశేషణ మభిధావృత్తిచే విశేష్య మగు నని చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట లక్షణావృత్తిచే విశేష్య బోధక మగునని యర్థము చేయవలసియుండుటచేఁ బౌనరుక్త్యదోషము లేదు.

సూ. ౧౩. ఓ శబ్దం బొకచో సంబోధ్యవాచకంబునకు ముం దితర శబ్దవ్యవహితం బయి కానంబడియెడి.

ఒక్కచో ననఁగా సంబోధ్యవాచకము క్రియాజన్య విశేషణ పూర్వకం బగునపు డనియు, ఇతర శబ్దంబనఁగా ఆక్రియాజన్య విశేషణమునకు సంబంధించిన పదమనియు నర్థము. ఉ. 'ఓ వినువీథి నున్న ఖచరోత్తములార' వీర. ౨. ఆ. 'ఓ తోయజనేత్రుఁ గాంచిన వధూమణి' విజ. 3 ఆ

వ్యా. 'ఓయామంత్రణంబునం దగు'ననియు 'ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపంబడును' అనియుం బాల. తత్త్వ. సూ. ౧౮. 'ముందే' యను నవధారణముచే వెనుకఁ బ్రయోగింపఁబడదనియే కాక ముందును అవ్యవహితమై ప్రయోగింపఁబడు నను నర్థమును స్ఫురించుచున్నది. అట్లు ఓ శబ్దంబు సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందు అవ్యవహితమయ్యే బహుళప్రయోగములం గానవగుచున్నను వ్యవధానము గల్గునెడలుం గలవనుచున్నాఁడు. తాదృక్ప్రయోగముల కావిశ్కృతం దలఁపించుచున్నాఁడు 'ఒకచో' నని. 'ఒకచో' ననుటను వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు 'సంబోధ్యవాచకము క్రియాజన్య విశేషణపూర్వకం బగు నపు'డని. 'ఇతరశబ్దం బనుటను వివరించుచున్నాఁడు ఆ 'విశేషణమునకు సంబంధించిన పద'మని.

సూ. ౧౯ రో శబ్దం బొండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబునకుఁ బరంబుగ నగు. అయ్యది హ్రస్వాంతంబును నయ్యెడి.

ఉ. 'చ. కమలదళాక్షిరో వినవుగా గల యొక్కటి గంటి వేఁడువఁగా.' ప్రభా. ౧. ఆ. 'చ. రమణిరో భృత్యులందు నపరాధము గల్గిన నాయకుల్ స్వపక్షము దలపోసి యుగ్రతరశాసనముం దెగి చేయరు.' భాగ. ౮, స్కం. మొ. (ఒకానొక యాధునిక గ్రంథమునందు 'అన్నరో, ఏనుంగురో.' అని ప్రయోగములు కానంబడుచున్నవి. వానికిఁ బ్రామాణిక ప్రయోగములు కానంబడవు).

వ్యా. సంబోధనంబున 'ఓ' శబ్దమే గాక రో శబ్దంబు నొండు గలదు. వీరు చెప్పు దీనివిశేషము లేవన నిది స్త్రీసంబోధనంబులంకే ప్రయుక్తంబగు ననుటయు, సంబోధ్యవాచకంబునకుం బరముగఁ బ్రయోగింపబడుననుటయు. కాని రో శబ్దప్రయోగ మట్లు వ్యవస్థితము గాదు. అయ్యది స్త్రీ సంబోధనస్థలములందేగాక తదితర స్థలములందును ప్రయోగములం గానవచ్చుచుంటంబట్టి అథర్వణాచార్యులవారు 'అన్యత్రాపి క్వచిద్ రోస్యాద్ రూఢదేశ్య ప్రయోగతః' అని లక్షించిరి. ఆధునిక గ్రంథమని మూలకారుఁడిట నిరసించినది కూచిమంచి తిమ్మకవీంద్రుని యచ్చతెనుఁగురామాయణ మని స్పష్టమే. అరణ్యకాండము 25, 90 పద్యములలో నివి యగపడుచున్నవి. వీరికి శబ్ద. సూ ౮౭లో ఏడేకేదేవి శబ్దంబు లర్థవిశేషణంబున దీకారాంతంబు లగు' నంటకు 'ఏఁడీ నాబలుమాని

కంబుల కొటారు' అను నచ్చు. రామాయణ ప్రయోగము ప్రామాణిక మగుట ఎట్లో 'అన్నరో వినుంగుకో' అనుట కదే గ్రంథము ప్రామాణికము కాకపోవుట ఎట్లో దురూహ్యము. ఇవియుఁ నిట్టి ప్రయోగములును రంగనాథునిరామాయణమందుఁ గలవు. [యు. యుద్ధ. కాం.] రంగనాథుని వీరు 'లాక్షణికుఁడైన దొడ్డకవి' యని శ. ర. పీఠికలోఁ బ్రశంసించియున్నారు.

సూ. ౧౫. దేశ్యంబులం గొన్నిటికడల స్త్రీవాచక స్త్రీసమంబు లగు సంబోధ్యవాచక శబ్దంబులమీఁద నేకవచనంబునఁ గాన శబ్దం బొందును, అల యను నక్షరం బొందును గానంబడియెడి. అల దీర్ఘాంతంబు నగు.

ఉ. 'ఏ. గీ. భవ్యరతి దేవతాచార పరమపుణ్యా, ధర్మమేమఱ కుండుమీ తల్లి కాన.' నై. ౭. ఆ. 'మా సామి కాన,' సా. ౧. ఆ. (ఈ కవి 'పాపజాతి కాన' అని ప్రయోగించినాఁడు. అది విచార్యము. 'ఉ. అక్కల కన్యకాత్వ మిటు లాఱడివోవ నకారణంబు నీ, కెక్కడి చూలు వచ్చె' నిర్వ. ౫. ఆ. 'చ. తోడఁబడ నమ్మలక్క లని తూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచుఁ' ఆము. ౫. ఆ. 'క. వ్రేలెడు వెంట్రుక లిరుగడఁ దూలఁగఁ దలయూఁచు దొప్పదొప్పన నోరిం, గేల నడిచి కొను సెల వుల, లాలలు దొరఁగంగ నన్నరాయని యొజ్జలఁ' ఉ. హరి. ౪ ఆ.

వ్యా. సంబోధనంబులం గానవచ్చుచున్నవని యిటం జెప్పంబడిన 'కాన' 'అల'లు రెంటిలో 'కాన'కు అథర్వణాచార్యుల అభ్యుపగతియుఁ గలదు. 'క్వచి దామన్త్రణే కానో వైకృతాత్ పరతో మతః' అని వారి కారిక. సూత్రంబున దేశ్యమనక సమేతరం బని చెప్పియుండిన మేలు. ఏలయనఁగా 'సామి' వైకృత మగునేగాని దేశ్యము గాదు. 'అక్క+అల' 'అమ్మ+అల+అక్క+అల' అను తావుల స్త్రీవాచకంబులకు సంధిగల్గుట బాలవ్యాకరణమునందలి అత్సంధిసూత్రమునకు విరుద్ధము.

సూ. ౧౬. హాఁ వసానంబులు పరంబులగునప్పుడు లు రు వర్ణకంబుల యుత్వంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగ నగు

ఉ. 'మ. వితతోల్కాశని పుంజ మొక్క యనఁగా విన్వీథి నిక్షిప్త ప్రశ్నతి వాతాహతిఁ దూలి తూల శకలాకారంబులై వారిద, ప్రతతుల్ సొప్పడి నల్గడం జెదరఁగాఁ బాఱె న్మనోవేగుఁడై, పత గేంద్రుం డమృతాంతికంబునకుఁ దత్పాలుర్ భయం బొందఁగన్.' భార. ఆది. ౨. ఆ. ఇట్లు 'భూసురోత్తముల్, భూపాలుర్.' మొ.

వ్యా. 'పదాంతంబులై యసంయుక్తంబు లయిన నుఖురుల యంత్యంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు' నని సూరిగారు. ప్రకీ. సూ. ౧౬ లోఁ దెలిపియున్నారు. ప్రకృత పౌషసూత్రోదాహృతము లగు 'ప్రతతుల్' 'పాలుర్' మున్నగునవియుం నా 'బాల' సూత్రగోచరము లగుంగాన నీసూత్ర మక్కఱలేదు.

సూ. ౧౭. మహత్త్వమూహార్థకశబ్దం బమహాత్కార్థయుక్తంబయ్యుఁ దద్విశేషణక్రియలు మహాత్కార్థయోగ్యంబులు విభాషనగు.

ఉ, 'ఎ, గీ. ముని నికాయ మెల్ల, వివిధ పుణ్యకథలు వినువేడ్క నతనిఁ బూజించిరి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'క. గీర్వాణప్రభుఁ డాదిగ, గీర్వాణ గణంబు కాలకేయులతోడన్, గర్వించి రణము చేసిర, ఖర్వ పరాక్రములు కడిమిఁగడు నుత్సుకులై.' భార. అర. 3 ఆ. 'అయ్యిరు దెగలు పగఱ గారే తమలోన్' నిర్వ. 3 ఆ. 'పడనడతురు గన్న నిన్నుఁ బ్రమథ గణంబుల్.' నిర్వ. ౪ ఆ. మొ. విభాష యనుటచే 'క. విషధర కుక్షి నసంఖ్యము, నిషాదగణముండి ధారుణీప్రజకుఁ గడున్, విషమమును జేయువారి నిమిషమున భక్షించి చనుమమిత్ర విఘాతీ.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'సీ. నెత్తమ్ములే కొండ నెత్తమ్ములం దాడు విద్యాధరీకోటి విటులతోడ.' స్వా. ౪. ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. మునినికాయ మనఁగా మునుల సమూహ మని యర్థము. ఈ సమూహము పురుషనిష్ఠమగుటంజేసి పుంవాచకములకు రావలసిన విశేషణములును క్రియలును వచ్చును. రాఁగా 'మునినికాయము......పూజించిరి.' ఇట్లే 'ఇరుదెగలు పగఱగారే.' ప్రమథగణంబుల్ పడనడతురు' మొ. సూత్రమున విభాషను గ్రహించుటచే నట్టి పట్టుల క్రియలును విశేషణములు అమహాతాంత్య యుక్తంబు లయ్యు నుండునని

గ్రహింపవలెను. అందుల కుదాహరణములు 'నెత్తమ్ములాడు' నిషాదగణము...... చేయుఁగ్' మొ.

సూ. ౧౭. జడపదంబుమీఁది తోడకు మెయి మైలు వికల్పంబుగ నగు

ఉ. 'అందఱుఁగూడి మోసలకు నర్థి మెయిం జనుదెంచి.' నిర్వ. ౫. ఆ. 'చ. ముక్తికు, స్మృతిక వహింపఁగా వలయు మోహాముఁ బా యఁగఁ ద్రోచి భక్తిమెయిన్.' లక్ష్మీ. ౪, ఆ. మొ.

వ్యా. 'కేచిత్ వైకృత శబ్దాస్యు ర్విభక్త్యర్థాభిదాయకాః' యను కారికకు ఇది యించు మించు ననువాదమే యని చెప్పనగు. 'శబ్దాః' అనఁగా అవ్యయము లని యర్థము. చేతార్థమునం జేసియు, కొఱకన్వర్థమునం 'కొంటె' 'కోసము'లును, తోడార్థంబున మెయి మైలును బ్రయోగంబులం గాన నగుచున్నవి. వీనం 'జేసి కొంటె'లని ప్రౌఢకారుఁడు కారక పరిచ్ఛేదమునం జెప్పుచున్నాఁడు. మెయిమైల నిటం జెప్పినాఁడు. చెప్పక విడిచినది 'కోసము'ను. అది మహదమహద్వాచకములందు సహితము గన్పట్టెడి.

సూ. ౧౮. కు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు కవిత్రయంబు వారి ప్రయోగంబులం దక్కఁ దక్కిన మహాకవి ప్రయోగములందునుం గొన్నియెడల నగాగమంబు చూపట్టదు.

ఉ. సీ॥ సంగరమునకు నుత్సవము కేఁగెడు క్రియ పోలవక చని యెడు శూరులార.' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'ఉ. లాలనఁ గ్రొత్తబొబ్బిలి కళాసము వెట్టిరి యాసనంబుగాఁ, గోలయుం సాధువైన యొక కోమటికిన్ నిషధేంద్రుఁ డిచ్చుటకున్.' నై. ౬ ఆ. 'ఆ. వెలఁది సోయగంబు వీక్షింప వినుతింపఁ, బోయి కన్ను లమరవిభుని కిచ్చి, రెండువేల జిహ్వ లండజాధీశ్వరు, కొసఁగఁ బోలుఁ బంకజోద్భవుండు.' విక్ర. ౪, ఆ. 'ఉ. బలవంతపుఁ జాపము వెచ్చుకొంటి వేలా నగుఁబాటు కోర్చి.' భోజ. ౫ ఆ. మొ. (ఇట్టి ప్రయోగములం బట్టి యాగమశాస్త్ర మనిత్య మగుట వలనఁ దక్కినచోట్ల నకారాగమము రాకుండినను దోషంబు లేద

నియుం, కుత్సార్థదోష విస్ఫురణంబు కలుగక పువర్ణాంత శబ్దములమీఁద నకారాగమము వచ్చుట కేత త్సూత్రారంభ ప్రవృత్తియై యుండును గాన నచ్ఛోమాత్ర మయ్యది యత్యావశ్యకమనియుఁ దోఁచుచున్నయది.)

వ్యా. చిన్తామణికారుఁడు 'నఃకా' అని కువర్ణకము పరమగునపుడు ఉదన్తము లకు నగాగమము వచ్చునని సూత్రించెను. ఇచటి యుదన్తము బుదన్తములకుఁ గూడ నుపలక్షకము. ఇంక నథర్వణులు 'సర్వేషామేవ చోదన్త శబ్దానాం కావరే భవేత్, నః ప్రాయస్స్యా ద్ బుకారాచ్చ సర్వపండిత సమ్మతేః'' అని నగాగమమును మధ్యమణి న్యాయంబున నుకారాన్త బుకారాన్తములకు రెండింటికిని ప్రాయికముగ వచ్చునని చింతామణి సూత్రమును సవరించిరి. ఆ సవరణమునే ప్యాధవ్యాకర్త యిట ననువ దించుచున్నాఁడు. అర్థస్ఫూర్తికి భంగము రాకుండునట్లు ఈ యాగమమును మానినను దోషము లేదని ఫలితార్థము.

సూ. ౨౦. కంటె వర్ణకము పరంబగునపుడును గొన్నియెడల నగాగ మంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'తత్క్రతు శతంబునకంటెనుతుండు మేలు' భార. ఆది. ౪. ఆ. 'క. మనయింటి చేటు చూచితె, మనుకుల సత్తముఁడు తోఁటగు మైథిలినిఁ బూ, జనవాదంబు మహాత్ముల, యనఘ చరిత్రమునకంటె నధికం బగుటన్.' నిర్వ. ౯ ఆ. మొ.

వ్యా. ఉకారాన్త బుకారాన్తములకు 'కు' వర్ణకము పరమగునపుడు నుగా గమము ప్రాయికముగఁ గల్గునని పూర్వసూత్రోక్తము. ఆ యుకార బుకారాన్తంబులకే కంటె వర్ణకము పరమైనపుడును ఈ నుగాగమము కొన్నియెడలఁ జూపట్టుచున్నవని ఈ సూత్రమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రయోగ వైరళ్యముం దలఁపించుచున్నాఁడు కొన్ని యెడలనని.

సూ. ౨౧ ఉదంతములగు నమహాత్ముల కందు వర్ణకము పరంబగునప్పు డును నగాగమంబు కొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి

ఉ. 'చ. జేవ నీ, వనిమిష నాయకత్వమునయుం దభిషిక్తుఁడవై ముదంబుతోఁ, ననుఁ బనిగొమ్ము.' భార. అర. ౫. ఆ. 'క. విను కిందదాన

సమయంబున యందును భక్తి పూర్వముగ దీనిఁ బఠించిన నయ్యన్నం బమృతము, సెనయుఁ దురగ మేధఫలము నిచ్చుఁ గృతాత్మా.' హరి. పూ. ౨ ఆ. 'సీ. సంతరించితి నిందు జవ్వనంబునయందు హర్ష నైషధ కావ్య మాంధ్రభాష.' కాశీ. ౧ ఆ. 'క. జననాథ నన్ను నడుగఁగఁ, జనుదెంచిన కార్య మేను సర్వంబు మఠంబునయందు మున్న యెఱుఁగుదు, విను చెప్పెద నీకుఁ దగునె విసువఁగ భార్యన్' మార్క. ౫ ఆ. 'ఉ. దక్కఁగ వ్రాసితిన్ మును పటమ్మునయందు సుశర్మపాపముల్.' పాండు. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఆగమ ముప్రవర్ణంబుల కందువర్ణకము పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౩౦. మఱి యిట విశేష మేమనఁగా నుగాగమ మనక నగాగమ మనుటయు ఆగమ న వర్ణముతో 'అందు' వర్ణకము సంధి కలియక యడాగమము వచ్చెనని చూపుటయు. ఇట్టి రూపములకై ఇట్లు వేఱుసూత్రము వ్రాయ నక్కఱ లేదనియెంచి సూరిగారు 'సమాసంబునయందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు' నను సంధి. ౨౪ సూత్రమందలి 'సమాసంబునయం' దను ప్రయోగమునే వీనికి జ్ఞాపకముగఁ గూర్చిరి. ఇట్లు చేయుటవలని లాభ మేమనఁగా 'జ్ఞాపక సిద్ధం న సర్వత్ర' అని యున్నది గాన నిట్టి ప్రయోగములు క్వాచిత్కము లని గ్రహింపఁబడియుండును.

సూ. ౨౨. తెనుఁగునం గొన్ని తత్సమదేశ్య శబ్దముల కంటెఁబరంబుగ నేకవచనంబున నీచత్వద్యోతకంబయి యిగా యను నొక్క శబ్దంబును దానిపై డు వర్ణకాదులునుం జూపట్టెడి సంబోధనంబున డువర్ణకంబు చూపట్టదు. తుది దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు వైకల్పికము

ఉ. ప్ర. బాలిగాఁడు, చిట్టిగాఁడు; సం. ప్ర. బాలిగా, బాలిగ; చిట్టిగా, చిట్టిగ; బాలిగానిన్, బాలిగానిచేతన్, అని తక్కిన విభక్తులూహ్యంబులు. ఇట్లు గోపాలిగాఁడు మొ.

వ్యా. 'అర్థభేదే క్వచి చ్ఛబ్దా దిగా స్యాచ్చ తతో౽పి డుజ్, సామస్త్యేణ డుజ్ హ్రస్వస్స్యాత్ బహులా త్వత్ర నేష్యతే' యనుకారిక కీసూత్ర మనువాదము.

సూ. ౨౩. ద్విత్వయుక్తలాంతంబుమీఁది లు ల లకును రుర లాదేశంబు లగు.

ఉ. 'మ. అరరే యల్లియ రామరాజు పెద తిమ్మాధీశు బాహా
భయం, కర కౌక్షేయక ధారఁ బోరునఁ గడంకం ద్రెళ్లె వీరారి మ్మల్లు
రకుల్ మట్టియగుం దదీయ బలధూళుల్ సంగడాలా వియ, చ్చర
కాంతా స్తనపాళి వీల్గరిడి నాళ్చర్యంబు చర్చింపఁగన్.' రామా.
౧ అ. పె.

వ్యా. 'అదంతంబయి దీర్ఘ పూర్వ లోపధంబయిన మహత్తుమీఁది విభక్తి లకారంబునకు రేఫం బగు'నని బాల. తత్స. సూ. ౩౮. రేఫాదేశంబు విభక్తి లకారంబునకు దీర్ఘ పూర్వలోపధంబయిన మహత్తుమీఁది దానికేకాక ద్విత్వయుక్తలాంతంబు మీఁది దానికిని వచ్చునని ఇటం బూరింపఁబడినది. ఉ. మల్లురకుల్.

సూ. ౨౪. విధా శబ్దంబు సంస్కృతంబునం బుంలింగంబు నగు.

ఉ. 'విధో విధానే హస్త్యన్నే ప్రకారే వేతనేఽపి చ.' అని పుంలింగంబులందు అజయుఁడు. దీనికిఁ దత్సమంబునం బుఁలింగరూపము తోనే ప్రయోగముగాని స్త్రీలింగరూపముతో లేదు. దంష్ట్రా శబ్దంబును బుంలింగముగాను గానంబడియెడి.

వ్యా. 'విధాశబ్దమునకుఁ క్లీబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు—విధము' అని బాల. తత్స. ౬౬ వ సూత్రవృత్తిలో సూరిగారు. కందరాదులగం బఠితములెల్ల సంస్కృతంబున స్త్రీలింగములే యని సూరిగారు తలంచియుందురని కావలయు నిట పౌఢకారుఁడు విధాదంష్ట్రా శబ్దంబులు నిఘంటువులం బుంలింగములుగాను పఠితములై యున్నవను చున్నారు. క్లీబతుల్యత్వం బతిదేశించుటఁజేసి కంధరము మున్నగు మ్వంతరూపంబు లును, బహుళగ్రహణము చేఁ బక్షంబున స్త్రీలింగంబులకు విహితమగు ప్రథమైకవచన లోపముగల్గి కందర నాసిక-ఇత్యాద్యదన్త రూపంబులును సూరిసూత్రముఁబడి పిర్పడ వలసియుండును. విధాదంష్ట్రాశబ్దములం బుంలింగములగను గొను చెడల క్లీబతుల్యత్వంబు గల్గినప్పుడు స్త్రీలింగములకు విహితంబగు ప్రథమైకవచన లోపమునకు ప్రాప్తిలేక

పోవును. అట్లగుట ఆంధ్రమహాకవి ప్రయోగములకు విరుద్ధమగుంగాన బాలవ్యాకర్త అజయాది నిఘంటువుల నీ విషయమున నుపేక్షించెనని యెంచవగును.

సూ. ౨౫ అర్ఘాదులకడ యచ్చున కుత్వంబును మీఁద వు వర్ణకంబును వైకల్పికంబుగా నగు.

ఉ. అర్ఘువు, అర్ఘము; ధర్మువు, ధర్మము; వర్గువు వర్గము. 'చ. అవని యరాజకం బయిన యప్పుడు భూప్రజలందు సర్వధర్మువులం దొలంగు దేవ ముని ముఖ్యులు వాయుదు రోలి వృష్టిలే, దవు మఱి యర్ఘువుల్ దఱుఁగు నంకురు, కావున గాఁయాపసం, బవితథవాక్య చేయక రయంబున రాజ్యము నిల్పు మిత్తఱిన్.' భార. ఆది. ౪ ఆ. వర్గువునందలి వువర్ణకం బొండె లోపించు. ఉ. వర్గు.

వ్యా. పుంలింగ మహద్వాచకనామంబుల తుది యుత్వంబునకును హలంతముల కును ఉత్వము తత్స. సూ. ౨౧—౨౪ లచే బాలవ్యాకరణమున విహితము అర్ఘాదులు హలంతంబులును మహద్వాచకములును కామింజేసి బాలవ్యాకరణముచే వీనికి ఉత్వ పువర్ణకముల ప్రాప్తిలేదు. కావున నిట అది చెప్పఁబడినది. వర్గశబ్దమునకుమాత్రము ఉత్వము గల్గియు వువర్ణకము వైకల్పిక మని 'వర్గు' అని యుదహరించినాఁడు. కడమ వానికి ఉత్వముగల్గునెడ వువర్ణకము నిత్యమని గ్రాహ్యము. ఉత్వమే వైకల్పికము గాన నది గల్గినప్పుడు అమహదంతముల కన్నిటికి నెట్లో అట్లు వీనికిని మువర్ణకము గల్గును. అర్ఘము మొ.

సూ. ౨౬ రాహుబాహు శబ్దముల కంతట వు వర్ణక లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. రాహువు, రాహు; రాహువులు, రాహులు; బాహువు, బాహు; బాహువులు, బాహులు - ఇత్యాదులు. 'సీ. అపమేఘమైయున్న యంబరమున, విద్యుత్సహస్రముల్ విలసిల్లె మఱి రాహుపర్వంబు గాకయుం భానుఁ గప్పె.' భార. సభా. ౨ ఆ. 'తే. అగ్గలించి నా యొదుర బాహుప్పళించి, కడవఁజాలిన మల్లురఁ గాన నెందు' భార. విరా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున ఉకారాంతములకు వువర్ణకేతర విభక్తి పరమగుచో వు గాగమము బహుళముగ విహితము. అట్లు ద్వితీయాదులందు వచ్చు నాగమ వుక్కు బహుళమే కాని వానికి ప్రథమయందువచ్చు వు ప్రత్యయమే మో నిత్యమేయని' ఉకారాంత గోశబ్దంబుల కంతట వువర్ణకం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౪౦ చే స్పష్టము. రాహుబాహుశబ్దములకుమాత్రము వు ప్రత్యయాంతప్రయోగములందు నిత్యముగఁ గాక వైకల్పికముగఁ గానవచ్చుటంజేసి ప్రౌఢకారు డిట నిట్లు సూత్రించె.

సూ. ౨౭. విశ్వకర్ముఁడనియు రూపంబు

ఉ. 'సీ. విశ్వకర్ముని కూఁతు విశదలావణ్య సముజ్జ్వలఁ జేకొని మూఁరిఁబోయి.' హరి. ఉ. ౪ ఆ.

వ్యా. 'విశ్వకర్మాదులకు స్త్రీత్వం బగు' నని బాల. తత్స. సూ. ౭౫. 'స్త్రీలింగత్వాతిదేశంబుచేత నుత్వ దుజ్జులులేవని యెఱుంగున' దని సూరిగారిదే వృత్తి. దుజ్జు గల్గిన రూప మిట చూపఁబడుచున్నది.

సూ. ౨౮. దేశ్యమునం దక్కడాదులు నిత్యైకవచనాంతములు.

ఉ. అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ; అచ్చట, ఇచ్చట, ఎచ్చట - మొ. ఆదిశబ్దముచేత ఇరులు, కేలు మొ - కొందఱు ఇరులు కేలు శబ్దములు బహువచనాంతము లందురు. అట్లు కాదు. 'ఇరులున నొంటిఁబోఁ బసతి నెట్టుట.' విజ్ఞా. ప్రా. 'కలభాషిణి వేనలి యొక కేలఁబట్టి వే ఱొక్కకేల నొఱ గత్తి వెఱికి.' కళా. 3 ఆ. 'సీ. ఉపధాన విని మయం బొండొండ చూపుటఁ బెఱకేలు లఱఁకుపఁ బ్రిదిలి బిగియ.' కవిక. ౪ ఆ.

వ్యా. ఈ సూత్రమునందలి 'నిత్యైక వచనాంతము' లనునది 33 వ సూత్రము దనుక ప్రతిసూత్రమునను అనువర్తించును. ఈ యారుసూత్రంబులచే నిత్యైకవచనాంతములం బేర్కొనె నని తెలియవలెను. ల్వంతములగు నిరులు కేల్వాదులకు ప్రదర్శిత ప్రయోగముల నవర్ణకాద్యేకవచనైకార్థ్యంబులు గల్గియుంటచే నవ్వాని బహువచనాంతములుగ భ్రమయరాదని సూత్రకృద్ధృదయము.

సూ. ౨౯. సస్యవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఆరుగ, చోడి, వరి, కంది, పెసర, మినుము మొ.

వ్యా. సస్యవాచకములనఁ బైరులఁ దెల్పునవి. ఆరు గాడులును నిత్యైక వచనాంతములు.

సూ. 3౦. కతిపయసంభారవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఆముదము, ఇంగువ, ఉప్పు, చింతపండు, చమురు, పసుపు మొ॥

వ్యా. సంభారవాచకము లనఁ బదార్థసంచయముం దెల్పునవి, అవియు నిత్యైక వచనాంతములే.

సూ. 3౧. లోహవాచక శబ్దములును.

ఉ. ఇత్తడి, ఇనుము, కంచు, బంగారు, వెండి. మొ॥

వ్యా. స్పష్టము—ఇవియు నిత్యైకవచనాంతములే.

సూ. 3౨. సమానార్థకములయిన యీ డెవ సరి సాటి లోనగు దేశ్య విశేషణ శబ్దములును.

ఉ. 'క. స్వరములు మరములు శిరములుఁ, గరములుఁ బెందొడలు మెడలుఁ గన్నులు వెన్నుల్, సురుచిర పదములు రదములు, నిరుపురుషుం గాడ నొక్క యీడై యుండిరిక్.' రా. కిష్కిం. 'క. పతిఁ బడసి సుతులఁ బడయఁగ, నతివలు గోరుదురు కోరినట్టులతనరుక్, బతిఁ బడసి సుతులఁ బడసెను, సుతు లీ భార్గవికి భాగ్యసంపద నెనయే.' భార. ఆది 3 ఆ. 'క. సురపతి యమ వరుణ ధనేశ్వర కమలాసనుల దివ్య సభలెల్ల నరేశ్వర చూచితి నవి దీనికి, సరిగా వత్యంత విభవ సౌందర్యములక్.' భార. సభా. ౧ ఆ. 'ఉ. హేమ ధరాధరేంద్రమున కెంతయుఁ బెద్ద ధృతిక్ భుజంగమ, స్వామికి మేలు చేయు పటు వాగ్ విభవంబున బుద్ధి సంపదం, దామరచూలికిక్ సరి ప్రధానులు తక్కినవారు సాటియే,

మామిడి వీరభద్రున కమాక్ష్యశిఖామణి కి వ్వసుంధరణ్.' సై. ౧ ఆ. మొ. 'సరులంలేని దృక్ ఖంజన శాబకములు' అని యొకచోం బ్రయోగము కానంబడుచున్నది. అది శబ్దాలంకార తత్పరత్వమునం బ్రౌఢముగాం జెప్పంబడినదని గ్రహింపవలయును.

వ్యా. 'ఈడు, ఎన, సరి, సాటి' లోనగువాని నొక్కొక్కదానికిని 'సమాన' మని యర్థము గాన వీనినెల్ల సమానార్థకము లన్నాండు. ఇవి యన్నియు నిత్యైకవచనాంతము లనుట సూత్రార్థము. వేని కివి విశేషణములో ఆవియు నవ్వాని క్రియలును బహుత్వయుక్తము లైనప్పుడును ఇవి లువర్ణకముం బొరయవనుట. 'సరు' లను నొక్క ప్రయోగము ఉన్నను, దానిని ప్రౌఢప్రయోగముగ అననుసార్యముగ గొనవలె నను చున్నాండు.

సూ. 33. గుణరస వాచకములైన దేశ్య విశేషణ శబ్దములును.

ఉ. ఈకాళ్లు తెలుపు, ఆకాళ్లు నలుపు; ఈపండ్లు తీపు అపండ్లు పులుసు. మొ.

వ్యా. గుణమనంగా నిరూపకధర్మము, రంగు మొదలగునది. దానికి వాచకము లనంగా తీపు పులుసు మొ. గుణరసవాచకములు (దేశ్యములు) విశేషణములైనప్పుడు, విశేష్యములు కాళ్లు పండ్లు మొదలగునవి బహుత్వముం దున్నను, ఈవిశేషణములు బహువచన లువర్ణకంబుం బొరయకయయుంట నగయునది.

సూ. 34. కొన్ని యవ్యయంబులు బహువచనాంత తుల్యంబులు నగు.

ఉ. అట్టు, అట్లు, ఇట్టు, ఇట్లు. ఎట్టు, ఎట్లు, నిచ్చ, నిచ్చలు మొదలగునవి.

వ్యా. అట్టు, ఇట్టు మున్నగునవి బహువచనాంతములతోం దుల్యము లగు నను చున్నాండు. తుల్యత ఎట్లన్న లువర్ణయోగముం బొంది అట్లు ఇట్లు మున్నగు రూపము లేర్పడుటచేతనే బహువచనాంతము లగు ననక తత్తుల్యము లగుననుటచే అవ్యయత్వహాని పరిహరింపంబడినది.

7

సూ. ౩౫. అందజ్ఞాదులు నిత్యబహువచనాంతములు.

ఉ. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు, పెక్కండ్రు, పలువుండ్రు.

వ్యా. ఇఁక నాలుగు సూత్రములచే నిత్య బహువచనాంతములం జెప్పుచున్నాఁడు. ఉదాహృతముల విభజించిన అ.త+వారు, ఇంత+వారు—ఇత్యాదిగా నేర్పడును. కావున అందజ్ఞాదులయందలి రేఫము బహుత్వద్యోతక మని స్పష్టమే. ప్రథమైకవచన ప్రత్యయయోగము తోడి రూపములు వీనికి లేవని సూత్రార్థము.

సూ. ౩౬. అదరులు లోనగు శబ్దములును

ఉ. అదరులు, అఱువ్రాఁస్లు, ఎండువులు, మిడుఁగుఱులు. మొ. ఇవి వృత్తియం దేకవచనాంతంబుల యగు. ఉ. అదరుటగ్గి. మొ.

వ్యా. అదరులు మొదలైన శబ్దములును నిత్యబహువచనాంతములే. బహువచనాంత నిత్యత వీనికి వ్యస్తములుగ నున్నప్పుడే. వృత్తియందు=సమాసమునందు అన్నచో ఇవి ఏకవచనాంతములే యగుననుట కుదాహరణము అదరుటగ్గి మొ.

సూ. ౩౭ తఱచుగ ధాన్యవాచక శబ్దములును.

ఉ. అఖ్లు, చోళ్లు, వడ్లు, కందులు, పెసలు, మినుములు. మొ. తఱచుగ ననుటచే బియ్యము జిలకఱ్ఱ ఇవి ధాన్యవాచకము లయ్యు నిత్యైకవచనాంతములే యని గ్రహింపవలయును.

వ్యా. ధాన్యవాచకశబ్దములు తఱచుగ నిత్య బహువచనాంతము లగును. 'తఱచుగ' ననుట ఏలయన 'బియ్యము జీలకఱ్ఱ మున్నగు నిత్యైకవచనాంతములు గొన్ని యుండుటచేత.

సూ. ౩౮. క్రీడావిశేష వాచకశబ్దములును.

ఉ. అచ్చనగాయలు, ఓమనగుంటలు, కనుమూసిగంతలు, గుజ్జనగూళ్లు, బొమ్మపెండ్లిండ్లు, ఉప్పునఁబట్టెలు, కప్పిగంతులు, గొబ్బిళ్లు, దాఁగిలిమ్రుచ్చులు, పుట్టుచెండ్లు, బిల్లిగోళ్లు, సరిబేసులు మొ. ఒకానొక

కవి యిందుఁ గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగాఁ బఠించియున్నాఁడు. అది విచార్యము.

వ్యా. క్రీడావిశేషవాచకము లన నాటలం దెలుపు పదములు అచ్చనగాయలు మొ. అవియు నిత్యబహువచనాంతములే. దానం గొన్నిటి నేకవచనాంతములుగా ఎవఁడో ఒక్కకవి పఠించియున్నందున, అంతమాత్రమున నది గ్రాహ్యము కాదను చున్నాఁడు:—'విచార్య' మని.

సూ. ౩౯. తఱచుగా స్త్రీసమంబులగు దేశ్యశబ్దంబులకుఁ గడపలఁ గొన్నింటి కేకవచనంబునం బూజ్యతయందు గారు శబ్దం బగు.

ఉ. అయ్యగారు, అమ్మగారు, తల్లిగారు, తండ్రిగారు, రాజుగారు, రాణిగారు, సెట్టిగారు, నాయఁడుగారు, దేవిగారు. మొ. 'చ. మామగా, రనుటయు కాని మా దశరథావనిభర్తకు మీకు భేదమే,' ఉదా. గీ అ. మొ. (నాయఁడుగారు దేవిగారు వీనికిఁ దఱచు శబ్దంబు శరణము.)

వ్యా. ఉదాహృతములలో 'రాజు' తత్సమంబును 'రాణి' తద్భవంబునుం గాన సూత్రమందలి 'దేశ్య' యను విశేషణమును దేశ్యేతరంబులకు నుపలక్షకంబుగాఁ గొనవలెను. 'గారు'ను. స్త్రీసమములకుమాత్రము విధించి యుదాహరణములలో అస్త్రీసమములగు 'నాయఁ'డను డుఱంతమును దేవి యను స్త్రీవాచకమునుం జేర్చినాఁడు. వానికి శరణము 'తఱచు శబ్దం' బనుచున్నాఁడు. తఱచు శబ్దంబును 'బహుళ' మను నాద్యవ్యాకరణ ప్రసిద్ధ శబ్దార్థంబునం బ్రయోగించిరని ఎఱుంగవలయును. అప్పుడు ప్రవృత్త్యప్రవృత్తులేకాక అన్యథాభావమును సావకాశము లగును.

సూ. ౪౦. ద్వితీయాదులందు రు రి యగు.

ద్వితీయాది విభక్తులయందు గారు శబ్దమందలి రువర్ణము రివర్ణ మగు నని యర్థము. ఉ. అయ్యగారిన్, అయ్యగారితోన్ అయ్యగారికిన్ మొ.

వ్యా. పూర్వసూత్రమునుండి 'గారుశబ్దము' అనున దిట ననువర్తించును. ద్వితీయాదులం దనఁగా ప్రథమేతరవిభక్తు లారింటియం దని యర్థము. అనఁగా నాప్రత్యయం

ఋలు పరంబులగునపుడు 'గారు' నందలి రకారాశ్రితమగు నుత్వంబున కిత్వంబు వచ్చును. దానినే వివరించుచున్నాఁడు 'ఉవర్ణము రివర్ణ మగు' నని. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అయ్యగారి' న్నిత్యాదుల.

సూ. ౪౧ డుమంతంబులగు తత్సమాది శబ్దంబులకుం గొన్నింటికి ద్వితీయా బహువచనంబుమీఁదం బూజ్యతయందు గారునకు మాఱుగ వారగు

ఉ. శ్రీరాములవారు, వసిష్ఠులవారు, వ్యాసులవారు, స్వాముల వారు మొ. శ్రీరాములవారికిన్, శ్రీరాములవారితోన్ ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. ఇట నుదాహృతము లెల్ల నాభాస షష్ఠీతత్పురుష సమాసములు. 'స్వాముల వా'రను నుదాహరణమును బట్టి సూత్రమందలి 'డుమంతంబులగు' అనుదానిని డుమంతే తరములకు నుపలక్షణముగా గొనవలయును.

సూ. ౪౨. అర్థవిశేషంబునం దేకత్వ బునను గొన్ని శబ్దములకుమీఁద వారు చూపట్టెడు.

ఉ. అయ్యవారు (ఉపాధ్యాయుఁడు, పూజ్యుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడు అట్టి వేలుపు). అమ్మవారు (స్త్రీదేవత, పూజ్యయగు బ్రాహ్మణస్త్రీ.) 'ఎ. గీ. చిత్ర మిది యయ్యవారి సంసేవవేళ, నమ్మవా రుగ్గడించిరో యనుచు నడిగె.' కళా. ౫ ఆ. దేవరవారు (పూజ్యులగు మీరు.)

వ్యా. అయ్య అమ్మాదు లేకవచనాంతము లయ్యును వానికిం బరముగ నర్థవిశేష సిద్ధికై=అసాధారణార్థము గల్గుటకై 'వారు' ప్రయుక్తమగును. అయ్యవారు అమ్మవారు అనుటలకు ఉపాధ్యాయుఁడు, స్త్రీదేవత యనునవి యసాధారణార్థములు; పూజ్యయగు స్త్రీ పూజ్యుఁడగు బ్రాహ్మణు డిత్యాది పట్టుల నర్థవిశేషము పూజ్యత. పూజ్యులగు మీ రనుచోటఁ 'బూజ్యులరగు' అని రామి. బా. కా. సూ ౩౩ లోని ప్రాయిక ప్రమాణ ముచే రక్షితము.

సూ. ౪౩. పూజ్యతయం దొక్కచో నామ. తదేత ద్యుష్మ దస్మచ్ఛబ్దం
బుల యేకవచనంబునకు బహువచనం బగు నగుచో సంబోధ్య
వాచకంబు బహువచనాంతంబు కాదు.

ఉ. 'మద్గురువుల..........నడిగిన.' 'వారలు నన్ను నీ
వంశ మింకను క్షత్త్రవంశంబుగాఁ గల దనిరి.' కళా. ౫ ఆ. 'క. వీరెవ్వ
రయ్య సుప్రపద మహారాజులై.'' (ఇక్కడ నింద యందుఁ బూజ్యత.)
భార. ఆది. ౬ ఆ. 'క. మీరలుం వీరల విద్యా, పారము చను దెలియఁగ
వలయు.' భార. అది. ౬ ఆ. 'శా. మా చిత్తంబున వేడ్కయుండునది నీ
మాధుర్యధుర్యోరు వా, క్యవైచిత్రిక్ సఫలంబు సేయుము.' కళా. ౧
ఆ.—సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంతంబు గామికి, 'క. అతఁడు,
మీకుం బ్రియశిష్యుఁ డఁట యమిథ్యావచనా.' భార.ఆది. ౫ఆ. 'మహి
తాత్మ మీర లిమ్మహినుండ.' కళా. ౧ ఆ. ఒక్కచో నగుటచే 'ఆచా
ర్యుఁడు ద్రోణునకుఁ శిష్యుఁడ.' భార. ఆది. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. నామములయొక్కయు తత్ ఏతత్ యుష్మత్ అస్మత్—శబ్దముల
యొక్కయు నేకవచనంబునకు మాఱుగాఁ బూజ్యతయందు బహువచనం బగును. ఉదా.
ఉపాధ్యాయులు, వారు, వీరు, మీరు, మాయొక్క మొ. 'మద్గురువుల,' 'వారలు'
'వీరు' 'మీరలు' 'మా చిత్తంబున' మొ. ఈ బహువచనాదేశ 'మొకచో' నగునంటచే
నది రానియెడలను గలవు. ఉదా. 'ఆచార్యుఁడు ద్రోణునకుఁ శిష్యుఁడ.' మొ.
సంబోధ్యవాచకమునకుమాత్రము పూజ్యతయందును బహుత్వమురాదు. ఉదా. అమిథ్యా
వచనా, మహితాత్మ మొ.

సూ. ౪౪. సంబోధ్యవాచకంబు బహువచనాంతంబయ్యుఁ గ్రియల
మీఁది యమ్మాదు లేకవచనాంతంబుల యగు.

ఉ. 'ఆ. మన యశోద చిన్ని మగవాని గనె నఁట, చూచి వత్త
మమ్మ సుదతులార.' భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. సుదతులార—ఇది యిట సంబోధ్యవాచకము, బహువచనాంతమై
యున్నది. క్రియ—(చూచి) వత్తము. మనము అనుట యధ్యాహార్యము. ఈ క్రియపై

ప్రశ్నార్థము సిద్ధింప 'నమ్మ' చేర్పఁబడినది. చూచివత్తమమ్మ=చూచివత్తమా. ఇట్లర్థ విశేషంబునం గ్రియల కనుప్రయుక్తము అగు నమ్మాదులకు (అది శబ్దముచే అయ్య అన్నాదులుఁ గ్రామ్యములు) బహుత్వంబు గల్గదు.

సూ. ౭౫ పూజ్యతాతిశయంబున యుష్మదర్థబహువచనంబునకు మా ఱుగా నాత్మార్థబహువచనంబు ప్రయుక్తంబగు.

ఉ. స్వామీ తాము దయచేయవలెను, మొ.

వ్యా పూజ్యతమందు 'మీరు'. పూజ్యతాతిశయంబున 'తాము' సూ. ౭౪ చే. 'తమరు' 'తారు' అనియుఁ బ్రయోగింపనగు.

సూ. ౭౬. సంబంధంబున యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకుం గొన్నియెడల బహుత్వంబగు.

ఉ మీ యిల్లు, మా యిల్లు. మొ. 'మా యత్త పృథ్వీ సమాన పృథాదేవి.' భార. అర. ౫ అ.

వ్యా. నీయిల్లు నాయిల్లు—అని ఏకవచనాంతములుగనే యున్నచో నింటికి సంబంధివి నీవే యని నేనే యని, నీతో నీయింటిపనియుం నాతో నాయింటిపనియుం సరి యను నముంగళార్థము గల్గును. దానిం దొలంప నీ బహుత్వంబని యూహ్యము.

సూ. ౭౭. కిమేకార్థకశబ్దంబులు క్రమంబున నజ్ఞాతవస్తూద్దేశ్య ప్రశ్నము నందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర ప్రశ్నమునందును, నిర్దిష్ట స్త్రీపురుషాన్యతర గ్రహణమునందును, అనిర్దిష్ట స్త్రీపురుషోద్దేశ్య వ్యాహారమునందును దఱుచుగ బహువచనాంతంబు లగు

ఉ. ఎవరక్కడ; సీతారాము లిద్దఱిలో నెవరు మిక్కిలి కరుణ గలవారు; ఈ స్త్రీపురుషు లిద్దఱిలో దీని నొకరికిమ్ము; ఒకరుపోయిన త్రోవ నొకరు పోరు, వా రొక్కరే వచ్చిరి, ఇత్యాదులు గ్రామ్యములుఁ. తఱుచుగ ననుటచే సీతారాము లిద్దఱిలో సీత మిక్కిలి కరుణ గలదా? రాముఁడు మిక్కిలి కరుణగలవాఁడా? అని ఇత్యాది రూప

ముగా వాక్యమును వ్యాసముచేసియుఁ జెప్పవగు నని తెలియవలయును. [‘నీ వెవ్వ రిత్యాదివిశేషప్రయోగంబులుం గలవు. ‘క. నీ వెవ్వ రేమి పనికై, యే వలనికిఁ బోవు చునికి యిది.’ భార. విరా. ౧ ఆ. ‘చ. నీవు మునిసత్తమ యెవ్వఁడ వెట్టు లేను నీ, తనయుఁడ నైతి మ జ్జనని తా నది యెవ్వరు’ మార్క. ౪ ఆ. ‘ఉ. వారలఁజూచి పల్కు రఘువర్యుఁడు మీాకిట జాతకర్మ సంస్కారము లెవ్వ రుక్తవిధిఁ జల్పి రొగిన్ ధను రాది శాస్త్ర విద్యారతు లైతి రెవ్వరి కతంబున నే గతి యుద్ధచాతురిన్, జేరుచు కొంటి రెవ్వ రవనిం దలిదండ్రుల పేరు నావుడున్.’ జై. ౬ ఆ. ‘ఆ బ్రహ్మచారిం జూచి మా యయ్య మీా పే రెవ్వ రని యడిగి’ పర. ౩ ఆ. ‘నామము మేఘవర్ణుఁడన్’ జై. ౧ ఆ. కొన్నియెడల నెవ్వ రదిపూర్వకంబయి కానంబడియెడి. ‘సీ. అది యెవ్వరని ప్రతీహారు లెవ్వరి నన్నఁ దన్నుఁగా దలఁచి చిత్తమున నులుకు.’ నై. ౩ ఆ. ‘అది యెవ్వరే పిలిచెదరు న న్నది యేమొ యీారసివచ్చెద నంచు సురఁగ నొకతె.’ కళా. ౭ ఆ. మొ.]

వ్యా. ఎవఁడు ఎవతె మొ. కిమర్థక శబ్దములు. ఒకఁడు ఒకతె మొ. ఏకార్థక శబ్దములు. ఎఱుఁగఁబడని వస్తువులంగూర్చిన ప్రశ్నమందును, నిర్దేశింపఁబడిన స్త్రీ పురుషులలో నొకరింగూర్చిన ప్రశ్నమందును కిమర్థక శబ్దంబు తఱచుగ బహువచనాంత మగును. ఉదా. ఎవ రక్కడ. సీతారాము లిద్దఱిలో నెవరు కరుణగలరు. మొ. నిర్దేశింపఁబడిన స్త్రీ పురుషులలో నొకరికి ప్రమాణము గల్గవలసివచ్చినప్పుడును నిర్దేశింపఁబడని స్త్రీ పురుషులంగూర్చి చెప్పునప్పుడును ఏకార్థకశబ్దము తఱచుగ బహువచనాంత మగును. ఉదా. ఈ స్త్రీపురుషు లిద్దఱిలో దీని నొకరి కిమ్ము; ఒకరుపోయిన త్రోవ నొకరు పోరు. మొ. నీవెవ్వ రిత్యాదులు విశేషప్రయోగంబు లనుచున్నాఁడు.

సూ. ౮౮. దేశ్యంబునం గొన్నియెడల మహన్మహాత్వ్యర్థక బహువచనాంత నామంబులపై మరల బహువచనప్రత్యయంబులు చూపట్టెడు. అచ్చో వారు వీరు మీారు శబ్దంబుల యంత్యోకారంబున కకారంబగు.

ఉ. వేడుకకాండ్రురు, కోడండ్రురు, వెలయాండ్రురు, పెక్కండ్రురు, చూపఱులు, ఒకరులు. మొ. వారలు, వీరలు, మీరలు. 'క. ఆడెడు వారల కిచ్చును, బాడెడు వారలకు నిచ్చు భట్లకు నిచ్చున్, గాడుబవరులకు నిచ్చును, వేడుకకాండ్రకు నిచ్చు వివిధార్థంబుల్.' విక్ర. ౨. ఆ. 'శ. సుందరి నా కోడండ్రర, యందభ్యర్హితవు నీవ.' భార. సభా. ౨ ఆ. 'సీ. వెలయాండ్రును గొండియలఁ బరిచారికా శ్రేణుల నొండొండ చెలులు పట్టు.' హరి. ఉ. ౬ ఆ. 'క. పెక్కు పఱుఁగులఁ బాడికిఁ, బెక్కండ్రర తోడ నొకఁడు పెనఁగఁగఁ గార్యం, బొక్కటియగు నేనియుఁ దాఁ, బెక్కండ్రర తోడనైనఁ బెనఁగఁగఁ జెల్లున్' విజ్ఞా. వ్య. 'ఎ. గీ. చూపఱుల చూడ్కి కొక వింత పోఁబ గొనచ్చె.' కళా. ౭ ఆ. మొ,

వ్యా. 'ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్ట బహువచనాంత తుల్యంబయి బహువచనంబు నొందు' నని బాల. ఆచ్ఛి ౧౮ ౬ సూ. సంశ్లిష్ట బహువచనాంతములకే కాక యసంశ్లిష్ట బహువచనాంతములును మఱల బహువచనము నొందు నను విశేషముం దెల్పఁ బ్రకృతసూత్రారంభమని తెలియవలయును. సూర్యాద్యావృతములంబట్టి యమహత్తులకే యీకార్యమని సామాన్యముగ స్ఫురించుచున్నందున, 'వేడుకకాండ్రు' మున్నగు మహత్తులును 'కోడండ్రు' మున్నగు మహతీవాచకములునుగూడ మరల బహువచనము నొందునని స్పష్టపఱుపఁగూడ నీ ప్రౌఢసూత్రము వలసియుండును.

సూ. ౭౯. ఇత్తియ శబ్దేతరంబులయందును దఱచుగ నిత్వలోపంబు గానంబడియెడి.

ఉ. కన్నియ, కన్య, దివ్వియ, దివ్య, కళ్లియము, కళ్యము; పల్లియము, పళ్యము; వీడియము, వీడ్యము. 'సీ. నెయ్యపుఁ గన్యకల నన వాలుఁ దూపుల జయించి.' రాఘు. ౧ ఆ. (చూ. శబ్దరత్నాకరము) 'తే. గున్వగ్రద్ధ ది వ్యాఱుపుఁ బ్రువ్వగూబ, యిల్లుసొచ్చిన కాంతి నేయింపవలయు.' భార. అను. ౪. ఆ. 'సీ. కళ్యాలఁ బదిలంబు గాని గుఱ్ఱంబులఁ గ్రొత్త ముట్టున కియ్య కొలుపు వెరవు.' భార. విరా. ౧. ఆ. 'ఉ. అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణి భోనము నేఁడు సూర్యపా,

కంబున నాయితం బయిన కజ్జము భోజనశాలలోనఁ బఱ్యంబిడి నారు
పంకజదళాక్షులు రెండవజాము గంట ప్రేయంబడె నారగింప సమయం
బని చెచ్చెర విన్నవించిరన్.' కాశీ. ౫ ఆ. 'ఎ, గీ. కరుణ ధావన ధగ
ధగ ద్ధళన మణుల, హత్తు కొల్పిరి లేఁత వీద్యముల డాలు, పర్వదిన
ములఁ బావర ప్రమదలుఁ దిత, నియమ సంభావ నారంభ నిభృత బుద్ధి.'
పాండు. 3 ఆ. కొ.

వ్యా. 'ఇయకు మాఱుగా నామాంతంబున కత్వంబు బహుళంబుగా నగు' నను బాల. అచ్చి. సూ. ౨౩ క్రింది వృత్తిలో 'ఇయ శబ్దంబునం దికారలోపంబు కొందఱు వక్కాణించిరి—అయ్యాది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు—ముత్తియ శబ్దంబునందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి—ముత్తియము—ముత్తెము—ముత్యము' అని సూరిగారు తెలిపియున్నారు. ముత్తియ శబ్దమునకే కాక కన్నియ దివ్వియ కల్లియ పల్లియ వీడియ శబ్దములకును ఇత్వలోపంబును ప్రయోగములం జూపు చున్నాఁడు ప్రౌఢవ్యాకర్త. కన్నియశబ్దము కొన్నియర్థములఁ దత్సమము, మఱి కొన్నిట నాచ్ఛికమును. వీరే శబ్దరత్నాకరమున నిట్లు సెలవిచ్చియున్నారు "కన్య—ఉభ. పై. విశే. క్రొత్త *'నెయ్యంపుఁ గన్యకల ననవాలుఁ దూపుల జయించి' (రామాయణార్థమందు నెయ్యపుఁ గన్యకల నన వాలుఁ దూపుల ననియుఁ, భారతార్థమందు నెయ్యపుఁ గన్యకలన్ ననవాలుఁ దూపుల ననియు భేదము) రాఘ. ౨ ఆ. (ఇక్కడ రామాయణార్థమునందు సహితము కన్య యను శబ్దమును తత్సమముగానే చెప్పి యర్థమును సరిపఱుపవచ్చునని కొందఱు చెప్పుదురు. కన్యాశబ్దము వికృతిని బొందినప్పుడే క్రొత్త యను నర్థము గలిగి తెనుఁగు ప్రయోగములందు సాధారణముగా వాడఁబడు చున్నది. సంస్కృతమునం దాయర్థము కలిగి వాడఁబడునట్లు కానము. సంస్కృతము నందు లేని యర్థములు వికృతియందుఁ గలుగుట సహజము" అని. ఈ ప్రపంచమందుఁ గని తెలియుం డనియే ఈసూత్రవృత్తియందు 'చూ. శబ్దరత్నాకర' మనుట.

సూ. ౯౦. ఎద్దు దేవరశబ్దములకు లుల-లు పరంబు లగుపుడు దకారంబునకు డకారంబును డకారంబు నుత్వంబునకు లోపంబును వికల్పముగాను, రేఫమునకు ళకారమును ళకారంబు నత్వంబునకు లోపంబును నిత్యముగాను క్రమంబుగ నగు.

ఉ. ఎద్దులు, ఎడ్డులు, ఎడ్లు; ఎద్దులన్, ఎడ్డులన్, ఎడ్లన్; దేవళ్లు దేవళ్లన్. మొ.

వ్యా. ఎద్దు శబ్దమునకు 'లు' గాని 'ల' గాని పరమైనప్పుడు ఎద్దు+లు, ఎద్దు+లన్ అనియుండ, దకారమునకు డాదేశమును డకారోత్వ లోపంబున రాఁగా ఎడ్డులు అనియుం ఎడ్డులన్ అనియుం, వైకల్పిక ప్రమాణముచే ఎద్దులు ఎద్దులన్ననియుం రూపములు గల్గును. లు ల-లు పరము లగునపుడు దేవర శబ్దరేఫమునకు ళాదేశంబును ళకారాత్వలోపమును నిత్యమును గల్గుఁ గాన దేవళ్లు దేవళ్లన్ననియునే రూపములు.

సర్వనామ ప్రకరణము.

సూ. ౫౧. ఈ ఏ ఒకశబ్దముల కంటెం బరంబయిన యంత శబ్దము నకారమునకు లోపంబగు అగుచో నీ యే-ల దీర్ఘమునకు హ్రస్వమును ఒక కు వర్ణవ్యత్యయ సంహితలు నగు

ఈ, ఇంత, ఎంత, కొంత. (చూ. డెబ్బది) శబ్దశాసనుఁడు 'తచ్ఛబ్దాతః' అని సూత్రించిన సూత్రమునందలి తచ్ఛబ్ద మంత ప్రభృతులకు నుపలక్షణ మని తెలియునది.

వ్యా. కొంత—ఒక+అంత అని యుండ నంతలోని యకారమునకు లోపము రాఁగా ఒక య ను దానికి వర్ణవ్యత్యయము చేయఁగా క+ఒ+ంత=అని యుండ సంహితచే కొంత యగునని ప్రక్రియను జూపుచున్నాఁడు. 'చూ. డెబ్బది' యనఁగా డెబ్బది యను రూపమున ఏడు+పది యని యుండునపుడు కలిగిన వర్ణవ్యత్యయమును జూడుఁడని యర్థము. 'నాయది' అను స్థలమున నున్న తచ్ఛబ్దాకారమునకు లోపము వచ్చునని చింతామణికర్త తచ్ఛబ్దాతః అని సూత్రించినాఁడు. ఆ యకారలోపము కేవల తచ్ఛబ్దాకారమునకే కాదు అంతలోని యకారమునకుఁగూడ నగునని యర్థము.

సూ. ౫౨. అమహదర్థంబున భిన్న వస్తు సముదాయం బర్థమగుచో నేక వచనంబున నంతాదుల తకారంబునకు ద్విరుక్త ని వర్ణంబగు.

ఉ. అన్ని, ఇన్ని, ఎన్ని, కొన్ని.

వ్యా. భిన్నవస్తు సముదాయ మనఁగ నుద్భూతావయవకంబులగు సజాతీయ విజాతీయ వస్తుసమూహమని యర్థము. ఇట భిన్న యను విశేషణము లేనిచో పిండి యను చోటఁ జూడ నన్ని పిండి యని యనవలసియుండును. సిద్ధాంతములో అంత పిండి అని యుండును. పిండిలో నవయవభేద ముద్భూతమని చెప్పుటకు వలనుపడదుగదా! కాని అంత పప్పు అనుచోట అవయవభేదము ఉద్భూత మగుచున్నను అన్ని పప్పు అని వ్యవహారములో లేమి సూత్రమునకు అవ్యాప్తి. అన్నిపాలు మున్నగుచోట్ల నద్దానికి అతి వ్యాప్తి.

సూ. ౫౩. ఆ ఈ శబ్దములకును, ఏ శబ్దమునకును మహదర్థంబున నన్ని విభక్తులయందును వకారము నిత్యముగాను వైకల్పికముగాను, మహదర్థంబునం బ్రథమేతరవిభక్తులయందు వచనద్వయంబునం గ్రమంబున తకార వకారంబులు నిత్యముగాను బూర్వాగమంబులగు.

ఉ. వాఁడు, వారు; వీఁడు, వీరు; వానికిన్, వారికిన్; వీనికిన్, వీరికిన్; వానిచేతన్, వారిచేతన్; వీనిచేతన్, వీరిచేతన్; వేఁడు, ఏఁడు; వేరు, ఏరు; వేనికిన్, ఏనికిన్; వేరికిన్, ఏరికిన్, వేనిచేతన్, ఏని చేతన్- మొ. 'తే. నిలిచి చారుల రావించి యిలయుఁ దివియుఁ, గుంచు కపి వీరసేనల మించుఁ గాంచి, వీరిలో ముఖ్యు లెవ్వారు వేఁడు రాముఁ, డతని యనుజన్ముఁ డెట్టివాఁడనుచుఁ బలుక.' రామా. ౭ ఆ. మొ. దానికిన్, వానికిన్, దీనికిన్, వీనికిన్, దేనికిన్, వేనికిన్, దానిచేతన్, వాని చేతన్; దానియందున్; వానియందున్. మొ. అనుప్రయుక్తంబు లగునపుడు వీని కీరూపంబు లిట్లయగు. ఉ. (చూ. మీఁదు,)

వ్యా. ఆ ఈ శబ్దముల కనియు ఏ శబ్దమున కనియుఁ బృథక్కుగ నుచ్చరించుటం జేసి గ్రంథకర్త యాశయ మిట్టిదియై యున్నది. ఏమనఁగా మొదటి రెండు శబ్దములకును వకారము నిత్యముగాను ఏ శబ్దమునకుమాత్రము వికల్పముగాను వచ్చును. కాఁగా వాఁడు, వీఁడు అను నేకైకరూపములును వేఁడు ఏఁడు అను ద్వైరూప్యమును

గల్గును. అనుప్రయుక్తములైనప్పుడును వీనిరూపము లిట్లాయగునని చెప్పి యుదాహరణములం జూచుకొను మనుచున్నాఁడు తరువాతి సూత్రముక్రింద. 'చూ. మీఁదు' అని.

సూ. ౫౪. కొన్నియెడల మహదర్థంబున నే శబ్దంబునకు వాఁడు వారును, అమహదర్థంబునం ద్రికంబున కది యవులును స్వార్థంబున నేక బహువచనంబులం గ్రమంబుగ ననుప్రయుక్తంబులగు.

ఉ. ఏవాఁడు, ఎవ్వాఁడు; ఏవారు, ఎవ్వారు; ఆయది, అయ్యది, ఆయవి, అయ్యవి; ఈయది, ఇయ్యది; ఈయవి, ఇయ్యవి; ఏయది, ఎయ్యది; ఏయవి, ఎయ్యవి.

వ్యా. బాలవ్యాకరణము చొప్పున నెవ్వాఁడు మున్నగు రూపములు కర్మధారయమునంబే సాధువు లగుచున్నవి. ఇట సామర్థ్యమందును సాధుత్వము నిరూపించుచున్నాఁడు.

సూ. ౫౫. ఇటనే హ్రస్వంబగు, అగుచో వా దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును ద్విత్వంబునకు లోపంబును విభాష నగు.

ఉ. ఎవ్వాఁడు, ఎవఁడు; ఎవ్వారు, ఎవరు.

వ్యా. ఎవ్వాఁడు ఎవ్వారు—అను రూపములు 'త్రికంబుమీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు; ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. సూత్రముల చేతనే సిద్ధించును. కాని యా సూత్రోదాహృతములం బట్టి మీఁదహల్లు ద్విత్వ మెడలిన మొందటి కృతహ్రస్వమునకు దీర్ఘముగల్గి 'అకన్య ఇకాలము' మున్నగురూపములు గల్గనట్లు 'ఎవఁడు ఎవరు' మున్నగు రూపములును సిద్ధింపవు. ఎవఁడు ఎవరు—అనురూపముల సిద్ధికై ప్రకృతసూత్రము.

సూ. ౫౬. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకుఁ బూజ్యతయందు మహదేకవచనంబునఁ దవాగమంబును వాని దీర్ఘంబునకు వికల్పముగా హ్రస్వంబును; మహత్యేకవచనంబున వానికంటెఁ బరంబయిన అక, అప, అమ శబ్దంబుల తొలి యకారమునకు లోపంబును, తుది యకారంబున కెకారాదేశంబు నగు.

ఉ. అతఁడు, ఆతఁడు; ఇతఁడు, ఈతఁడు; ఎతఁడు, ఏతఁడు; ఆకె (ఆ+అక+ఎ), ఆపె (ఆ+అప+ఎ), ఆమె (ఆ+అమ+ఎ), ఈకె (ఈ+అక+ఎ), ఈపె (ఈ+అప+ఎ), ఈమె (ఈ+అమ+ఎ), ఏకె (ఏ+అక+ఎ), ఏపె (ఏ+అప+ఎ), ఏమె (ఏ+అమ+ఎ.)

వ్యా. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకుఁ బుంస్త్వయందు మహదేకవచనమునందు 'త' వర్ణము నిత్యముగ ఆగమము కాఁగా ఆతఁడు, ఈతఁడు, ఏతఁడు అను రూపములు గల్గినవి. వాని దీర్ఘమునకు వికల్పముగా హ్రస్వము రాఁగా అతఁడు, ఇతఁడు, ఎతఁడు అను రూపములు ఏర్పడును. మహత్యేక వచనంబున ఆ ఈ ఏ శబ్దములకు అక అప అమ శబ్దములు పరములు కాఁగా ఆ+అక, ఈ+అక, ఏ+అక, ఆ+అప, ఈ+అప, ఏ+అప, ఆ+అమ, ఈ+అమ, ఏ+అమ—అని యుండఁగా; అకారాదుల తొలి 'అ'కారము లోపింపఁగా ఆ+క, ఈ+క, ఏ+క, ఆ+ప, ఈ+ప, ఏ+ప, ఆ+మ, ఈ+మ, ఏ+మ అని నిలుచును. అపుడు అకాదుల తుదినున్న 'అ'కారము 'ఎ'కారముగ మాఱఁగా ఆకె ఈకె ఏకె ఆపె ఈపె ఏపె ఆమె ఈమె ఏమె యనురూపములు సిద్ధించినవి.

సూ. ౫౭. ఆ ఈ శబ్దములును ఏ శబ్దమును నమహదర్థంబునం బ్రథమా విభక్తి పరంబగునపుడు నిత్యముగాను వైకల్పికముగాను గ్రమంబుగ హ్రస్వంబులగు. ఉ. (చూ. మీఁది సూత్రము.)

వ్యా. ఆ ఈ ఏ శబ్దములకు ప్రథమైకవచనమున దివర్ణకంబును తద్బహువచనంబున వి ప్రత్యయమును జేరునని తరువాతి సూత్రమునఁ జెప్పనున్నాఁడు. ఆ ప్రత్యయములు పరము లగునపుడు ఆ ఈ శబ్దములు నిత్యముగ హ్రస్వంబు లగును. అది, అవి; ఇది, ఇవి; అక ప్రత్యయములు చేరునప్పుడు ఏ శబ్దమునకు హ్రస్వత వైకల్పికముగ కాఁగా రూపద్వయము ఎది, ఏది; ఎవి, ఏవి—అని. ఈ యుదాహరణములు దరువాతిసూత్రమున నిచ్చియున్నాఁడు కావున చెప్పుచున్నాఁడు 'చూ. మీఁది సూత్ర' మని.

సూ. ౫౮. త్రికంబున క హమదర్థంబునఁ బ్రథమైకవచన బహువచనం బులం గ్రమంబుగ దివి వర్ణకంబు లగు.

ఉ. అది, అవి; ఇది, ఇవి; ఎది, ఏది; ఎవి, ఏవి;

వ్యా. ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబు లాఁబడు నని బాల. సమా. సూ. ౫. ఆ. సర్వనామములకుం బ్రథమైకవచన ప్రత్యయము ది, తద్బహువచన వర్ణకము వి. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'అ' దిత్యాది. ఎది ఏది ఎవి ఏవి యను రూపద్వయముల నిష్పత్తి పూర్వసూత్రమున సంపాదిత మైయున్నది.

సూ. ౫౯. హ్రస్వ వ్యస్త త్రికంబుమీఁది దివులకు ద్విత్వంబు నగు.

ఉ. అద్ది అవ్వి; ఇద్ది, ఇవ్వి; ఎద్ది, ఎవ్వి, ఇట్లనుటచే అయ్యాదీత్యాదులయందు ద్విత్వంబు కలుగదని యూహింపవలయును.

వ్యా. ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామములకు పరంబులగు దివి వర్ణకంబులకు ద్విత్వంబు అగు ననుచున్నాఁడు. ఇచ్చటి సముచ్చయార్థకము ఈ ద్విత్వము వైకల్పిక మని తెలుపుచున్నది. ఈ వైకల్పిక ద్విత్వము వ్యస్తములందే కాని సమస్తపదంబులం గల్గదు. కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'అయ్యాదీత్యాదులం' దిత్యాది. అయ్యాది కర్మధారయము గాన ప్రకృతసూత్రోక్త ద్విత్వమున కట ప్రాప్తిలేదని భావము.

సూ. ౬౦. ద్వితీయైకవచన బహువచనంబుల రెంటను నివర్ణకం బగు.

ఉ. దానిన్, వానిన్; దీనిన్, వీనిన్; దేనిన్, వేనిన్;

వ్యా. చింతామణిలో బహువచనమున 'లను' అను ప్రత్యయ ముండవలయు నని సామాన్యముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ సర్వనామములలో నట్లుగాక బహువచనమునఁగూడ నివర్ణకమే యగు నని యీ సూత్రము చెప్పుచున్నది. ఉదా. దానిన్—ఇత్యాది.

సూ. ౬౧ అయ్యాది తృతీయాది విభక్తులు పరంబు లగుచో నాగమం బుగా నగు.

ఉ. దానిచేతన్, వానిచేతన్.

వ్యా. ప్రత్యయముపైఁ బ్రత్యయము కూడదు గానఁ దృతీయాది పరక నివర్ణంబు నీ సూత్రంబున నాగమం బనుచున్నాఁడు.

సూ. ౬౨. అది యిది యెది యనువానికిఁ దృతీయా సప్తమ్యేకవచనంబులయందు దాన దీన దేన ననియు, వాని బహువచనంబులయందు వాన వీన వేన ననియు రూపంబు లగు.

ఉ. 'క. చనునెడ శ్రీరాముఁడు పావన నవనిజరూప వైభవ శ్రీ నుల్లంబున నిడి దాన విచిత్రా, కను రాగ పాథి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్.' రాఘ. ౨ ఆ. 'క. నలుఁ గాన మివ్వనంబునఁ, గలవెవ్వడుఁ గాంతు ముగ్రకరులను సింహంబుల బుష్కంబుల నిది మర్త్యుల కవిషయ మాతపంబు దూఱదు దీనన్.' భార. అర. ౨ ఆ. 'క. కాననము గిరులు నదులును, నానా తీర్థములు భూజనంబుల కెల్లన్, భూనుత సాధారణములు, నానను ధర్మములు సేయవచ్చు నిజేచ్ఛన్.' భార. అను. ౨ ఆ. 'తే. అనిన నలుఁగాలి వాన గోవును నశేష, శబ్దముల మంత్రమును లోహజాతిఁ గాంచనమును మనుజుల విప్రుఁడు సమధికత్వ, భాజనములందు వేద ప్రపంచవిదులు.' భార. శాంతి ౧ ఆ. 'తే. కలవు నూఱులు వేలు లక్షలును గోటు, లప్రమేయముల్ ఘనమాయ లధిప నాకు, వానఁ దగులక పోరాడు వనజభవున, కైన నధిపున కైనను నన్యు లెంత.' లక్ష్మీ. ౪ ఆ. 'క. ధ్యానం బింద్రియవృత్తులు, మానించు టహింస గురుసమర్చన విధి నిత్యానుష్ఠానము తపమును, వీనం బర సేవ్యమెద్ది వినఁగా వలతున్.' భార. అను. ౪ ఆ. 'సీ. ఒక్కఁ డొక్కటి చేత నెక్కుచుఁ దఱుఁగుచుఁ, ద్రిగుణంబులను బ్రవర్తించు వీన, జనితంబులగుఁ బ్రీతి సంతాప మోహాదులు.' భార. అను. ౫ ఆ. 'ఎ. గీ. అని యెఱింగించి మఱియు నిట్లను నజుండు, స్వేద బుద్భిదాండజములు జరాయుజములు.' భార. అశ్వ. ౨ ఆ. మొ దేనన్, వేనన్. అను వానికిఁ బ్రయోగంబులు మృగ్యంబులు.

వ్యా. అది ఇది ఎది—అనువాని తృతీయా సప్తమ్యేకవచన రూపములు దానిచేతన్, దానియందున్; దీనిచేతన్, దీనియందున్; దేనిచేతన్, దేనియందున్—అని

యుండును. వీనికిం బ్రకృతసూత్రమున దానన్ దీనన్ దేనన్—అను రూపాంతరములు నిపతింపఁబడినవి. వానిచేతన్, వానియందున్; వీనిచేతన్, వీనియందున్; వేనిచేతన్, వేనియందున్ అను బహువచనరూపములకుం గ్రమంబుగ రూపాంతరంబులు వానన్ వీనన్ వేనన్ అని యేర్పడును. ఈ రూపాంతరంబులం దృతీయా సప్తములం దేకరూపత నరయుఁడు. నామంబుల కేతాదృగ్రూపములు బాల. కారక. సూ. ౨౭ చే సిద్ధించును. ఉక్తసర్వనామముల కీ రూపాంతరసిద్ధికై ప్రకృతసూత్రము.

సూ. ౬౩. పదాద్యంతగతం బా శబ్దం బమహాదర్థకంబు సమస్తంబు వ్యస్తంబునయి కొన్నియెడల నర్థశూన్యం బగు.

ఉ. 'చ. తత్పురవప్రము పాదపీఠికా, శిరముల కొప్పు నర్పనలు చేసిన పువ్వుల యవ్విధంబునన్.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'పాడు గాపు నాగతి,' కళా. ౩ ఆ. 'మఱి బావులు నూఱిటి కంటె నొక్క సత్క్రతు వది మేలు.' భార. ఆది. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. ఆ. 'పువ్వుల యవ్విధంబునన్' 'ఆగతి' యనుచోట్ల 'ఆ' శబ్దము పదాదిగతము సమాసగతము. 'సత్క్రతు వది' యనుచోట 'అ' శబ్దము వ్యస్తము. ఈ యుదాహృతులం దాశబ్ద మర్థశూన్య మనుచున్నాఁడు- 'పువ్వుల యవ్విధంబునన్' అన్నట్లే 'వీరుల యవ్విధంబునన్' అనియుం ననఁగూడియుండఁగా సూత్రంబున 'అమహాదర్థకం' బననేల యన్న తాదృక్ప్రయోగ వైరళ్యముచే.

సూ. ౬౪. త వర్ణకంబు స్త్ర్యర్థకం బగు.

వ్యా. 'త' యను ప్రత్యయము 'స్త్రీ' యను నర్థము నిచ్చునదే సర్వనామంబులకుం గొన్నింటి కనుప్రయుక్త మగు.

సూ. ౬౫. అయ్యాది యేకత్వంబున సమాసగత షష్ఠ్యంతయత్కచుర్థకాన్యైకార్థక శబ్దంబులపై నగు.

ఉ. ఎవ్వరిత, ఎవరిత; ఒక్కరిత, ఒకరిత; ఒక్కొరిత, ఒకొరిత. (వీనికి ఎవరియొక్క యాఁడుది యనియుం, ఒకరియొక్క యాఁడుది యనియుం, ఒక్కయాఁడు దనియుం నర్థములు.)

వ్యా. 'ఎవ్వ' రను ప్రశ్నార్థము నిచ్చునది యత్కిమర్థకము ఎవరో యొక రను నర్థమిచ్చునది యన్యార్థకము. ఒక్కరని సంఖ్యచే నిరూపించునది ఏకార్థకము, ఎవరు ఒకరు అను శబ్దములే యత్కిమర్థకాన్యైకార్థములు. సమాసమున వీనిపైఁ 'ద'వర్ణకంబు కూడును. 'ఎవరియొక్క ఒకరియొక్క' అనువానిలో 'యొక్క'కు లోపము 'సమాస విభక్తికి లోపంబగు'నను బాల. సమా. సూ. ౨౫ చే నని తెలియునది 'యొక్క' ముందున్న యికార మాపవిభక్తికము.

సూ. ౬౬. వాని యత్వంబున కిత్వైత్వంబులు పర్యాయంబున నగు. ఆదేశాత్వంబు మీఁది దాని కెత్వంబు రాదు.

ఉ. ఎవ్వరితి, ఎవరితి; ఎవ్వరితె, ఎవరితె; ఒక్కరితి, ఒకరితి; ఒక్కరితె, ఒకరితె; ఒకొ్కరితి, ఒకొరితి, ఒకొ్కరితె, ఒకొరితె.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్త స్త్ర్యర్థక తవర్ణకమునకు ఇత్వముగాని ఎత్వముగాని కూడ రావచ్చును. ఉదా. ఎవరితి ఎవరితె మొ.

సూ. ౬౭. రేఫ సంయుక్తంబగుచో నొకొ్కక శబ్దంబులమీఁది తకారంబున కుత్వంబు నగు. ఉ. (చూ మీఁదు.)

వ్యా. తవర్ణకము పరమగునపుడు రేఫంబుమీఁది యిత్తునకు వైకల్పికలోపముం దరువాతి సూత్రముననే చెప్పనున్నాఁడు. అట్లది లోపింప రేఫ తకార సంశ్లేషము ఏర్పడును. ఒక్క, ఒకశబ్దములమీఁది తకారము రేఫ సంశ్లిష్టం బయినపుడు దాని యత్వముపోయి ఉత్వము వచ్చునని సూత్రార్థము. ఒకొ్కర్తు ఒకొర్తు ఒక్కర్తు ఒకర్తు అనురూపములను మీఁది సూత్రోదాహృతములం జేర్చియున్నాఁడు కావునఁ జెప్పు చున్నాఁడు 'ఉ. (చూ. మీఁదు)' అని.

సూ. ౬౮. తవర్ణకంబు పరంబగుచో రేఫంబుమీఁది యిత్తునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. ఎవ్వర్త, ఎవర్త; ఎవ్వర్తి, ఎవర్తి; ఎవ్వర్తె, ఎవర్తె; ఒక్కర్త, ఒకర్త; ఒక్కర్తి, ఒకర్తి; ఒక్కర్తు, ఒకర్తు; ఒక్కర్తె, ఒకర్తె; ఒకొ్కర్త, ఒకొర్త; ఒకొ్కర్తి; ఒకొర్తి; ఒకొ్కర్తు, ఒకొర్తు; ఒకొ్కర్తె, ఒకొర్తె.

వ్యా. యత్కిమర్థకాన్యైకార్థక శబ్దంబులు ఔపవిభక్తములు, ఊర్వ్యాదులలోఁ జేరునవి, కావున 'ఊరా మొదలగువాని కిత్వం బగు' నను బాల. అచ్చి. సూ. 30 చే ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరంబు లగునపుడు 'ఎవరి ఒకరి' యని యిదంతత నందును. ఆ యిత్తునకు స్వార్థక తవర్ణకము పరమగుచో వైకల్పికలోపము ఈ సూత్రమునం జెప్పఁబడినది. లోపింప, రేఫ తకారసంశ్లేషము సిద్ధించును. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'ఎవ్వర్తు'—ఇత్యాది.

సూ ౬౯. కొన్నియెడల రేఫసంయుక్త తవర్ణకంబు ముందటి యొక్కాదుల కోత్వం బాదేశం బగు.

ఉ. ఓర్త, ఓర్తి, ఓర్తె.

వ్యా. రేఫసంయుక్త తవర్ణకమునకు ముందున్న ఒక్క, ఒకల స్థానమున ఓ యను నేకాక్షరము రాఁగా ఓర్తేత్యాదిరూపములు సిద్ధించును.

సూ ౭౦. ఎవ్వరి తాదులందలి రి వర్ణకంబునకు లోపంబు విభాషనగు

ఉ. ఎవ్వత, ఎవత; ఎవ్వతి, ఎవతి; ఎవ్వతె, ఎవతె; ఒక్కత, ఒకత; ఒక్కతి, ఒకతి; ఒక్కతె, ఒకతె; ఒక్కొత, ఒకొత; ఒక్కొతి, ఒకొతి; ఒక్కొతె, ఒకొతె. [స్వార్థంబునం గ ప్రత్యయంబు రా ఎవ్వతుక, ఎవతుక; ఎవ్వర్తుక, ఎవర్తుక; ఒక్కతుక, ఒకతుక; ఒక్కొతుక, ఒకొతుక, ఒక్కర్తుక, ఒకర్తుక; ఒక్కొర్తుక, ఒకొర్తుక, ఓర్తుక అని రూపంబులు.]

వ్యా. ఎవ్వతుక—ఇట 'క' ప్రత్యయ మనినచో తకారము మీఁది యకారమునకు ఉకారాదేశము అగతిక మగును. ఈ యనుపపత్తిని గుర్తించియే బాలవ్యాకరణకారుఁడు 'ఉ' ప్రత్యయమును విధించిన ట్లున్నది.

సూ. ౭౧. నీ మీ నే-మే హల్లులకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. ఈవు, నీవు; ఈరు, మీరు; ఏను, నేను; ఏము, మేము.

వ్యా. 'దేశ్యాద్ అస్మ ద్యుష్మ చ్ఛబ్దాత్ సుజసోర్నుమీ పురూచ స్తః' అను చింతామణిసూత్రముచే నా నీ శబ్దములకు ప్రథమైకవచన బహువచనములలో నేను

మేము నీవు మీరు అను రూపములు సిద్ధించును. నీ మీ నే మే యనువానిలోని హల్లులకు అనఁగా నకార మకారములకు వైకల్పికముగ లోపము ఈ సూత్రమున విధింపఁబడుచున్నది. నేను మేము నీవు మీరను సర్వనామములు నాలుగు నిటం బ్రకృతములు కాన వాన నొక్కొక్కదానికి హల్లు లోపించి యొకటియు లోపింపక యొకటియుంగా రెండేసి రూపంబులు గల్గఁగా నుదాహరించుచున్నాఁడు 'ఈవు' ఇత్యాదుల నెనిమిదిటిని.

సూ. ౭౨. బహుత్వంబునకు మేకు నే విభాష నగు.

ఉ. నేము, మేము.

వ్యా. దేశ్యాస్మచ్ఛబ్ద బహువచనరూపము—మేము. 'మే' స్థానమున 'నే' వైకల్పికముగరాఁగా నేము మే మనురూప ద్వితయసిద్ధి. బహుత్వంబున కనుటంజేసి సూత్రోక్తాదేశము వచ్చినను అర్థాభేదము గ్రాహ్యము.

సూ. ౭౩. నిన్ను నన్నుఁ దన్ను వీనియందలి ద్విత్వమున కేనియు, ద్విత్వాయుక్త నువర్ణంబున కేనియు, మిమ్ము మమ్ము తమ్ము వీని యందలి ద్విత్వమునకు లోపంబు వైకల్పికంబు.

ఉ. నినుఁ, నిఁ; ననుఁ, నఁ; తనుఁ, తఁ; మిముఁ, మముఁ తముఁ. 'ఉ. నిఁ, నమ్మినవారి కెన్నఁడును నాశము లేదు గదమ్మ యీశ్వరీ.' 'నఁ నిలువంబెట్టితి.' భాగ. ౧౦ స్కం. 'సీ. పని యేమి పంచినఁ బదపడి చేసెద ననక తఁ బంచిన యాక్షణంబ చేయుచు' భార. ఆది. ౩ ఆ.

వ్యా. దేశ్యాస్మద్యుష్మ దాత్మార్థంబుల ద్వితీయారూపంబులు నన్నును, నిన్నును, తన్నును, మమ్మును, మిమ్మును, తమ్మును; అవసానంబున ద్రుతస్వరలోపము గలుగఁగా నన్నుఁ నిన్నుఁ తన్నుఁ మమ్ముఁ మిమ్ముఁ తమ్ముఁ—అని సిద్ధించును. వీనం దొలి మూఁడింట ద్విత్వమునకైనను ద్విత్వయుక్త నువర్ణంబునకైనను వైకల్పికముగ లోపము గల్గును. ద్విత్వము లోపించిన ననుఁ నినుఁ తనుఁ అనియుం ద్విత్వయుక్తనువర్ణము లోపించిన నఁ నిఁ తఁ అనియుం రూపంబు లేర్పడును. వీని బహువచనరూపము

లలో ద్విత్వమునకుమాత్రమే వైకల్పికలోపము. ద్విత్వము లోపించిన మముక్ మిముక్ తమున్న నిరూపములు ఏర్పడును.

సూ. ౭౮. తాము తమరు తారు నగు (స్పష్టము)

వ్యా. ఇట తాము అనునది తమరు అనియు తారు అనియు నగు నని చెప్పుచున్నాడు. కాని తమరు అనునదే తాము తమరులగునని సూత్రించిన బాగుండెడిది. తమరులోని రేఫమునకు లోపమును ఆద్యక్షరమునకు దీర్ఘముం జేయ, 'తాము' సిద్ధించును. అంతె మలోపంబు నాద్యక్షర దీర్ఘంబుం గల్గ 'తారు' ఏర్పడును.

సూ. ౭౯. నామ పునర్గ్రహణంబుఁ భిన్నంబు నభిన్నంబు నయి తచ్ఛబ్దార్థంబు తత్పర్యాయం బగు.

ఉ. 'వాఁడె సురాసురులెల్ల నడ్డమై వచ్చిన నైన రాక్షస వివాహమునం గొనిపోవు నిన్ను.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (వాఁడె భిన్నరూపము, ఆ సుదర్శనాయుధుఁ డనుట అభిన్నరూపము, సుదర్శనాయుధుఁడు నామపదము.) 'ఎ. గీ. వివిధ పుణ్యకథలు విను వేడ్క నతనిఁ బూజించిరి' భార. ఆది. ౧ ఆ. (అతనిక్ భిన్నరూపము, ఆక్కథకు ననుట అభిన్నరూపము, కథకుఁడు నామపదము.) సీ. కలహంస పలికిన పలుకులు గణియించు పడిదాని పోయిన వలన చూచు' భార. అర. ౬ఆ. (దాని భిన్నరూపము, ఆకలహంస యనుట యభిన్నరూపము, కలహంస నామపదము.) మొ.

వ్యా. ఒకసారి వచ్చిన పేరు నే మఱలఁ గొను నెడం దత్పర్యాయంబుగ తచ్ఛబ్దార్థంబు ప్రయోగింపంబడును, రెండువిధముల నవి ప్రయోగంబులం గాననగుచున్నది. భిన్నంబుగ ననఁగా వేఱుగఁ దన్నామస్థానమునం దానుమాత్రము వచ్చుట; అభిన్నంబుగ ననఁ దన్నామపూరకమై వచ్చుట. ఉదాహృతములలో ఆ సుదర్శనాయుధుఁడు ఆక్కడకుక్ ఆ కలహంస యనునవి యభిన్నరూపములు వాఁడె ఆతనిక్ దాని—అను నవి భిన్నరూపము లని యర్థమగుచున్నది.

సూ. ౭౬. ఒక్కొకచో నామంబె యగు.

ఉ. 'సీ. సురవరు లర్థులై చూఁచుచు నుండగ, నలుపరియించిన నాఁటి యెగ్గు, దలఁచి యిట్టి యాపదలు చేసిరో వేల్పు, లమర కోపము నన యయ్యె నాకు, నీ వియోగదుఃఖము' భార. ఆర ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. నామపునర్గ్రహణమునం దత్పర్యాయముగ పూర్వ సూత్రోక్త తచ్ఛబ్దార్థంబె కాక, నామమె వచ్చుటయుం గలదు. అట్టి యెడల క్వాచిత్కము లగుటం దెలఁపించుచున్నాఁడు 'ఒక్కొకచో' నని. సురవరులు వేల్పులు అమరులను నామంబులే ఈ సూత్రోదాహృతమునం బరస్పరము పర్యాయత నందియున్నవి.

సూ. ౭౭. నామ తదేత ద్వ్యక్త్యర్థంబులకుం బునర్గ్రహణంబునఁ బ్రథమాద్యంత మయి పూర్వపదంబులుగ నాత్మార్థం బభిహితంబగు.

ఉ. 'తావచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'క. విదురుఁ డురు విహగ్నుల వలనన్, మానుగ నేమఱకుం డని, తాను బ్రబోధించె.' భార. ఆది. ౬ ఆ. (ఇటఁ దాశబ్దము పాదపూరణార్థకము. 'వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు.' విదురుఁడు బోధించె' అని యాత్మార్థ విరహితంబుగను జెప్పనగు) 'ఆ. అడవిఁ దన్నుఁ బాసి యరిగిన నలిగి గా, కన్నె యిట్లు సే యనువిదకడఁగె.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'వ. అదియును దన కమ్మను జేశ్వరుం డపాయంబు సేయున కాఁ దలఁచి' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'క. కర్మములు మేలు నిచ్చును, గర్మంబులు కీడు నిచ్చుఁ గర్తలు దనకున్, గర్మములు బ్రహ్మకైనను, గర్మతుఁడై పరులఁ దడవఁగా నేమిటికిన్.' భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. నామమునకును తదేత ద్వ్యక్త్యర్థంబులకుఁ బునర్గ్రహణము గల్గునప్పుడు వానికిం బర్యాయముగ ప్రథమాది విభక్త్యంతమై ముందో వెనుకనో ఆత్మార్థము ప్రయోగింపఁబడును. 'తా వచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు' 'అడవిఁ దన్నుఁబాసి యరిగిన నలిగి గా, కన్నె యిట్లు సేయ నువిదకడఁగె' 'కర్తలు దనకున్, గర్మములు బ్రహ్మకైనను—అను

ముదాహరణంబులం దాత్మార్థము పూర్వంబుగను ఇతరములం బరముగను నభిహితమై యుండుట నరయునది.

సూ. ౭౮. ఆత్మార్థం బొకానొకచో నామాస్మదర్థాభిధాయియు నగు.

ఉ. 'తే. తనకు మఱి తానె చుట్టంబు తానె తనకు, గతియుఁ దన్నిచ్చుచోఁ దాన కర్త యనఁగా, వనజనేత్ర గాంధర్వవివాహ మతిరహస్యమును నమంత్రకమును నగుచు నొప్పు.' 'తనకున్—స్త్రీకనుట) భార. ఆది. ౪ ఆ. 'క. తనతొంటి కర్మరాశికి, ననుచరమై బహువికారమై మనము వడిన్, జను నింద్రియముల తెరువులఁ, దనువులు పెక్కైనఁ జెడవు తనకర్మంబుల్.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (తన = ప్రాణియొక్క) మొ. 'తన కిష్టుఁడున్ సహాధ్యాయుఁడు నైనవాఁడు.' (తనకు=నాకు) భార. ఆది. ౧ ఆ. 'తన తనుచ్ఛాయ మస్తకహీనమై తోఁచె' (తన తనుచ్ఛాయ=నా తనుచ్ఛాయ) జై. ౩ ఆ. 'నీవు చెప్ప నొడికంబుగఁ బూనిన యీ ప్రబంధమున్ దన కిపు డంకితంబు ప్రమదంబుగఁ జేయుము.' (తనకున్=నాకు) రుక్మాం. ౧ ఆ. 'సీ. తమ సొమ్ము తమ కిచ్చె ధర్మరాజని మహీ, సురులు దానముసేయఁజూచి నగరె.' (తమ సొమ్ము=మాసొమ్మె, తమకున్=మాకు.) జై. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకానొకచో ననఁగా ప్రయోగములం గ్వాచిత్కముగ నని యర్థము. ఆత్మార్థం బనఁగా తాను శబ్దమును, దాని వివిధరూపములును. ఇవి నామర్థంబునం గొన్నియెడలను అస్మచ్ఛబ్దార్థమునం గొన్నియెడలను గాననగుచున్నవని సూత్రార్థము. ఉదాహృతములం దొలిరెండును నామార్థంబున కనియుం మఱి నాలుగు నస్మదర్థంబున కనియుఁ గ్రాహ్యము.

సూ. ౭౯. కర్తృబహుత్వంబునఁ దన తనకుఁ దమ తమయు నగు.

ఉ. 'క. తమతమ పుత్త్రుఁడుగాఁ జిత్తములం జేకొని దయను పృథగ్భావము లేక ముదంబునఁ బెంచిరి.' భార. అర. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. సూత్రమందలి సముచ్చయార్థకముచేఁ 'దన తన'యుం, 'తమ తమ'యు నుభయత్రబును గ్రాహ్యమే.

సూ. ౮౦. ఒక్కొకశబ్దంబుల యత్వంబున కొత్వంబు విభాషనగు.

ఉ. ఒక్కఁడు, ఒక్కొఁడు; ఒకఁడు, ఒకొఁడు.

వ్యా. ఒక్కశబ్దమునం ద్విత్వ కకారము మీఁదిదియు ఒకశబ్దంబున కకారము మీఁదిదియు నగు 'అ'కార స్థానమున ఒకారము వైకల్పికముగ వచ్చును, కాఁగా 'నొక్కొక' శబ్దముల నొక్కొకదానికి రెండేసిరూపములు. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'ఒక్కఁ' డిత్యాది.

సూ. ౮౧. ఒక్కొకాదులకు డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు మహదర్థంబున రురు వుగాగమంబులును, అవి పరంబగుచోఁ గకారమునకు లోపంబును, కకారాదులకు లోపంబగా డువర్ణకమునకు ద్విత్వయుక్త డువర్ణంబును, అమహదర్థంబునం గకారాదులకు లోపబిందువులును విభాష నగు.

ఉ. ఒక్కరుఁడు, ఒక్కొరుఁడు; ఒకరుఁడు, ఒకొరుఁడు; ఒక్కరువుఁడు, ఒక్కొరువుఁడు, ఒకరువుఁడు, ఒకొరువుఁడు, ఒరుఁడు, ఒరువుఁడు, ఒడ్డు, ఒండు.

వ్యా. ఒక్క—ఒక—మన్నగు శబ్దములకు ప్రథమైకవచన ప్రత్యయంబగు డువర్ణకంబు పరంబగునపుడు రురు వుగాగమంబులు. వైకల్పికముగ వచ్చును. కిత్త్వముచే నంతాగమములగ నని తెలియవలయును. కాఁగా ఒక్కరుఁడు ఒక్కొరుఁడు; ఒకరుఁడు ఒకొరుఁడు, ఒక్కరువుఁడు ఒక్కొరువుఁడు, ఒకరువుఁడు ఒకొరువుఁడు నను రూపములు ఏర్పడును. కానిపక్షమున ఒకఁడు ఒకొఁడు ఒక్కఁడు ఒక్కొఁడు అనియే యుండును. ఈ నాలుఁగింటికి గ్రాహ్యకముగనే సూత్రమున ఒక్కొకాదుల కనుచోట నాదిశబ్దము గ్రహింపఁబడినది. రురువుగాగమములు వచ్చునప్పుడు కకారమునకు లోపము వైకల్పికము. లోపించిన ఒరుఁడు ఒరువుఁడు లోపింపకున్న ఒకరుఁడు ఒకరువుఁ డిత్యాదిగా నుండును. కకారాదులకు లోపమువచ్చిన డువర్ణకము స్థానమున ద్విత్వ డువర్ణకము వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన ఒడ్డు అనియు రాకున్న ఒరు డ్డిత్యాదిగను రూపసిద్ధి గ్రాహ్యము. ఇందనుక నుక్తరూపము లన్నియు మహదర్థమున

వని తెలియవలయును. అమహదర్థమున కకారాదులకు లోపమును తత్స్థానమున బిందువును వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన ఒండు అనియు రాకున్న ఒకఁడు ఒకొం డిత్యాదిగను రూపము లేర్పడును.

సూ. ౮౬. టివర్ణంబ మహదర్థంబున నొక్కఁడాదుల డు వర్ణకంబునకు విభాషనగు.

ఒక్కటి ఒక్కొటి ఒకటి ఒకొటి.

వ్యా. అమహదర్థమున ఒకఁడు మున్నగువాని 'డు' స్థానమున టివర్ణంబు వైక ల్పికముగ వచ్చును. టివర్ణంబుతో నొకటియుఁ డువర్ణకముతో నొకటియుం గాన మహదర్థమునం ద్వైరూప్యము గల్గును. మహదర్థంబున నన్ననో డువర్ణకంబుతోడి దొక్కటేరూపము. సూత్రమును డువర్ణకం బనుటకన్న డుజ్ వర్ణకంబున కని యుండుట మేలు.

సూ. ౮౭. ఎక్కటి యొక్కటి (స్పష్టము.)

వ్యా. ఎక్కటి యనియు నొక్కటికి రూపాంతరము గలదు. 'వేడిమి యెల్ల నెక్కటియై యొదలెత్తె ననఁగ.' లక్ష్మీ. ౨ ఆ.

సూ. ౮౮. ఒకశబ్దం బొక్కచో నల్పార్థకంబగు.

ఉ. 'ఒక మున్నాఁడు గదల్చి తెచ్చిన లలాటప్రోద్గాత్రు చాపంబు' భాగ. ౯ స్కం. 'ఒక నూఱేడుల్' మార్క. ౫ ఆ. 'వి మొక కొండ అము.' విక్ర. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. ప్రయోగములం దటనట ఒకశబ్దము 'అల్ప' మను నర్థమునం గన్పట్టు చున్నది. ఉదాహరించుచున్నాఁడు: 'ఒక మున్నా' డిత్యాదిని. రెండ్వాదులకు నీ యర్థము కలదు. 'రెండుమాటలు విని పొమ్ము' మొ.

సూ. ౮౯. ఒకానొకచో ననిర్దిష్టార్థమం దొక శబ్దమునకుం బూర్వాగ మం బగు.

ఉ. ఒకానొకఁడు ఒకానొకతె ఒకానొకటి. ఒకానొకచో నను టచే ఒకఁడు ఒకతె ఒకటి. ఒకశబ్ద మొక్కాదులకు నుపలక్షణము.

వ్యా. నిర్దేశింపఁబడని యర్థమందు ఒకశబ్దమునకు 'ఒకా' నను పూర్వాగమము వచ్చుట గలదు. వచ్చిన ఒకానొకఁ డిత్యాదిరూపములు ఏర్పడును. ఈ పూర్వాగమ విధి నిత్యము కామిని 'ఒకానొకచో' ననుట తెలిపెడి సూత్రమం 'దొకశబ్దమున' కని యున్నను ఈకార్య మొకణ్ణాదులకుం గల్గును గానఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఒకశబ్ద మొకణ్ణాదులకు నుపలక్షణము' అని.

సూ. ౮౬. సర్వనామంబులకు మహదర్థంబునం దఱచుగ లుల-లకు రుర-లగు.

ఉ. ఎల్లరు, ఎల్లరన్; వారు, వీరు, వేరు. మొ. తఱచుగ ననుటచే తాము, మేము; తమ్మున్, మమ్ము మిమ్మున్ ఇత్యాదిరూపంబులు నగునని యెఱుంగునది.

వ్యా. సర్వనామములకు మహదర్థమున లుల-లకు బదులు రుర-లు తఱచుగ వచ్చును. తఱచుగ నఁగా బహుళముగానని కొనవలసిన ట్లున్నది. ఈ రేఫాదేశము కొన్నియెడల నిత్యముగను కొన్నియెడల వైకల్పికముగను కొన్నియెడల రానివిగను ఇట్లు పెక్కురీతుల నున్నది. ఎల్లరు ఎల్లరన్ ఇత్యాదులలో రేఫాదేశము నిత్యము, తాము మేమ్వాదులలో నియ్యాదేశము రాదు. పెక్కుశబ్దమునకు మహదర్థంబున పెక్కురనియుం అమహదర్థంబున పెక్కులనియుం రూపములు.

సూ. ౮౭. ఏఁడే రే దేవి శబ్దంబు లర్థవిశేషంబునం దీకారాంతంబులగు.

ఉ. 'ఏఁడీ నా బలుమానికంబుల కొటారు.' అచ్చ. రా. అ. కాం. 'వారేరీ సిరిమూట కట్టుకొని పోవంజాలిరే.' భాగ. ౮ స్కం. 'ఏది యేదీ యిది చాలఁ గ్రొత్త.' కళా. ౧ ఆ. మొ. హ్రస్వాంతంబులు నగు. ఉ. వాఁడేడ, వారేరి. మొ. (అర్థవిశేషము: ఎక్కడ, ఎక్కడ నున్నాఁడు. ఇత్యాది.)

వ్యా. ఏఁడు, ఏరు, ఏది, ఏవి శబ్దములకు 'ఎక్కడ ఎక్కడనున్నాఁ' డను నర్థ విశేషము ప్రయోగములం గాననగుచున్నది. అయ్యర్థంబునం దా రూపంబులకు నంత్య దీర్ఘము కొన్నిపట్లం గన్పట్టుచును గొన్నిపట్ల లేకయుం నున్నదని సూత్రోదాహరణ ముల యర్థము.

సూ. ౮౮. అంతాదులకు వారు పరంబగుచో వాకు లోపంబును రుర-లకు ఉఱ లాదేశంబునగు.

ఉ. అందఱుఱ్, అందఱఱ్.

వ్యా. అంత+వారు అనియుండ వాలోపంబును రేఫంబునకు శకటరేఫాదేశంబును గలుగ అంత ఱు అనియుం దరువాతి సూత్రముచే తకారమునకు దకారము రాఁగా అందఱు అనియుం నేర్పడును. ఇట్లే అందఱఱ్ మొ.

సూ. ౮౯. వాలోపంబుతేఱి వాని తకారంబునకు దకారంబగు.

ఉ. అందఱు, ఇందఱు, ఎందఱు, కొందఱు.

వ్యా. అంతాదులకు పరంబగు వారు లోని వాకు లోపము పూర్వసూత్రోక్తము. అది లోపించునప్పుడు అంతాదులయొక్క తకారస్థానమున దకారము తప్పకవచ్చును. అందఱ్వాదులు ఉదాహృతులు.

సూ. ౯౦. ద్వితీయాదులం దసంయుక్త రవర్ణకంబు నత్వంబున కిత్వంబు తఱచుగనగు.

ఉ. వారిఱ్, వీరిఱ్, వేరిఱ్, ఒకరిఱ్, వాండ్రఱ్, వీండ్రఱ్, వేండ్రఱ్, ఒక్కండ్రఱ్. మొ. తఱచుగ ననుటచే ఇరువుర నిత్యాదులయం దిత్వంబు గలుగదు.

వ్యా. ద్వితీయాది విభక్తులు పరములైనప్పుడు అసంయుక్త రవర్ణకముయొక్క యత్వము పోయి యిత్వమువచ్చును. 'అసంయుక్త' యనుటచే 'వాండ్రఱ్' ఇత్యాదుల లోను 'రవర్ణకం' బనుటచే ౮౮ సూత్ర విహిత ఱు ఱ లకును ఇత్వప్రాప్తి లేదు. అందఱిఱ్ ఇత్యాదు లసాధువులు. ఇత్వంబు తఱచుగ నగునంటచే 'ఇరువుర' నిత్యాదు లగు కొన్నిపట్ల రవర్ణంబు నత్వంబున కిత్వప్రాప్తిలేమి గ్రామ్యమనుచున్నాఁడు.

సూ. ౯౧. రుర వర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు సాధారణంబుగ సంఖ్యావాచకంబులకు గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగు.

ఉ. ఇరుగురు, మూగురు, నలుగురు, అయిదుగురు, ఏగురు, ఆఱుగురు, ఏడుగురు, వేగురు, పదుగురు, మొ. సాధారణంబుగ ననుటచే ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ఇరువండ్రు, ముప్పండ్రు. ఇత్యాదులందు రాదని యెఱుంగునది.

వ్యా. మహదర్థంబున సర్వనామంబులకు లు ల లకు మాఱుగా రు ర లు వచ్చునని పూర్వోక్తము. రు ర లకు ముందు గు వర్ణము సాధారణముగవచ్చును ఉదా. ఇరుగురు మొ. సాధారణంబుగ ననుటచే గ్వాగమము రానియెడలు కొండొక గలవని చెప్పుచున్నాడు.

సూ. ౬౨. సంఖ్యావాచకంబులకు విభక్తి పరంబగునప్పుడు కొన్నింటి యంత్యాక్షరంబులకు లోపంబగు.

ఉ. మూగురు, నలుగురు, ఎనమండ్రు, తొమ్మండ్రు, ఇరువండ్రు, ముప్పండ్రు. మొ. అక్షరంబుల ననుటచే ఎనుబండ్రు లోనగువానియం దుపాంత్యవర్ణంబునకును లోపంబు. కొన్నిటియనుటచే అయిదుగురు, ఆఱుగురు ఇత్యాదులందు లోపంబులేదు.

వ్యా. సంఖ్యందెలుపు పదములకు రు ర లు పరంబులై గ్వాగమంబగునెడ నంత్యాక్షరముల లోపంబు కొన్నింటికగు. 'అక్షరంబు'లను బహువచనముచే గొన్నింటికి అంత్యాక్షరమును గొన్నింటికిం గడపటి రెండక్షరములును లోపించును. 'కొన్నింటి' కనుటకు ఈ లోపము సార్వత్రి కామి హేతువు. ఉదా. ఐదుగురు మొ.

సూ. ౬౩. రురవర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు కొన్నిటికి నిత్యముగాను గొన్నిటికి వైకల్పికముగాను బిందుపూర్వక డకారంబు పూర్వాగమంబగు.

ఉ. ఎనమండ్రు, ఎనమండ్రక్; తొమ్మండ్రు, తొమ్మండ్రక్; ఇరువండ్రు, ఇరువండ్రక్, ముప్పండ్రు, ముప్పండ్రక్; నలువండ్రు, నలువండ్రక్, ఏబండ్రు, ఏబండ్రక్; ఆఱువండ్రు, అఱువండ్రక్; డెబ్బండ్రు, డెబ్బండ్రక్; ఎనుబండ్రు, ఎనుబండ్రక్, తొంబండ్రు,

తోంబండ్రన్. మొ. పెక్కండ్రు, పెక్కండ్రన్; పెక్కురు, పెక్కురన్; పదుండ్రు, పదుండ్రన్; పదురు, పదురన్; పదుగుండ్రు, పదుగుండ్రన్; పదుగురు, పదుగురన్; వాండ్రు, వాండ్రన్; వారు, వారిన్; మొ.

వ్యా. ఎనమండ్రిత్యాదుల నిత్యాగమంబు నిత్యమని పెక్కండ్రిత్యాదుల వైకల్పికమని ఆరసికొనవలెను.

సూ. ౯౪. బిందుపూర్వక డకారంబు పరంబగుచోఁ దుదియిత్వోత్వం బుల కత్వంబగు.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్త బిందుపూర్వక డకారము పరమగునపుడ ఎనిమిద్యాదుల యిత్వంబునకును పెక్కుర్వాదుల యుత్వంబునకును అత్వము వచ్చును. ఉదాహరణములం బూర్వసూత్రముక్రిందనే చూచుకొనునది యనుచున్నాఁడు 'ఉక్త' మనుటచే.

సూ. ౯౫. కొండొకయెడ ఋఌవర్ణకములు పరంబగునపుడును నత్వం బగు.

ఉ. చూపఋ, చూపఌన్, మొ.

వ్యా. రురవర్ణకంబులు పరంబులగునప్పుడు సూ. ౯3 లో విధింపఁబడిన యత్వమీ సూత్రంబున ఋ ఌ లు పరములగునప్పుడును విధింపఁబడుచున్నది.

సూ. ౯౬. పలుశబ్దంబునకు రురలు పరంబు లగునపుడు గు వర్ణంబును, వలయుచో మీఁద బిందుపూర్వక డకారంబును విభాషనగు

ఉ. పలుగురు, పలుగురన్; పలుగుండ్రు, పలుగుండ్రన్. మొ.

వ్యా. రు రలు పరములగునప్పుడు పలుశబ్దంబునకు గు వర్ణాగమము నిత్యముగ వచ్చును. పలుగురు పలుగురన్—ఇత్యాది. 'క్వచిద్ గకారోపి' అనుటచే పలువురు పలువురన్—ఇత్యాదులు రూపాంతరములు. గు వర్ణముమీఁద బిందుపూర్వక డకారంబు వైకల్పికముగ వచ్చును. వచ్చిన పలుగుండ్రిత్యాదిగను రాకున్న పలుగురిత్యాదిగను రూపము లేర్పడు.

సూ. ౯౭. ఇరు రెండున కాదేశంబగు. ఉ (ఉక్తము)

వ్యా. రు ఱులు పరములగునప్పుడు గ్వాగమము వచ్చుననుట పూర్వసూత్రముల నుండి యనువర్తింపఁగా రెండు+గు+రు అనియుండ నీ సూత్రముచే రెండునకు ఆదేశముగా 'ఇరు' రాఁగా ఇరుగురు ఇరుగురన్ అనియుం 'క్వచిద్ గకారో వః' అనుటంబట్టి ఇరువురు ఇరువురన్—ఇత్యాదిగను రూపము లేర్పడును.

సూ. ౯౮. ఒకానొకచో నిరుగురున కిద్ద ఱాదేశంబగు.

వ్యా. ఇరుగురు ఇరువురు ననువాని కిట ఇద్దఱను రూపాంతరము చెప్పఁబడినది. ఒకానొకచో ననుట క్వాచిత్కతా ద్యోతనార్థము.

సూ. ౯౯. విభక్తి పరంబగుచో మూఁడు నాలుగుల దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు బహుళంబుగ నగు.

ఉ. ముగురు (శేషముక్తము)

వ్యా. శేష మనఁగా గ్వాగమమును నలుగురు మున్నగు నుదాహరణాంతరములు.

సూ. ౧౦౦. ప్రాప్తహ్రస్వంబులగు మూఁడేల మీఁది వర్ణంబులకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగ నగు. ఉ (ఉక్తము.)

వ్యా. మూఁడు శబ్దముమీఁదను ఏ శబ్దముమీఁదను ద్విత్వమువచ్చునని యర్థము ముగ్గురు, ఎవ్వరు. బాహుళకముచే 'నలుగురు'లో ద్విత్వము రాదు.

సూ. ౧౦౧. ఎనిమిదిని వర్ణంబున కత్వంబగు ఉ. (ఉక్తము.)

వ్యా. ఎనిమిది ని వర్ణమున కత్వమువచ్చుట ఎనమండ్రులో గానగు. 'ఎనుబండ్రులో' ఉత్వము.

సూ. ౧౦౨. పది యిత్వంబున కుత్వంబగు. ఉ. (ఉక్తము)

వ్యా. పది యిత్వంబునకు ఉత్వ మాదేశమగును. ఎప్పుడనుటకు విభక్తిపరంబగు నపుడను జవాబును సూ ౯౯ నుండి యనువర్తింపఁజేసికొనవలెను. పదుగు రను నుదాహరణమును సూ ౯౧ క్రిందఁ జూచుకొనునది.

సూ. ౧౦౩. కొన్నియెడల నవకగు కానంబడియెడి.

ఉ. 'క. వినవే డగు పర్వము మే, లనఁగా ద్రోణాభిషేక మాదిగఁ గల య, య్యెనిమిది పర్వములను న, త్యనుపమమై ద్రోణపర్వ మమరుఁ సభలన్' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'క. అనుపమ బలులగు కర్ణా, ర్జున వీరుల శౌర్య మహిమ శోభిల్లంగా, నెనిమిదియగు పర్వంబిది, యనఁ బరఁగుఁ గర్ణపర్వ మతిహృద్యంబై.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'చ. పదియగు వేయి నిండుటయుఁ బార్త్తిముఖుండు మనంబునన్ ముదం, బొదవఁగ నిర్వికారమున నున్న శిరంబును గోయఁజూచినన్.' నిర్వ. ౩ ఆ. (ఇట్టి యెడల అవ యనియే యుండవచ్చును. అయినను గ్రంథములయందుఁ బాఠ మిట్లగపడుచున్నది.)

వ్యా. పూరణార్థమున నవగాగమము రాకపోవచ్చుననియుం ఆఁగు అనునది ప్రయోగింపవచ్చుననియుం నీ భారతప్రయోగములు చెప్పుచున్నవి. అగు ననునది యతి ప్రాసస్థానములం దుండకుండుటచే 'అవ' యని మార్చ వీలున్నను ప్రాచీనగ్రంథము లందలి పాఠము మార్చుట న్యాయముగాదని యిట్లు సూచించియున్నాఁడు. ఇట్టి వానిని మార్చ సాహసించికొంబోలు సూరి. బా. ఆచ్ఛి సూ. ౨౫ లో 'సంఖ్యకుం బూరణార్థంబునం దవగాగమం బగు' నని నిత్యముగా విధించెను.

సూ. ౧౦౪. మహద్విశేషణ సంఖ్యావాచకంబులకుం గొన్నియెడల న మహాత్మార్యంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'వ. ఇందుఁ బౌలోమ కాలకేయులను నసురు లఱువదివే లుండురు.' భార. అర. ౪ ఆ. 'సీ. జనవంద్యుఁ డగు ధర్మతనయుని బంతి నిత్యంబు పసిఁడి, పళ్లెరంబులఁ గుడుచు బ్రాహ్మణు లతి పుణ్యు లెనిమిది వేలు సమిద్ధమతులు, యతులు పదివేలు వారల కనుదినంబు, నన్నపానంబు లందు సహాయ నగుదు.' భార. అర. ౫ ఆ. 'ఎ. కనక భూషణాలంకృతు లయిన పరిచారకులు నూఱువేలు.' భార. అర. ౫ ఆ. 'సీ. వారాకరంబులో వటపత్రశయను లౌ నబ్జనాభులు నూఱు నైదు పదులు.' కాశీ. ౬ ఆ 'సీ. మూఁ డర్బుదములు సముద్యద్భుజాటోప

విజయఘోరేయులు వీరభటులు.' జై. ౫ ఆ. "వేడి వెలుంగు లోలిఁ బది వేల సహస్రము లున్న భంగి సూర్యుఁడు వెలుంగు నట్టి బుధవత్సలుఁ డేఁగె సదృశ్యమూర్తియై.' భోజ. ౪ ఆ. (కొన్నియెడల ననుటచే పది వేవురు, నూఱు నేఁబండ్రు (లేక) నూఁట యేఁబండ్రు అని యిట్లు మహత్ ప్రయుక్తరూపంబులుం గలవని యెఱుంగవలయును. కడపటి యుదాహరణములయందలి సంఖ్యావాచకములు తత్సమములు గాన వాని కట్టిరూపములు మూఁడర్బుదముల సంఖ్యలవారు, పదివేల సహస్రముల సంఖ్యలవారు అని యేర్పడుచున్నవి.

వ్యా. 'అసురులు...ఆఱువదివేలు' 'బ్రాహ్మణులు...ఎనిమిదివేలు' 'యతులు... పదివేలు.' 'పరిచారకులు...నూఱు వేలు' 'అబ్జనాభులు నూఱు నైదుపదులు.' 'వీరభటులు మూఁడర్బుదములు'—వీనిలో విశేష్యములు మహద్వాచకములయ్యు వాని విశేషణములు అమహత్కార్యయుంతంబులై యున్నవి. ఏఁబండ్రు నూఁట యేఁబండ్రు అని యిట్లు మహత్ప్రయుక్తరూపంబులుం గలవు కాన పూర్వంబుల విశేషరూపము లుగఁ గొనుట యొప్పును.

సూ. ౧౦౫. ఔపవిభక్తికాంతంబులగు చేయి నేయి లోనగు శబ్దంబుల యాద్యచ్చునకు హ్రస్వంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబును ప్రథమైకవచనంబునందు వైకల్పికంబుగ నగు.

ఉ. చేయి, చెయి, చెయ్యి; నేయి, నెయి, నెయ్యి; మొ. ఇతర స్థలంబులయందు, ఉ. చేతితోఁ జేతికిఁ నేతితోఁ, నేతికిఁ మొ.

వ్యా. ఇందలి హ్రస్వద్విత్వములను సన్నియోగశిష్టములుగ విధించుటచే రెండు కార్యములకును యుగపత్ప్రవృత్తి స్ఫురించును గావున "చేయి" అను శబ్దముయొక్క సాధుత్వము సందిగ్ధముగ నుండును. కావున హ్రస్వము వైకల్పికమనియును, దాని భావాభావపక్షములందు ద్విత్వము వైకల్పికమనియు సమన్వయించుకొనవలయును. ఈ సమన్వయమున దీర్ఘపక్షమున ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపుడు అచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. సూ 13 చే హ్రస్వమువచ్చును గాన చేయి చెయి చెయ్యి యను రూపత్రయమును సరసముగా సిద్ధించును.

సూ. ౧౦౬. ఊరు చోటు మున్నాదులు లుగ్విషయంబులు.

ఊరు లోనగువానికిఁ దృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదు గాన 'ఔపవిభక్తిక నామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమీ తృతీయార్థే' అను సూత్రమున కవి విషయములుగాక 'కేషాంచి దుదంతానాం నేతివిభక్తౌ పునోలుక్ స్యాత్' తను సూత్రమునకు విషయంబు లగుచున్నవని యెఱుంగ వలయును.

వ్యా. చింతామణిలో 'ఔపవిభక్తిక నామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమీ తృతీయార్థే' యను సూత్రముచే గొడ్డటన్ గోరన్ ఇత్యాది తృతీయా సప్తమ్యర్థములుగల యన్నంతములను సామాన్యముగ సాధించి ఊరన్ చోటన్ ఇత్యాదులలోఁ దృతీయార్థ స్ఫురణము లేక ఊరియందు చోటునందు మున్నగురీతిని సప్తమ్యర్థస్ఫురణమే సుప్రసిద్ధమై యుండుటచే 'కేషాంచి దుదంతానాం నేతి విభక్తౌ పునో లుక్ స్యాత్' అను విశేషసూత్రమునకు లక్ష్యములుగా సాధించి తృతీయార్థకత నచ్చట వారించి యున్నాఁడు. చిన్నయసూరి యన్నంతముల నన్నింటిని 'ఔప విభక్తికముల తృతీయా సప్తముల కత్వం బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు' నను ఆచ్ఛిక. సూ. ౩౮ కి లక్ష్యములుగఁ జేసినాఁడు. ఊరన్—ఇత్యాదులకుఁ దృతీయార్థకతను సూరి వారింపయత్నింపఁ డాయెనని యెంచి ప్రౌఢవ్యాకరణకారుఁడు ఈ విషయమునఁ జింతామణి మార్గమే సమంజస మని బోధించుచున్నాఁడు. కాని సూరి సూత్రమందలి 'బహుళంబుగా' ననుట వలననే ఊర నిత్యాదులకుం దృతీయార్థకత లేమి యాదిగాఁగల నానాప్రకారముల కును గ్రహణము గలదని ఎంచఁదగును.

సూ. ౧౦౭. సద్రుతం బంతశబ్దంబు తన తమ పూర్వకంబు స్వాయమర్థకం బగు.

ఉ. తనయంత, తనంత; తమయంత, తమంత; 'చ. వనిత దనంతఁ దా వలచివచ్చినఁ బుల్కనగాదె యేరికిన్.' స్వా. 3 ఆ. ము.

వ్యా. తన తమ శబ్దముల నంటివచ్చు నంతశబ్దము సద్రుతం బైనప్పుడు తమం తటతానే తము తట తామే యను నర్థమువచ్చును. సద్రుతముకాకున్న పరిమాణాదులం దన లేక తమపాటి యను నర్థముగల్గును.

సూ. ౧౦౮. షష్ఠ్యంత తదేత ద్యుష్మదస్మదాత్మ శబ్దపూర్వకంబులగు ప్రథమాంత తవాది శబ్దంబు లవధారణార్థకాంతంబులు తఱచుగ స్వాయమర్థకంబు లగు.

ఉ. వానికి వాఁడె, వీనికి వీఁడె, నీకు నీవె, నాకు నేనె; తనకుఁ దానె, వారికి వారె. మొ. తఱచుగ ననుటచే తను దాన, తారు దారె ఇత్యాదులు గ్రాహ్యములు. 'సీ. పొరలెత్తి ఘనసార కరువులఁ దనుదాన తొరఁగిన పచ్చకప్పురపు రజము.' స్వా. ౨. ఆ. 'తను దా నాపూర్ణ ప్రభల వెలయుఁ.' పర. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ప్రథమాంత తదాదిశబ్దంబు లన్నిచోట ఆదిశబ్దముచే నేత ద్యుష్మదస్మదాత్మశబ్దములే గ్రాహ్యము లగును. ప్రథమావధారణాంతకాంత తదాది శబ్దములు షష్ఠ్యంత తదాది శబ్దపూర్వకములయ్యె తఱచుగ స్వాయమర్థ మిచ్చును. అట్లు కాకయుం వయ్యర్థమిచ్చు 'తను దాన తాకు తాఁకే' ఇత్యాదిరూపంబులుం గొండొక కలవు.

సూ. ౧౦౯. కొన్నియెడల షష్ఠ్యంత తవాది శబ్దపూర్వకంబులు గాకయు నవి స్వాయమర్థకంబు లగు.

ఉ. వాఁడే వచ్చెను—వాఁడు తనంత వచ్చెననుట—ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. అవి యనఁగా ప్రథమావధారణార్థ కాంతంబులగు తదాదిశబ్దములు, షష్ఠ్యంత తదాదిశబ్దములు లేకుండఁగనే 'తనంత' నను నర్థమిచ్చుననుట కుదాహరణము వాఁడే వచ్చెను. మొ.

సూ. ౧౧౦. షష్ఠ్యంత తదేత ద్యుష్మదస్మదాత్మ శబ్దపూర్వకం బంతట శబ్దంబు పృథగర్థకం బగు.

ఉ. వానియంతట వాఁ డున్నాఁడు మొ.

వ్యా. ఇటఁ బృథ గర్థకత్వమేకాక స్వాయమర్థకత్వముగూడ గనపడుచున్నది. 'ఇతర సాహాయ్యా నపేక్షముగానున్నాఁ' డనుట.

సూ. ౧౧౧. ఆదరార్థంబునం ద్విరుక్తియగు.

ఉ. కృష్ణకృష్ణ, హరిహరి మొ.

వ్యా. ఏయే యర్థములందు శబ్దములు ద్విరుక్తములగునో నాలుగుసూత్రములచేఁ దెలుపువాఁడై ఇందు ఆదరార్థంబునందు శబ్దములకు ద్విరుక్తి గల్గుననుచున్నాఁడు. కృష్ణ కృష్ణ హరిహరి యనుటచే కృష్ణహరులయందలి యాదరాతిశయము గ్రాహ్యమనుట.

సూ. ౧౧౨. అత్యంతార్థంబునందు నగు.

ఉ. ఔరౌర, కటకటా, మొ. కనికని, వినివిని మొ. 'తద్గుణౌఘముల్ వినివిని, కళా. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. ద్విరుక్తియనుట పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించును—అత్యంతార్థంబునందును మిక్కిలి యను నర్థమందును ద్విరుక్తి వచ్చుననుట. ఔరౌర కటకటా యనుట లచే నాశ్చర్యసంతాపముల యౌత్కట్యము గ్రాహ్యము. కనికని వినివిని యన్నప్పుడు మిక్కిలి కని మిక్కిలి విని యని యర్థము.

సూ. ౧౧౩. కొన్నియెడలం ద్వరితానాదరార్థంబుల రెంటను నగు

ఉ. లే లెమ్ము, పో పొమ్ము. మొ.

త్వరితార్థమనం ద్వరపెట్టు నర్థము. అనాదరార్థ మనఁగా నసాదరించు నర్థము. లే లెమ్ము—ఇట ద్విరుక్తి త్వరితార్థకము. పో పొమ్ము—ఇట ద్విరుక్తి త్వరితార్థకమేని అనాదరార్థకమేని కావచ్చును.

సూ. ౧౧౪. కొన్నిశబ్దంబు లర్థవిశేషంబున ద్విరుక్తంబులయి యదంతంబులు నగు.

ఉ. ఒండొండ, తరతరమ. (ఇట నర్థవిశేషము క్రమముగా ననుట.

వ్యా. కొన్నిశబ్దములు ద్విరుక్తము లగుటయేకాక యదంతములుకూడ నగును. అప్పుడు వానికి అద్విరుక్తములైయున్నప్పటి సామాన్యార్థమును కాక విశేషార్థము

వచ్చును. ఒండు శబ్దమున కద్వీరుక్తమున కొకట యనియు నన్యమనియు నర్థములు. తర శబ్దమునకు నద్వీరుక్తమునకు పురుషాంతరాదు లర్థములు. ద్వీరుక్తములై యవం తము లైనప్పుడు క్రమముగా నను విశేషార్థము గల్గుచున్నది.

సూ. ౧౧౫. నామపదంబు లార్యాద్యర్థపరకంబు లయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబు లగు.

ఉ. 'అ. నన్ను సేకార్థసమవేతుఁ, బాడి యయ్యె యిట్టి పనికిఁ బనుప, భార. అర. ౨ ఆ. 'అర్హమయ్యె.' ఉ. హరి. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. 'పాడియయ్యె' అర్హమయ్యె' అనఁగా 'పాడికాదు' 'అర్హముకా' దను వ్యతిరేకార్థము తెలియఁబడుచున్నదనుట.

సూ. ౧౧౬. నామ సర్వనామంబులకును గళలగు నవ్యయంబులకును గడపల సముచ్చయార్థ విశేష పాదపూరణంబులయందును శబ్దంబు తెఱచుగనగు. కళలగు ననుదంతశబ్దంబులమీఁద నయ్యది యువర్ణపూర్వకంబుగ విభాషనగు. మఱియు నది శేష షష్ఠియందు యొక్క లోపించినపుడు లాగమాంత బహువచ నంబుమీఁదను సముచ్చయమునం జూపఁబడు.

లాగమాంత మనుట మీమాది పర్యుదాసార్థమని గ్రహించునది.

ఉ. (౧) సముచ్చయమునందు నామపదములకు:—అన్నయుం దమ్ముండును, సతియుం బతియును, వాఁడును వీఁడును, చిన్నెయును వన్నెయును, నన్నును నిన్నును, తనచేతను మనచేతను, భూరి దక్షిణ మహాక్రతువులయం, మొ. అవ్యయములకు—చెప్పకయుఁ జూపకయుం, ఏసియుం బ్రేసియుం. మొ. (౨) అర్థవిశేషమందు నామపదములకు— 'చ. మెం,పున జమదగ్ని సూనుఁడును బోలఁడు నిన్నని విందు వింటి న్నేర్పున.' భార. అది. ౫ ఆ. 'శా. బాసనమునం దిచ్చోటనే కాదు న, న్నేపీటన్ మిగులంగ నెవ్వఁడును లేఁ డేభంగులం జూచినన్.'

భార. విరా. ౧ ఆ. 'క. తనపూర్వ తపఃస్థానం, బని యనురాగమున బదరిసంతయుం జూడన్, మనమునఁ దలపోసి యొకం,డును మధ్యేరాత్రమునఁ గడుం గుతుకమునన్. వ. అచ్చోటి వసియింపం జని.' హరి. ఉ. ౬ ఆ. 'క. ధీర మతు లిట్లు చేసిన, వా రెవ్వరుఁ గలరె.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'ఎంతయుం దనరుఁ జటుక్య మన్మథుండు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'అనుటయుఁ బిన్న నవ్వనగి.' భార. ఉద్యో. 3 ఆ. 'మెఱుఁగల విలాస విభ్రమ లక్ష్మిల్, దక్కుటయును నొక యొఱపై, నెక్కొన.' స్వా. ౪ ఆ. మొ. అవ్యయములకు:—సీ. అమృతాశనంబు సేయకయును దేవ నాకజరామరత్వంబు నందుటయును.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'క. పంక్తికంధరు నెట్లుం, జంపఁగఁ జాలక దోషము, పెంపునఁ గారాగృహమునఁ బెట్టఁగఁ బంచెన్.' నిర్వ. ౨ ఆ. 'క. వాటు వడి మూర్ఛ వోయిం, బోటరి దైత్యుండు దెలిసి.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. మొ. (3) పాదపూరణమునందు నామపదములకు—'అందఱున్ వివశులై' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'రేయిపగలు నిద్రయుం నెప్పుడెఱుఁగక.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ఇ వ్వీరుల కగు సభీష్ట మిదియుం మొదలుగాన్.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'భాసిలుఁ దత్పురి కోట మిక్కిలిన్ మహిమను.' కళా. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళి గొన్నచోటు' స్వా. ౮ ఆ. 'విపంచి నిన్న మొదలున్ నీవంటమిం జేసి.' స్వా. 3 ఆ. 'ఇ మ్మహి కార్యమునం జరింతు మెపుడున్.' స్వా. ౮ ఆ. ఇట్లు అంతయుం, పెద్దయుం, తద్దయుం. మొ. అవ్యయములకు—'ఆధారము లేకను.' (లేకను=లేకయును) భార. ఆది. ౮ ఆ. 'గోఱడకం దిగిచి.' (దోఱడకన్=దోఱడకయును) భార. ఆది. ౪ ఆ. 'ఎ. గీ. అనిలుఁ డను దూత వోయి తోడ్కొనియుఁ దెచ్చె'. భార. ఆది. 3 ఆ. 'సీ. కమలాప్తుఁ డుదయింపకయుం మున్న బుటుకున మునుఁగు సంగమతీర్థమునకు నేఁగి.' పాండు. ౬ ఆ. 'క. ఏ నొకటి విన్నవించెద, దానవకులమదన పెద్దతడవున నుండిం, బూని కనిపింపఁగల ఒని.' ఉ. హరి. ౬ ఆ. మొ. తలచుగ ననుటచే, ను శబ్దము కొన్నిటి కొకప్పుడు వచ్చును, ఒకప్పుడు రాదని యర్థము గ్రహింపవలెను. దీని కుదాహరణములు పాదపూరణము

సందళివి. విభాష నగుటచే ను శబ్దము కొన్నియెడల యువర్ణపూర్వకము గానే వచ్చుననియు, కొన్నియెడల యుపర్ణపూర్వకమయ్యును గాకయు వచ్చుననియు నర్థము పరిగ్రహింపవలయును. యుపర్ణపూర్వకముగానే వచ్చుటకు—ఉ. అనుటయు. మొ. యువర్ణపూర్వకమయ్యును గాకయు వచ్చుటకు—ఉ. 'సీ. ఎంతయు సంయమవంతుఁడు సహదేవుఁ డధ్యాత్మ విద్యా నారాధ్యుఁ డెంత ననఘుండు ధౌమ్యుండు.' భార. సభా. ౨ ఆ. 'ఎ, గీ. తమ్మికొలను ప్రవేశించు తలిరుఁబోండ్ల, విలసనము లెంత నెంతయు వింత లయ్యె.' కళా. ౬ ఆ. 'రగడ. చేటునకె యగుఁ జూలుచేఁ గలుగు మే లెంత.' స్వా. ౩ ఆ. 'క. ఒక గృధ్ర మెంతఁ బ్రియమున, నొక చర్మముఁ గఱచికొనుచు నుడుపథమున రా.' భోజ. ౪ ఆ. 'తే. అమరులెల్లను జల్లిరి సుమము లెంత.' అధ్యా. బాల. కాం. 'సీ. నిడుపునఁ దూర్పును బడమరనై రెండు కడల నంభోనిధిఁ గదిసి యుండు.' భార. భీష్మ. ౧ ఆ. 'లేఁజిగురుఁ గొమ్మం జేపగాకుండునే.' (కొమ్మన్=కొమ్మయును.) వసు. ౩ ఆ. 'పురారిం జేరలేఁడు' (పురారిన్=పురారియును.) ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'తప మిట్టిదిం గలదె.' (ఇట్టిదిన్ = ఇట్టిదియును) నిర్వ. ౫ ఆ. 'నీవేమిని కగిరపడక.' (ఏమిని=ఏమియును) హరి. పూ. ౮ ఆ. 'అల భీమ నాథునకు నప్పటియుం బ్రణమిల్లి.' రుక్మాం. ౧ ఆ. 'చ. వెట్టిదిదె రోఁకలి దలఁజుట్టుమన్న క్రియగా నొక కొందఱు దాల్తురప్పటిన్, గలుమపథప్రవర్తనయె.' కళా. ౨ ఆ. 'ఉ. ఓట యొకింత యేనియుం సుయోధను చిత్తమునందు లేదు.' భార. ఉద్యో. ౪ ఆ. 'క. అమరఁగ జూదంబు నీకు నభిమతమేనిన్.' భార. అర. ౨ ఆ. 'మఱిం, దెనుఁగుం గుబ్బము లెన్నియేనియును.' (మొదటి రూపము మఱియును.' ప్రభా. ౧ ఆ. 'ముక్తుండు వెండిన్ విపులఁ బొడమనీ.' (మొ. రూ. వెండియును,) పాండు. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. నామములకును సర్వనామములకును కళలగు నవ్యయములకును కడపల నువర్ణమును బహుళముగ నీసూత్రముచే విధించుచున్నాఁడు. ఏ యర్థములం దనఁగా—సముచ్చయార్థమందును ఏదే నొకవి శేషార్థమునందును, ఏ యర్థమును లేక పాదపూరణ

ణముకై యుఁ. 'మున్ను ముచ్చిచ్చును అనుచోట ను శబ్దమునకు అపర్థకత యగపడు చున్నది. కావునం దాని పాదపూరణార్థ నువర్ణయుఁతముల నడిమినుండి యెడలించి అర్థవిశేషార్థ నువర్ణయుఁతములలోఁ జేర్చుట మేలు. శేషషష్ఠియందు యొక్క లోపించి నపుడు లాగమాంత బహువచనంబుమీఁద సముచ్చయార్థమున నువర్ణము చూపట్టెడు ననుటకు ఉదా. రెండు కడల సంభోనిధిఁ గదిసియుండు.' 'లాగమాంతమనుట మీమాది పర్యుదాసార్థ' మనుచున్నాఁడు మీమాఘటిత షష్ఠీసమాసములలో ఈ నువర్ణప్రాప్తి లేదని యర్థము.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయ మను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమునందు
శబ్దపరిచ్ఛేదము.

కారకపరిచ్ఛేదము

సూ. ౧. కారకంబు లనం గర్త్రాదులు.

అవి యాఱు—కర్మకారకము, కర్తృకారకము, కరణకారకము, సంప్రదానకారకము, అపాదానకారకము, అధికరణకారకము. క్రియాన్వయమును గలిగించునది, అనఁగాఁ గ్రియాన్వయము కలదియని కారక శబ్దార్థము.

వ్యా. కారకశబ్దమును వివరించుచున్నాఁడు 'క్రియాన్వయమును గలిగించునది,' అనియుఁ 'క్రియాన్వయము కలది' అనియుఁ పేర్కొనుచున్నాఁడు కారకముల వాఱింటిని 'కర్మకారక' మిత్యాది. ధాత్వర్థ ఫలాశ్రయము కర్మము. ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్త. క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు కరణము. త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు. అపాదానం బనఁగా ఔపశ్లేషిక వైషయికాభి వ్యాపకంబులని త్రివిధంబులగు నాధారము.

సూ. ౨. ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱించియు ననుప్రయుక్తంబగు.

ఉ. 'క. మము గుఱిచి సామగోత్ర, క్రమమున నీూర్చ్చ సేయఁగా.' హరి. పూ. ౨ ఆ. సముచ్చయగ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థము.

వ్యా. చింతామణిలో 'కూర్చి, లన్ను, నయోభవేద్ ద్వితీయాతు కర్మప్రవచనీయకే కూర్చి' అని కూర్చి విభక్తి విధింపఁబడియున్నది. కాని దానికిఁ బూర్వము నగాగమము విధింపఁబడియుండలేదు. 'నేలఁగూలె మ్రాను...గుఱిచి' (శల్యపర్వము) ఇత్యాది భారతప్రయోగములలో గుఱిచి యనునదికూడఁ బ్రత్యయముగా నగపడుచున్నది. ఈ రెండంశములను బూరించుటకై యీ సూత్ర మారంభింపఁబడినది. 'అన విని...గుఱించి' (శల్యపర్వము) అను భారతోదాహరణమందును 'పటిగుఱించి పల్కు—' 'కర్మమును గుఱించి యాచించు గర్హితునకు' ఇత్యాది పాండురంగమాహాత్మ్యాదులలోని ప్రయోగములందును గుఱించి యను ప్రత్యయాంతర మగపడుచున్నది. ఇవి కూర్చ

గుఱించు ధాతువుల క్త్వాంతరూపము లనుట స్పష్టమేకాన వీనిం బృథక్పదములుగ భావించి కాంబోలును సూరి ప్రత్యయములలో వీనిని స్మరింపలేదు.

సూ. 3. అయ్యది వ్యవహితంబు నగు.

ఉ. 'సీ. అబ్జాసనుఁడు తన్ను నర్తితో గుఱిచి యజించుటగోరి సృజించె సురల.' హరి. పూ. ౧ ఆ.

వ్యా. గుఱిచి, ద్వితీయాంతమున కనుప్రయుక్త మగునని పూర్వసూత్రము. దానికి ముందటి ద్వితీయాంతములో వ్యవధానంబును ప్రయోగములం గానగు నని ఈ సూత్రము. ఉదాహృతమున తన్నను ద్వితీయాంతమునకును 'గుఱిచి'కిని 'నర్తితో' ననుపదమువలన వ్యవధానము నగసికొనవలెను.

సూ. ౪. కొన్నియెడలఁ జేత విభక్త్యర్థక వర్ణకంబులకును వేఱ వర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తం బగు.

ఉ. 'నిశవిప్రసంబోధనఁ జేసి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'అభీష్ట వరంబు లిచ్చుటం జేసి.' భార. అర. ౨ ఆ. 'అసవ్యా విహాగ్ర ధూమకేతనహతిఁ జేసి.' ఆది. ౧ ఆ. 'బహు వేదఘోషములఁ జేసి.' భార. అర. ౧ ఆ. 'సంప్రయోగమునఁ జేసి' 'దీనను జేసి' భార. సభా. ౧ ఆ. 'తే. ఇందఱును నిన్నిభంగుల నిడుమ కుడువ, వలసె ధర్మతనూభవువలనఁ జేసి.' భార. విరా. ౨ ఆ. తఱచుగ ననుటచే నొకానొకచో నేకవచనంబున నుకారంబుమీఁది ద్వితీయయుఁ దృతీయావిభక్త్యర్థక మయ్యెడు నని తెలియవలయు. ఈ యర్థమునకు 'షేతరత్ర చ ద్వితీయా.' అను స్థాననియమశూన్యవిధియుం నవకాశమిచ్చుచున్నది. ఉ. 'ఎ, గీ. తండ్రి పనుపుఁ, జేసి మునిమిగొని జవ్వనం బిచ్చెఁ, బూరుఁ డను సుతుండు భూరియశుఁడు.' ఆది. 3 ఆ. 'సీ. వెలఁబెట్టిరే బాడబులు పరాశరుఁ బట్టి దాశకన్యాకేళి తప్పఁ జేసి' స్వా. ౨ ఆ. మొ. ఇట్లనుటచే 'ఇ ద్వివిధము నానవముల్ గలవార.' (నిర్వ. ౪ ఆ) అను నిట్టి ప్రయోగములును నిర్దుష్టము లగుచున్నవి.

వ్యా. చేతవిభక్త్యర్థక వర్ణకంబునఁగా 'జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయా బహుళంబుగా నగు' నను బాల. కా. సూ. ౨౨ చేఁ దృతీయార్థమున వచ్చు ద్వితీయ-దీనికిని-పంచమి ప్రత్యయమగు వలనకును చేసి యనుప్రయుక్తమగును.

సూ ౫. అయ్యది యొక్కచోఁ బెక్కుచోట్ల నొక్కటియ చాలెడి.

ఉ. 'సీ. వలరాజు సచివుల వడువున బెడఁగగు కర్కశస్తనములఁ
గరము వాఁడి, చూడ్కుల నతిరాగ సురుచిరాధరముల మదవిలాసా
లస మందగతుల, వక్త్రాలకంబుల వలఁదసిఖుందుల దర్పగద్గద భాషిత
ములఁ జేసి.' భార ఆది. ౫ ఆ. (ఇటఁ జేతవిభక్త్యర్థక లవర్ణకముపై
నెల్లెడల నుండవలసిన చేసి యొక్కచోటనె యున్నది.)

వ్యా. స్తనములఁజేసి......చూడ్కులఁజేసి......సురుచిరాధరములఁ జేసి...గతులఁజేసి......అలకంబులఁజేసి......సిఖుందులఁజేసి......భాషితములఁజేసి — ఇట్టేడుతావులను పూర్వసూత్రముప్రకారము ఉండవలసిన చేసి 'భాషితములఁ జేసి' యను నొక్కచోట మాత్రమే యుండియుం నర్థభంగము గల్గమికి 'చాలెడి' ననుచున్నాఁడు.

సూ ౬. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేకప్రయోగంబునుం జూపట్టెడి.

ఉ. 'తే. స్తంభగతరత్నపుత్రిక తనదుతోఁటి, యని విలోకించి
తోడ మాటాడకునికి, నలుగడలు చూచి తెలిసి య చ్చెలువ బెదరి,
వెడల నుంకింపఁ జేదమ్మి యొడిసిపట్టె.' (తోడక = తనతోడ)
రామా. ౪ ఆ.

వ్యా. తృతీయా ప్రత్యయమగు 'తోడ' ని ప్రాతిపదికమునకుం గూర్పఁబడక తనంత వేఱుగా ప్రయుక్తమై చూపట్టుచున్నదనుచున్నాఁడు. ఇచ్చటితోడ తృతీయా ప్రత్యయము కాదనియుం 'వెంటనె' యను నర్థముగల పదమనియుం నేలతలంపరాదు ?

సూ. ౭. కొన్నియెడల ను శబ్దప్రయోగమునం దోడకు లోపంబును
వ్యవహితత్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి.

ఉ. 'ఎ, గీ. అతనికిఁ బరలోక, విధుల శాస్త్రదృష్టి వెలయఁజేసె,
సాపగా తనూజుఁ డఖిల బాంధవులయు, బ్రాహ్మణులయుఁ దోడ భాను
నిభుఁడు.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'క. నెమ్మిని ధర్మజు నలువురు, దమ్ములుఁ
దమ వస్త్రములయుఁ దమశస్త్ర వరూ, ధమ్ములతోఁడను సకల హితమ్ముగఁ
బాయంగ వలయు దాస్యము కలనా.' భార. సభా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అఖిల బాంధవులయు' 'తమ వస్త్రములయు' నన్నయెడలం దోడకు లోపంబును, బ్రాహ్మణులయుఁ దోడనన్నచో యువర్ణ వ్యవధానముం గలదు. ఈ లోప వ్యవధానములు బహువచనమునందే గల్గుననుట విశేషము. 'ను' శబ్ద విరహితముగను నిట్టి ప్రయోగము ఉన్నది. ఉదా 'అథముల హీనుల తోడనైనఁ గోరగా దధిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ.

సూ. ౮. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంతరంబును గలదు. అయినను దానికివలె దీని కితర కార్యంబు గలుగదు.

ఉ. 'చ. పగతుర చేతిలోఁబడక ప్రాణముతోడుత నున్నవాఁడవే.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. ఒకానొకచో ననుట క్వాచిత్కతాద్యోతనార్థము. ఇతరకార్యం బనగా లోపవ్యవహితత్వాది.

సూ. ౯. చతుర్థికిం బోలె వర్ణకంబు నగు.

ఉ. 'క. అనఘుల శాస్త్రవిధిజ్ఞుల, ననురక్తులఁ బితృ పితామహ క్రమమున వచ్చిన విప్రుల మంత్రులఁగా, నొనరించితే కార్యసంప్రయోగము పొంటెన్.' భార. సభా. ౧ ఆ. పక్షమునఁ గార్యసంప్రయోగమునకై అను. మొ.

వ్యా. ఈ ప్రత్యయము బాలవ్యాకరణమునం జెప్పఁబడనిది. సూత్రస్థ ను శబ్దము కొఱకై అక్కాది సముచ్చీకరణార్థకము.

సూ. ౧౦. ఉండి పదంబు పరంబగుచో నలన కందు వర్ణకమట్లు నవర్ణకంబు నగు.

ఉ. 'క. సనత్కుమారుఁడు మహాకం, జనుడెంచె బ్రహ్మలోకం బుననుండి.' భార. ఆది. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. సూరి. 'ఉండి శబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయా సప్తములం ప్రాయికముగానగు' (బాల. కా. సూ. ౧౧) నని సామాన్యముగా సూత్రించినను నావర్ణకమునకు ఉదాహరణము చూపకుండుటచే నవర్ణకోదాహరణములు అసాధువులని భ్రమింపఁదగదు అనుటే ఈ సూత్రప్రయోజనము.

సూ. ౧౧. వలన కాదేశంబగు ద్వితీయా సప్తములమీఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగా నగు.

ఉ. ద్వితీయమీఁది యుండికి—'క విశ్వేయుం మఱిగర్భముఁ, జెచ్చెర వెలువడు మహాత్మ.' భాగ. ౩ స్కం. మొ. సప్తమిమీఁది యుండికి—'ఆ. రక్తంబు, వదనగహ్వరమున వఱదవాఱ.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'గీ ఉదుపథంబున జాఱు సుమప్రతతి భాతి మెడహారములపైన పుడమిఁ దాఁక.' పాండు ౫ ఆ. 'నూతిలో వెలువడఁ గోమలిం దిగిచె.' భార. ఆది. 3 ఆ. 'క. నలుఁ దొల్లి యాక్రమించిన, కలి కర్కోటక విషంబు గ్రక్కుచు నోడలన్, వెలుపడి.' భార. అర. 3 ఆ. 'ఉ. హెచ్చిన సంభ్రమంబున నశేషులు బ్రహ్మలవారలెక్కడన్, వచ్చిరియొ మోఁది రా కొలువు వారి.' కళా. ౨ ఆ. మొ (గర్భమున్=గర్భమునుండి, ఎక్కడన్=ఎక్కడనుండి. ఇట్లింతట నూహ్యంబులు.) బహుళగ్రహణముచే నందు మీఁది యుండికి లోపంబు గలుగదని యెఱుంగునది. ఈ సూత్రము నిట్లు చెప్పుటకు నం ద్వితర సప్తమ్యర్థక వర్ణకంబుల మీఁది యుండికి లోపంబువచ్చుట ప్రయోజనంబు.

వ్యా. పంచమీ ప్రత్యయమగు వలన కాదేశముగ ద్వితీయాసప్తములు వచ్చుననియు నట్లు వచ్చునపుడు దానికంటె పరంబైన యుండికి లోపము వచ్చుననియు సూత్రించుచున్నాఁడు. ప్రదేశవాచకమగు వలన శబ్ద మొండుగలదు. దానికి ద్వితీయార్థకము లాదేశము లైనను స్థానివద్భావముచే నిగర్థము నే చెప్పఁగలవు. అప్పుడు

ఉండి యనునది బుద్ధిస్థమైయే యుండును గాన స్థానికి లోపము విధింప నవసరమే లేదు. ఎల్లి+ఉండి వచ్చెడను. ఎల్లి=రేపు. 'లగ్నంబెల్లి' భాగ. ౧౦ స్కం.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంత క్రియామీఁదను బట్టి వర్ణకంబు విభాషనగు.

ఉ. 'తే. బ్రహ్మపుట్టించు మనుచు నారాయణుండు, హరుఁడు హరియించు భువనంబు లవసరమున, నెట్లు సమకూరు వీరికి నీ ప్రభావ, మీవు గలుగంగఁ బట్టిగా కింపవదన.' కాశీ. ౩ ఆ. పక్షంబునఁ గలుగుటంబట్టి. మొ.

వ్యా. బాల. కార. సూ. ౧౪ చే హేతువులగు గుణక్రియలకుఁ బట్టి వర్ణకము విహితమైయుండెను. క్రియలని సామాన్యముగఁ జెప్పినను ఉదాహరణములలో 'వచ్చుటంబట్టి' యని భావార్థకటాన్వితమును మాత్రమే ఇచ్చియున్నందునను, అన్నంత క్రియలమీఁదఁగూడ హేత్వర్థమునఁ 'బట్టి' కానగుచున్నందునను ప్రౌఢకారుఁ డిట్లు సూత్రింపవలసివచ్చెను.

సూ. ౧౩. షష్ఠీ స్థానికంబగు కు వర్ణకం బొక్కొక్కచో ద్వితీయాది విభక్తులకుమాఱుగాఁ దత్తదర్థంబులం జూపట్టెడి.

ఉ. ద్వితీయకు—వేఁటకుఁబోయిరి, పొలమున కేఁగెను. పక్షంబున 'వేఁటఁబోయిరి.' భాగ. అర. ౬ ఆ. 'ఆవిభుండు పొలమేఁగెను.' వి. పు. ౭ ఆ. మొ. ఇట నొకానొకచోఁ గొఱకు కయి వర్ణకంబులు నయ్యెడి ఉ. 'చ. అతఁ డొకనాఁడు వేఁటకొఱకై తను నేలినవారు వేడ్కతోఁ, బాతముగఁ బైన మాటఁగని.' భల్లా. ౭ ఆ. 'అడవికి వేఁటకై యఱిగి,' పాండు. ౫ ఆ. 'చ. చిరముగ బ్రహ్మకుం దపము చేసి.' భార. ఆది. ౨ ఆ. పక్షంబున బ్రహ్మనుగూర్చి తపము చేసి మొ. తృతీయకు—'క. లోకోత్తర చరితుం డగు, నాకావ్యృతనూజ నీకు నారాధ్యను.' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'అనుచులకును బూజనీయులు.' హరి. పూ. ౨ ఆ. మొ. పక్షమున నీచే నారాధ్యను మొ. 'చ. అరిమదభేది నీకు

విష మాజి ముఖంబుల మార్కొనంగ నోపరు నరు లెవ్వరుఁ బోరి కిభంబులు మార్కొనునయ్య.' భార. అర. ౪ ఆ. 'అంగపతి కెదిరించెన్.' కళా. ౧ ఆ. మొ. పక్షమున నీతో మార్కొన నోపరు, వారితో మార్కొనునయ్య, అంగపతితో నెదిరించెను, (ఇట అర్థభేదము విశేషము.) పంచమికి—'క. విలువిద్య నొరులు నీ కగ్గలముగ లేకుండ.' భార. ఆది. ౫ ఆ. పక్షమున నీకంటె నగ్గలముగ. (అగ్గలము-ఇది అన్యార్థాది గణ గణ్యంబని యెఱుంగవలయు.) సప్తమికి—'కోమలి నీ కనురక్త.' భార. ఆర. ౭ ఆ. పక్షమున నీయం దనురక్త. 'శా. ఈ పాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెందేఁ గంటిమే' స్వా. ౬ ఆ. పక్షమున నీయందు దక్క. 'ఆ. అహి విషంబుచేత ననయంబు దగ్ధుండ, నైతి నింక నాకు ననఘ నైపు' భార. అర ౭ ఆ. మొ. పక్షమున నా విషయమున నైపు. చతుర్థికి నుదాహరణంబులు పూర్వవ్యాకరణంబులం జూచునది.

వ్యా. 'ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొక విభక్తియు నగు' నని బాల. కార. సూ. ౨౧. అందే పెక్కుసూత్రముల క్రింద నీసూత్రంపు టుదాహరణములు గలవు. ఇతర విభక్త్యర్థమునం గువర్ణకంబు వచ్చునెడలు నందుఁ జూపఁబడియున్నవి. ఏమే ప్రత్యయము లే యితర ప్రత్యయార్థములందు వచ్చునవైనను, అటు వచ్చుట 'కు' వర్ణమునకే తఱచుగఁ బ్రయోగములం గానవచ్చుచుండుటచేఁ గాఁబోలుఁ దానికి బ్రత్యేకసూత్ర ముండఁదగునని ప్రౌఢవ్యాకర్త తలంచి సూత్రించుచున్నాఁడు. సంస్కృతభాషయందలి షష్ఠీవిభక్తికి నూటయొక్క యర్థము లున్నట్లే యిందునుగూడ వచ్చునని తలంచి కాఁబోలు 'బాలప్రౌఢ' వ్యాకర్త లిరువురును కువర్ణకమును నిరుపపదముగఁ గాక షష్ఠీస్థానికమని విశేషించినారు. చతుర్థ్యర్థమునం గువర్ణకము వచ్చుట కుదాహరణంబులు—'రామునకుం గన్యనిచ్చెను; పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు' నని. బాల. కారక. ౧ సూత్రవృత్తి. పక్షంబున రామునికొఱకు పురుషార్థంబుకొఱకు.

సూ. ౧౪. వీప్సయందును గాలపరిమితియందును నామంబులకుఁ గువర్ణకంబగు.

ష. ఏకస్నయందు—'మ్రాని మ్రానికి సరిగి యరిగి యడుగు.' భార. అను. ౨ ఆ. 'ఇాన్లింద్లను.' కళా. ౩ ఆ. మొ. కాలపరిమితి యందు—'క. కొండొకసేపునకుఁ జెలిసి,' హరి. ఉ. ౧ ఆ. 'క. నెట్టన వర్షావధికిఁ, బెట్టంగల యప్పనములు పెట్టియు.' వి. పు. ౭ ఆ. 'ఎ. గీ. అలిగి పార్థుని శిర మాఱునెలల కుర్విఁ బ్రెళ్ళకపియించి దేవి యదృశ్య మయ్యె.' జై. ౮ ఆ. మొ.

వ్యా. బాలలోని 'ఆమ్రేడితంబు పరంబగునప్పుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు' నను సూత్రముచే మ్రానికిన్ మ్రానికిన్ అని యున్నప్పుడు విభక్తిలోపము రాఁగా మ్రాని మానికిన్ అనురూపము సిద్ధించుచునేయున్నది. కావున నీసూత్రము పిష్టపేషణము. ఆమ్రేడితము వీప్సాదులందు సంభవించుచునే యుండునుగదా. కాల పరిమితియందలి ద్విత్వాగమమునకును బాల. యందలి బాహుళకముచే ప్రమాణము గల్గును. ఐనను స్పష్టార్థ మీసూత్రమని ఎంచఁదగును.

సూ. ౧౫. ధాతుజవిశేషణ భావార్థక పూర్వవ్యవహితావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకుఁ బఱుగ యొక్కొ షష్ఠియగు.

ఉ. (౧ లో ౧) ధాతుజ విశేషణపూర్వ వ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'బాహుకు రథంబు గడపు నేర్పున కచ్చెరు వడి.' భార. అర. ౨ ఆ. 'తన మునుపడ్డ బన్నములు.' ఉద్యో. ౩ ఆ. 'చ. కని తన మున్ను గన్నటులు గామికి విస్మయవారిరాశిలో, మునుఁగుచు.' హరి. ఉ. ౯ ఆ. 'నా యొనర్పం బూనిన కళాపూర్ణోదయంబు.' కళా. ౧ ఆ. (౧ లో ౨) ధాతుజ విశేషణ పూర్వావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'అన్నలభూపాలకు పోయిన వలను.' భార. అర. ౨ ఆ. 'వ. వాని కన్నిన వృషభ గోమయ భక్షణంబుచేసి.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'తే. ఎఱుక గలఁడేని మఱి శక్తుఁడేని నన్య, లన్యులకు హింసగావించు నపుడు దాని, బూని వారింప కున్న నప్పురుషుఁ డేఁగు, హింస చేసిన వారల యేఁగు గతికి.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'వ. అపార పారావార పర్యంత మహీతలంబు నందు నాచూడనిరాజు లెవ్వరును లేరు.' భార. అర. ౨ ఆ. 'తే. ఆ జర

త్కారుఁ గని చెప్పు మయ్య వాని, నెఱుఁగుదేని మా పడియెదు నీ యవస్థ.' 'వ. నీ చేయుం బేదవ నన్నుం దాఁక నోపదు.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'సీ. హంసచేఁ దన వినినంత కంటెను రూప విభవాతిశయముల వెలుఁగుదాని' భార. అర. ౨ ఆ. (౨ లో ౧) భావార్థక పూర్వ వ్యవ హిత కర్తృపద ప్రథమకు—'వ. మన పుట్టు బుద్ధి యెఱుఁగుట మొదలు.' హరి. పూ. ౫ ఆ. (౨ లో ౨) భావార్థక పూర్వావ్యవహిత కర్తృపద ప్రథమకు—'క. పరీక్షి, జ్జనపాలుఁడు చనుటఁ గృశుఁ డను, మునివలన నెఱింగి.' భార. ఆది. ౨ ఆ. మొ. తఱచుగ ననుటచే బాహులకుండు రథంబు గడపు నేర్పనకు ఇత్యాదు లెఱుంగునది. 'క. మేము వ్రతింపని శాస్త్రములె మాపతింకని శ్రుతులే.' అను. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. నలుదెఱంగుల కర్తృపదముల ప్రథమకు యొక్క షష్ఠి బహుళముగ వచ్చునని సూత్రార్థము. నలుదెఱంగు లేవియనఁగా (౧) ధాతుజ విశేషణమునకు ముందుండి ఆవిశేషణముతోఁ గొంత వ్యవధానము నందియుండునది. (౨) తాదృగ్వ్యవ ధానంబు లేకయ ధాతుజవిశేషణమునకు ముందుండునది. (౩) భావార్థకమునకు ముం దుండి యద్దానితోఁ గతిపయ శబ్దాంతరములవలన వ్యవధానము నందియుండునది. (౪) తాదృగ్ వ్యవధానముఁ దొఱంగి భావార్థకమునకుం బూర్వమైయుండునది. 'వారల యేఁగుగతికి' నను భారతోదాహరణమున తచ్ఛబ్దాంత్యాత్తును అవధారణార్థక మును గ 'గతిక'నుచోట నన్వయించుకొవలసినదానిం గా నైతము కొననగును. భార తములోని యవధారణార్థకముల కన్వయ మిప్పటి మన వ్యవహారమునకుఁ గొంచెము దూరమై పైనఁజూపినరీతి నచ్చటచ్చట నగపడుచుండును.

సూ. ౧౬. యొక్కకు లోపంబు బహుళంబు.

ఉ. 'ఉ. ఇమ్ముగ సర్వలోకజను లెవ్వనియేని ముఖామృతాంశు బింబమ్మున నుద్భవంబయిన భారత వాగమృతంబు కర్ణ రంధ్రమ్మున నంజలిం దవిలి త్రావుదురు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ధర్మజా నలువురు దమ్ములు' భార. సభా. ౨ ఆ 'తే. ఇరులు గెలిచిన యంతక పురేందు ముఖుల, నిరులు మరుఁ దను వేఁటకాఁ డురులువేసి, మరులు గొలు

కంగ లేఁడయ్యె మనుజవిభుని, పరులు లేని దృక్లక్షంజన శాబకముల.' నై. 3 ఆ. 'సీ. వారిప ధమ్మిల్ల భారాంకకలిత దివ్యామోద నవపుష్ప దామములయు.' భార. అర. ౨ ఆ. (వారిప=వారిఁ బేర్చిన. ఇక్కడ నిది షష్ఠ్యంతమునకు విశేషణముగనుక ప్రథమ.) 'ప, గీ. అపుడు సమ్మెట కోలల యంకుశముల, చేబు కోలల వ్రేటుల (సమ్మెటకోలలయొక్కయు, అంకుశములయొక్కయు, చేబు కోలలయొక్కయు వ్రేటులచేత నని యర్థము. ఇట అంకుశముల వ్రేటులనఁగా లక్షణచేఁ బోటులనని యెఱుంగనగు.) ద్రోణ ౩ ఆ. 'క. నర గో మృగ సింహంబుల, కరుణములగు రోగ వేగ కలితాక్రోశ, స్వరములు పెక్కయ్యె.' హరి. పూ. ౬ ఆ. 'క. తాతల తండ్రుల తరమున నేతెంచిన వృత్తి దక్క.' విజ్ఞా. వ్య. బహుళ గ్రహణముచే ధాతుజ విశేషణ భావార్థకముల ముందటి కర్తృపదంబులయొక్కకు నిత్యంబుగ లోపంబని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. 'సమాస విభక్తికి లోపంబగు లట్లునకుఁగాదు.' అను బాల సమా. సూ. ౨౫ చే విభక్తుల కన్నింటికి సమాసములయందుమాత్రమే లోపము సిద్ధించుచున్నది. యొక్కకు మాత్రము వ్యస్తమునను లోపముండుటచే దానిని సాధింప నీ సూత్రారంభము.

సూ. ౧౭. ఒక్కచో నుదంతంబగు న జడంబు తృతీయకును నవర్ణకంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'ఉ. ఏపునఁ గిట్టియేనుఁగున నేనుఁగు వైచుచు వాజివాజిచే, రూపడఁగంగ మోఁదుచును.' రా. యు. కాం. (దీనికి బ్రయోగాంతరంబు మృగ్యంబు.)

వ్యా. ఉదంతజడము తృతీయకుమాత్రమే బాల. కార. సూ. ౨౩ చే నవర్ణకంబు విహితము. ఇట మహాప్రాకృత ప్రయోగమునమాత్రమే న జడంబునకును ఆ కార్యము గల్గియున్నది. ప్రయోగవైరళ్యముంబట్టి సూరి దీని నుపేక్షించియుండును.

సూ. ౧౮. కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి.

ఉ. తృతీయకు—'ఏ. అతని దోర్మధ్య సరసి నోలాడుచున్న, ఘన తర స్తన చక్రవాకముల సరి, నంబ సమరేంద్ర కూఁతు రింపార గనియె.' హరి. ఉ. ౭ ఆ. సప్తమికి—'బలిమిఁ గొనిన ధనము పదివేల యొంటెలఁ, బెఱికి రాఁగ నైరి భీకరుండు, వచ్చె నకులుఁడు.' భార. సభా. ౧ ఆ. 'మనుజుల విప్రుండు' (చూ. శబ్ద. ౬౨ సూ.) భార. శాంతి. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'జడంబు తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు' నని బాల. కార. సూ. ౩౩. 'చక్రవాకములన్' 'ఒంటెలన్' ఇవి యజడంబులకును ఆకార్యము గల్గుట దెల్పుచున్నందున, నీ సూత్రము రచింపఁబడినది. అజడంబు తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయాదేశము బహువచనమందె గానవచ్చుచున్నదనుట విశేషము.

సూ. ౧౯. కొన్నియెడల న జడంబు ద్వితీయకును ప్రథమ గానం బడియెడి.

ఉ. 'చ. అనిన జవంబునం బఱచు నమ్మదనాగ మెఱిర్చి క్రమ్మ ఱిం,చిన పరిశాఁడు వోలెఁ గురుసింహవరూథము నిట్లు క్రమ్మఱిం, చునె.' భార. ఆది ౮ ఆ. 'తన వారణేంద్రము కుమారుకుల వీరు మీఁద నెస కొల్పిన.' భార. అర. ౬ ఆ. 'తత్ క్రతు హయోత్తమ మొక్కెడఁ గట్టఁ బంపుచున్.' జై. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు' నని బాల. కార. సూ. ౩౮. బహుళంబుగా ననుటచే న జడంబుల ద్వితీయకుం బ్రథమ గల్గిన పట్లకును బ్రమాణము గల్గఁదగియున్నను స్పష్టార్థము ఈ ప్రౌఢసూత్రము.

సూ. ౨౦. ఒక్కొకచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయు నగు.

ఉ. 'వాహికము నాఁగఁ బరఁగు తీర్థమాడి మేధా సమన్వితు లగుదురు.' 'చ. వ్రతములు లేనివారు నుపవాస పరాఙ్ముఖులైనవారు దుష్కర్మతులఁ విహీన శౌచులుఁ గ్రమంబునఁ దీర్థము లాడ నోపరు.' భార. అర. ౩ ఆ. 'ఉర్విం గల్గు తీర్థంబు లెల్లను నే నాడుచు.' హరి.

పూ. ౫ ఆ. 'ఆ. ఎఱుకు నన్ను నుఱక యేసిన శరములు, నెఱుఁకు లాడి.' భార. అర. ౧ ఆ. 'వ. పొలిఁబోరి మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మఁగ నూర్ధ్వబాహుఁడై.' భార. శల్య. ౧ ఆ. 'అవ మిడిసఁ బగిలి పోవు టయ్యె.' భార. స్త్రీ. ౧ ఆ. 'ఎ, గీ. మట్టి కందముల్ వడిఁ గత్తి పెట్టి పెట్టి.' హరి. పూ. ౬ ఆ. 'శా. భావంబుల్ భయ ముజ్జగించి చోరుఁ డీ భవ్యాద్రిచా టందఱున్.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'మ. కనుఁగొంటిం బర మేష్ఠిఁబోట్టి సురసంఘుం బేకతం బుండఁగన్.' హరి. పూ. ౫ ఆ. 'ఎ, గీ. లీలఁ బేరోలగంబున్న నీలవర్ణు.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'శారఙ్గ గుణగాఢ రవంబు నభంబు నిండఁగాన్.' నిర్వ. 3 ఆ. 'అదియున్ మేనుఛ్చి.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'జనయిత్రి చిచ్చుఁ బెకిన.' జై. ౧ ఆ. 'తే. పంకము గొరిజ దిగఁబడ పఱవ లేవు, మన్ను లివ్వోళ్ళ రేగటి మన్నులందు.' స్వా. ౪ ఆ. మొ. పక్షాంతరమునఁ దీర్ఘమం దాడి, మొ. ఇట్టి ప్రయోగములచేత 'అన్యస్యా క్వచిద్ భవే చ్చాన్యా' అను శబ్ద శాసనుల సూత్రము సార్థక మగుచున్నది.

వ్యా. 'అన్యస్యాః క్వచిద్ భావే చ్చాన్యా' (చింతామణి) 'ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియు నగు' (బాల. వ్యా)—ఇత్యాది సామాన్యశాస్త్ర మున్నను. 'జడంబు తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు' 'జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు' 'సర్వనామసంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు.' 'ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభావనగు' నిత్యాది ప్రత్యేక విధులు సప్తమ్యర్థమునం బ్రథమవచ్చుట బాల. లో లేనందున ప్రౌఢకారుఁ డిటం బూరించెనని గ్రహించునది.

సూ. ౨౧. ఒక్కచో సమాసాంతర్గత విశేష్యంబుల కగు విశేషణంబుల షష్ఠికిని బ్రథమ చూపట్టెడి.

ఉ. 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు ప న్నిది నీకు నలంఘ్యము.' భార. అర. ౬ ఆ. 'లస దగణ్య గుణౌఘ విచిత్రుఁ డ మ్మహాత్మ చరితంబులు,' 'ఉత్ఫుల్లలోచనుఁ డా విష్ణుని మూర్తితో.' హరి. ఉ.

౫ ఆ. 'విస్ఫురన్మహావిక్రముఁడైన దేవుఁడు త్రివిక్రము సొమ్ములు.' హరి. ఉ. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభాషనగు' నను. బాల. కార సూ ౨౭ చేతనే ఈ ప్రథమసిద్ధించును. కాని సమానైకదేశముతో వ్యస్తపదము లన్వయింపవచ్చునను విశేష మిందు సూచించుచున్నది. ఇందలి మొదటి యుదాహరణమును మఱి కొన్నిటికిని కవిసంశయ విచ్ఛేదకారుఁడు చూపియున్నాఁడు.

సూ. ౨౨. కొన్నియెడల విశేషణంబు ద్వితీయాదులకును బ్రథమ చూపట్టెడి.

ఉ. 'అహీన బాహుబలసార ఘనుల్ మఘుకైటభాది దైత్యపతుల నెల్లఁ ద్రుళ్లడఁచె.' నిర్వ. ౫ ఆ. 'క. తండ్రి ఘటోత్కచుఁడు మీ, తండ్రి గలుగఁ గాచె తల్లి ద్రౌపదితోడన్, దండ్రుల వారి దీశ్వరు లెన,మండ్రు వొగడఁ జెచ్చె గంధమాదనమునకున్.' జై. ౧ ఆ. మొ. 'షష్ఠీవిశేషణానామ్.' అను బహువచన సారస్య మిట్టి ప్రయోగముల కుత్పాదకముగా నున్నయది. మఱియుఁ నేతద్ విశేషంబు లనేకవిధంబులు గలవ్రగ-ని ప్రామాణిక ప్రయోగములు దొరకమిం జేసి యవి యనాదృతంబు లయ్యె.

వ్యా. 'భవత్యర్థక వ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు'నని బాల. కార. సూ. ౨౦. భవత్యర్థక వ్యవధానము లేనప్పుడును ప్రథమ రావచ్చునని ప్రకృత సూత్రార్థము.

సూ. ౨౩. క్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వస్వామి సంబంధముగలచో సంబంధిపదంబు షష్ఠికి ద్వితీయ యగు.

ఉ. 'క. కొన్ని వెడమాట లాడుచు, నన్ను నతఁడు చెట్టపట్టెనన్.' భార. విరా. ౨ ఆ. 'ఉ. కట్టియవైచె నెన్నుదురు గాఁడ భవత్తనయుండు మాద్రి లేఁ, బట్టిని.' భార. శల్య. ౧ ఆ. 'రాము తమ్మున్ అవుం డిసు మూఁడమ్ముల జొసముం దునుము.' జై. ౬ ఆ.

'క. నరసూను నప్రపు కర్ణజుఁ, డిరుమూఁడు శిలీముఖంబు లెద సించిన,'
జై. ౭ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నాదు చెట్టవట్టినన్' 'లేఁబట్టియొక్క నెన్నుదురు గాడన్.' 'రాము తమ్మునియొక్క చాపమున్' 'నరసూనుని యొక్కయెద'—ఇత్యాదిగాఁ బష్ఠ్యంతరంబున రూపంబు లగునని యెఱుఁగునది.

సూ. ౨౮. ఒక్కచో ద్వితీయాంత విధేయ విశేషణంబునకుం బ్రథమయు నగు.

ఉ. 'ఉ. ఎవ్వనిం, బ్రకట ధర్మతత్త్వవిదు బ్రాహ్మణ ముఖ్యుఁ బురోహితుండుగాఁ, జేకొనువారము.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'క. రయమున మ్రింగుడుఁ గాలము, క్రియ నెవ్వఁడు కంఠబిలము క్రిందికిఁ జన కగ్నియుఁ బోలెలో దహించును, భయరహితా వాని నెఱుఁగు బ్రాహ్మణులుఁగాన్.'

వ్యా. 'ప్రథమయునగు' ననుచోట సముచ్చయార్థక మువర్ణముచే ద్వితీయయు గ్రహింపఁబడుచున్నది. ద్వితీయాంతముల విధేయ విశేషణము ద్వితీయాంతముగానేని ప్రథమాంతముగానేని యుండఁదగును 'పురోహితుఁడుగా'—ఇది ప్రథమాంతతకును 'బ్రాహ్మణులుఁగాన్'—ఇవి ద్వితీయాంతతకును ఉదాహరణములు.

సూ. ౨౯. కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండ బహువచనాంతం బయి విశేష్యంబులు పెక్కింటి కన్వయ యోగ్యంబగు.

ఉ. 'క. ఇది దక్షిణాపథంబున, కిదియు విదర్భాపురమున కిది కోసల కిం, దిది యుజ్జయినికిఁ దెరువులు, మది నిన్నిటిలోన నరుగ మన కెద్దియగున్. భార. అర. ౨ ఆ. బహువచనాంతము కాక యేకవచనాంతమైనచోఁ దెరువు త్రై దుండవలెను.

వ్యా. ఉద్దేశ్య మిట ఇది. విధేయవిశేషణము తెరువులు. బహ్వంతతచేఁ బెక్కు విశేష్యముల కదియొక్కటే యుండఁజెల్లెననియుం ఏకవచనాంతమైనచో నైదుపర్యాయములు 'తెరు'వనునది ప్రయోగింపవలసియుండుననియు సూత్రవృత్త్యర్థము. 'ఈ

(1) తెరువు దక్షిణాపథంబునకు (2) తెరువు, ఇదియు విదర్భాపురమునకుఁ (3) తెరువు' ఇది కోసలకుఁ (4) తెరువు, ఇం దిది యుజ్జయినికిఁ (5) తెరువు' అని యుండుననుట.

సూ. ౨౬. కొన్నిచోట్ల విభక్తి పరిణామంబు గ్రాహ్యంబు.

ఉ. 'ఈతనితో సాటి యనంగ మేలన.' (మేలన=ఈతనికంటె మేలన. ఇక్కడఁ దృతీయకుఁ బంచమిగా మార్పు గలిగెనని తెలియవలయు.) నిర్వ. ౩ ఆ. మొ.

వ్యా. 'సాటి' యనుటకుముందు 'ఈతనితో' నని తృతీయాంతముగ నుండు సర్వనామమును 'మేలన' ననుటకుముం దన్వయించుకొనునపుడు 'ఈతనికంటె' నని పంచమ్యంతముగా మార్చుకోవలయునని సూత్రార్థము.

సూ. ౨౭. తచ్ఛబ్దాంతములగు ధాతుజ విశేషణంబులమీఁద నరు చూపట్టదు.

ఉ. 'శా. ఏయేదేశములం జరించితిరి మీ రేయేగిరుల్ చూచినా,
రేయే తీర్థములందుఁ గ్రుంకిడిరి రేయేద్వీపముల్ మెట్టినారు.' స్వా.
౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'చూచినారరు' 'మెట్టినారరు' అని రూపము లేర్పడలేదనుట. కాని ఇట్టి ప్రయోగములు స్వీయవ్యాకరణ కారు. సూ. ౩౮ లోని ప్రాయికగ్రహణముచే రక్షితములని సూరి.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామ కుమారదేవపండితీయం బగు
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమునందు
కా ర క ప రి చ్ఛే ద ము.

సమాసపరిచ్ఛేదము

సమాస మనఁగా సంయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తి లోపాత్మక పదస్వరూపసంగ్రహము. (ఇది లక్ష్యమాస విషయము.)

వ్యా. సమాసమును వివరించుచున్నాఁడు. 'విభక్తి లోపాత్మక పదస్వరూప సంగ్రహ'మని. విభక్తి లోపింపని సమాసములుం గలవు గానఁ దానిట నిర్వచించినది విభక్తి లోపించువానినే అనుచున్నాఁడు. 'ఇది లక్ష్యమాసవిషయ' మని.

సూ. ౧ షష్ఠీతత్పురుషంబులందు నగాగమంబు విభాషనగు.

ఉ. 'లంల జవ్వనంబున విలసనంబు' భార. ఆది. ౩ ఆ. 'యోగక్షేమంబున దెఱఁగు.' భార. ఉద్యో. ౧ ఆ. 'అందంబున యురవడికిఁ.' నిర్వ. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. బాల. లో షష్ఠీసమాసమందు ఉకార ఋకారముల కచ్చు పరంబగు నపుడు నుగాగమము విధింపఁబడియున్నది. ఇందు నిఖిలశబ్దములకును షష్ఠీసమాసమున పరమున నచ్చున్నను హల్లున్నను నగాగమము వైకల్పికముగ వచ్చుననుచున్నాఁడు. ఇందలి లక్ష్యములను మీఁద ౩౭ వ సూత్రమగు 'కొన్నియెడల సప్తమీతత్పురుషంబు లందు నవర్ణకంబు నగు'ననుదానిచే సాధింపవచ్చుం గాని వీనిలో సంబంధార్థవివక్ష యుంటచే వీని నిట్లు వేఱుపఱచి సాధించెనని తోఁచుచున్నది.

సూ. ౨. కర్మధారయంబు బిరుదాద్యుత్తరపదం బయ్యెనేని ద్వ్యక్షరాదంత స్త్రీ పుంసంజ్ఞావాచకం బగు పూర్వపదంబు నంత్యాక్షరంబున కంతట దీర్ఘంబు బహుళంబుగా నగు. అంతట ననఁగా సాంస్కృతికాదులు మూఁటనని యర్థము.

ఉ. రామాశాస్త్రి, సుబ్బాశాస్త్రి, రామానాయఁడు, సుబ్బానాయఁడు, రామారెడ్డి, సుబ్బారెడ్డి, ఎల్లాసెట్టి, వీరాసెట్టి, కుప్పాసామి,

వీసారామి, రామారాయఁడు, సుబ్బారాయఁడు, రామారావు, సుబ్బారావు, ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ, చిన్నాదేవి. మొ. బహుళంబుగా ననుటచే రామరాయఁడు, సుబ్బరావు, ఎఱ్ఱప్రెగ్గడ యిత్యాదులందు దీర్ఘంబు వైకల్పికంబు. కృష్ణశాస్త్రిత్యాదులందు దీర్ఘంబు గలుగదు.

వ్యా. 'తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబ యగు' నని బాల. సమా. 3 ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృతలక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబులుం గలవని తెలియవలెను. ఈ సూత్రమునం జెప్పఁబడిన పూర్వపదాంత్యదీర్ఘము సంస్కృతలక్షణముచేఁ గుదరమి ఇట సూత్రింపవలసివచ్చెను. 'కృష్ణశాస్త్రిత్యాదులందు దీర్ఘంబు కలుగ' దనుచున్నాఁడు 'కృష్ణారెడ్డి' 'కృష్ణాపత్రిక' ఇత్యాది వ్యవహారములు గలవు.

సూ. 3. ఇటఁ బూర్వపదంబు నత్వంబున కిత్వంబు బహుళంబుగ నగు.

ఉ. సుబ్బినాయఁడు, ఎల్లిసెట్టి. మొ. రామిసెట్టి, సుబ్బిసెట్టి యిత్యాదులం దిత్వంబు నిత్యంబు.

వ్యా. ఇట ననఁగా పూర్వసూత్రోక్త బిరుదాద్యుత్తరపద కర్మధారయంబునందు, పూర్వపదముయొక్క కడపటనుండు నత్వమున కిత్వ బహుళముగవచ్చును. బహుళకముచేఁ బ్రవృత్త్యప్రవృత్త్యాదులకు గ్రహణమున్నందున చెప్పుచున్నాఁడు. 'రామిసెట్టి' సుబ్బిసెట్టి—యిత్యాదులందు ఇత్వంబు నిత్యం'బని.

సూ. ౪. కొన్నియెడల నిచ్చోట్ల నా పా మా యాగమంబు లగు

ఉ. తిక్కనసోమయాజి, నన్నపార్యుఁడు, కృష్ణమనాయఁడు, నన్నయభట్టు. మొ.

వ్యా. ఇచ్చోట్ + అ=ఇచ్చోట=ఇచ్చోటనే అనఁగాఁ బూర్వతర సూత్రోక్త బిరుదాద్యుత్తరపద కర్మధారయంబుననే, కొన్నిచోట్ల న, ప, మ, య, అనునవి ఆగమంబు లగును. ఉదా. తిక్కన సోమయాజి, నన్న + ప + ఆర్యుఁడు—నన్నపార్యుఁడు, కృష్ణమనాయఁడు, నన్నయభట్టు. ఆగమాక్షరములకు సూత్రమునఁ గన్పట్టు దీర్ఘము 'ఒకచో హ్రస్వంబు దీర్ఘంబగు' నను బాల. సంజ్ఞ. సూ. 3 చే గల్గినట్టిది.

సూ. ౫ పై యాగమంబులు గొన్నియెడల ద్విత్వయుక్తంబు లగు.

ఉ. రామన్నసెట్టి, తిమ్మప్పనాయఁడు, కృష్ణమ్మపంతులు, మల్లయ్యశాస్త్రి. మొ. కృష్ణమ్మ యనుచో నమ్మ పేరుసూచకం బని యెఱుంగునది. 'ఉ. ఆ నరసింగ భూపతి ప్రియాం బెసఁగం బిన కొండమాంబయం, దానమితాభిలాషిత సమాజుఁ దమూఢునిఁ గాంచె బంధు సం,తాన సురావనీజు సముదంచిత భోగ బిడౌజు సూరి మై,త్రీ నవభోజు భాను నిభతేజుఁ గృష్ణనరాజు నున్నతిన్.' కళా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. పూర్వసూత్రోక్తములగు నా పా మా యాగమంబులకుం గొన్నియెడల ద్విత్వము నీ సూత్రముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ద్విత్వయుక్తములుగనే ఆగమంబులం దొలుత విధించి పిమ్మట ద్విత్వలోపమును వైకల్పికముగ విధించుట మేలని కొందఱు. ద్విత్వాద్విత్వములకుం దుల్యబాహుళ్యము ప్రయోగములం గానమి నట్లు కాదయ్యెనని గ్రహింపవలయును.

సూ. ౬. కర్మధారయం బిత్యాది మిశ్రంబు సిద్ధసమాసం బట్ల యగు.

ఇట్లగుటచేఁ బూర్వపదంబు లుప్త విభక్తికంబయి యవికృతాంతం బగునని యెఱుంగవలయు. ఉ. కృష్ణరాయఁడు, రామరావు. మొ.

వ్యా. కృష్ణరాయ రామరాయాది మిశ్రసమాసంబులందలి విభక్తిలోపంబును పూర్వపద మవికృతాంతమై యుండుటను సాధింప వానికి సిద్ధసమాసత్త్వముం జెప్పుచున్నాఁడు.

సూ. ౭. క్రొత్తాదులు లుప్తశేషంబులు దేశ్యంబులతోడం బలెఁ దత్సమంబులతోడం గొన్నియెడలఁ గర్మధారయం బగు.

ఉ. క్రొంబులుకలు, 'క్రొంబులుకల్ జనించె సభకున్.' ఉ. రా. ౩ ఆ. క్రొన్నారాచములు, 'క. క్రొన్నారాచములు మూఁడు గొని నుదురేయన్.' రా. అర. కాం. ౧ ఆ. నెమ్మనము, 'చ. అనుపమ యోగలీల నమృతాంబుధియం దుదయించు దేవు నెమ్మనమున భావహించి.' లక్ష్మీ. ౩ ఆ. పెన్నగము, 'ఏడు పెన్నగములు సంచలించె.

రా. అర. కాం. ౨ ఆ. ముంగోఁపము, 'ఆ. మొగముఁ బొడువలేని ముంగోప మింక నెప్పుడు.' ఉ. రా. 3 ఆ. వింజామరము, 'ఎ, గీ. రమణ శ్రీదేవి వింజామరంబు వీవ.' శేష. ౫ ఆ. సగరాజ్యము, 'నా సగ రాజ్యము.' రా. కిష్కింధ. కాం. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణంబునఁ బ్రాఁతాది (సంధి, 3౬, 3౭, 3౮, 3౯) సూత్రముల సందర్భమునఁ గల యుదాహరణంబులంబట్టి ఆసంధి కేవల మాచ్ఛిక సమాసవిషయ మను భ్రాంతిపొడమం దగియున్నందున, తదపనయనార్థము ఈ సూత్రము. 'నెమ్మన' మందలి మనము తత్సమమని భావించి వీ రిద్దాని నీ సూత్రోదాహరణములం జేర్చిరి. ఇందుంగూర్చి ఆంధ్రలోకైక గురువులు అఖిల కళాప్రపూర్ణులు మహామహోపాధ్యాయ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవా రిట్లు సెలవిచ్చినారు. "ఇందలి 'మనము' తత్సమ శబ్దముకాదు, 'మన' శ్శబ్దము ప్రాకృతమున 'మణ' శబ్దమగును, దానికి 'మనము' వికృతి, కావున ప్రాకృతభవము; అట్టి 'మనము' శబ్దముతో 'నెఱ' శబ్దమునకు సమాసమై మద్విత్వము వచ్చినది...ఇట 'మనము' తద్భవమేగాని తత్సమము గాదనుటకు 'నెమ్మనస్సు' 'నెమ్మనసు' అను ప్రయోగము లెటనుం గనఁబడమియుం గారణము." అని. [చూ. శృం. నై. వ్యాఖ్య. ౨ ఆ. ప. 86, పు. 125.]

సూ. ౮. ధాతుజ విశేషణంబులు తథార్థకావ్యయంబుతోడం గర్మధారయంబగు.

ఉ. 'భూసురోత్తముల్ వేదముల్ సదువునట్లు.' భార. ఆది. ౫ ఆ. 'కడుం బెద్ద దవ్వుపోయినయట్లు.' భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'అట్లు' అనునది తథార్థకావ్యయము. దీనితో ధాతుజవిశేషణములు కర్మధారయంబునం గూడును. 'సదువునట్లు' 'పోయినయట్లు'—ఇవి కర్మధారయము లనుట.

సూ. ౯. అట్టి యిట్టి యెట్టి విశేషణంబులమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. 'క. విమల తపోవిభవంబునఁ, గమలజు నట్టిండు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'ఆ. అట్లు గాన నెఱుఁగ మే మేవ్పురము వతం, డిట్టిఁ

డగుట.' భార. శాంతి. ౧ ఆ. 'ఎట్టిఁడు నా నిజేశుఁడు' (ఎట్టిఁడు నా హృదీశుఁడనుట యుక్తము.) రా. సుం. కాం. మొ. పక్షమున అట్టివాఁడు. మొ. తెనుఁగున సాధారణంబుగ విశేషణంబు లవిభక్తికంబులు.

వ్యా. 'ఉన్న కల నపర్ణకంబులమీఁది తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు' నను బాల. క్రియా. సూ. ౧౧౨ చే వకార వ్యంజనమాత్ర లోపముగల్గి కలాఁడు—ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. అట్ట్యాదుల మీఁదనన్ననో తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు నశ్లేషిష్టమునకే వైకల్పికలోప మిటం జెప్పఁచున్నాఁడు. అట్లు లోపముగల్గ నట్టిఁ డిత్యాదు లేర్పడును. ఈ యశ్లేషిష్టవకారలోపము 'కల' మీఁదఁగూఁడ గల్గి 'ఎఱుఁకగలఁడు' ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించునని కవిసంశయ విచ్ఛేదకారుఁడును దెల్పి యున్నాఁడు' 'ఎఱుకగలరె మగువలెంమ.' భార. ఆది.

సూ. ౧౦. ముద్యోఽద్యాదులందు హ్రస్వద్విత్వంబులు నిత్యంబులు.

ఉ. 'రాముఁ డలుకన్ ముయ్యేడుమాఱుల్ రణప్రీతిన్ వైరి ధరాతలేశ్వరులఁ జంపెన్ బల్వురన్.' భార. ఆది. ౧ ఆ. 'ముయ్యాఱు మార్గణముల.' రా. యు. కాం. 'దీని ముమ్మఱుఁగగు గణము.' భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందుఁ గల ఇద మద సిత్యాది సూత్రమందలి యదశిప్రభృతులు వ్యర్థములగుచు స్వేతరంబులకును న కార్యంబని తెలుపుచున్నవి.

వ్యా. 'సమానాధికరణం బగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడుశబ్దము డు వర్ణకంబునకు లోపంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబునఁగు' 'ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు' నను బాల. సమా. ౧౨—౧౩ సూత్రములచేత ముజ్జగము లిత్యాదిరూపములు సిద్ధించును. 'మీఁదిహల్లున' కనియుండుటం జేసి హల్లు పరమగునప్పుడే బాల. సూత్రములు ప్రసక్తించుననియు, హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యములేనున్నట్లు సూత్రరచన యగపడుచున్నను మూఁడుజగములు మూఁడు లోకములు అనికూడ నుదాహరించియుండుటచేఁ బూర్వసూత్రమునుండి విభాషానువృత్తి చిన్నయసూరి కభిప్రేతమనియుఁ దలంచి యీకృఁ డీసూత్రము రచించినట్లున్నది. అచ్చు పరమగునప్పుడు హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యములని గ్రాహ్యము. 'ఇద మద సేతద్ యత్త

చ్ఛబ్దా శ్శబ్దాంతరాన్వయే బహుళమ్, హ్రస్వం ప్రకద్యదీర్ఘాద్విత్వ ముపర్యత్వరస్యాజ నయన్తి' అను చింతామణిసూత్రమున 'ఇదమ్ అదస్ ఏతద్' అను మాటికి నర్థభేదములేకుండుటచే 'అదస్ ఏతత్' అనునవి రెండును వ్యర్థములగుచున్నవి. వానిం జెప్పనేల యన్న 'స్వేతరంబులకును నక్కార్యంబు' అని సూచింప ననుచున్నాఁడు.

సూ. ౧౧. సమాస ఘటితం బీశబ్దం బొక్కచో సూచనార్థకం బగు.

ఉ. 'క. ఈయున్న పౌష్యపాలికిఁ, బోయి.' (ఈయున్న = ఇదిగోనున్న యని యర్థము) భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఇదిగోనున్న' అని యర్థము వ్రాయుచున్నాఁడు. దృతాంతత ఎట్లు? పింగళి సూరనాదులు ద్రుతాంతముగనే వాడియున్నారు. వరాహపురాణకారాదులు కళగ వాడియున్నారఁట.

సూ. ౧౨. ధ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులు కొన్నిటి కిందు నిగాగమం బగు.

(ఇందుక్—కర్మధారయమునందని యర్థము.)

ఉ. 'గనగనని నిప్పులు.' స్వా. ౪ ఆ. 'క. తళతళని తరణి మెఱుఁగులు.' ౫ ఆ. 'సిగసిగని కుందనపుఁ దగడు' ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ధన్యనుకరణశబ్దములు కొన్నిటికిఁ' అనుచోట 'సర్వనామసంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు ప్రయోగింపంబడు దాని ద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు' నను. బాల. కార. సూ. ౨౬ చే ప్రథమ.

సూ. ౧౩. గుణవాచకంబులు కొన్నింటి నిగాగమంబునకు బరుషంబులు పరంబు లగునపుడు బిందువగు.

ఉ. కమ్మఁదేనె, కమ్మందేనె. మొ. 'మరు వాఁడారు శరంబులం దొరఁగు కమ్మందేనె.' నై. ౨ ఆ.

వ్యా. 'గుణవాచకంబులగు నల్లాదులకుం గర్మధారయంబునందు నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు' నను బాల. సమా. సూ. ౧౨ చేత న్యాగమగల్గును. ఇదంతత చే నద్రుతమని ఇయ్యాగమవర్ణముం దెలియునది. కాఁగా మీఁదిపదమునకు గ స ద

దహాదేశము రావచ్చును, ఆ దేశ గ స డ ద వ పరకత కళాత్వానుగుణము, అద్రుత వకారస్థానమున బిందువువిధించుశాస్త్ర మిం నసుక లేనందున నీసూత్రారంభమని ఎఱుఁగ వలయు.

సూ. ౧౪. గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణంబగుచో నొక్కెడ నవర్ణ కంబునకు బిందువు గానంబడియెడి.

ఉ. 'నసి చక్కంగఁ బ్రియుండు వర్ధిలుటకై.' కాశీ. ౨ ఆ.

వ్యా. 'నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు' నను బాల. తద్ధి. సూ. 6చే నవర్ణకము వచ్చుచున్నది. ఆ నవర్ణకముతోడి గుణవాచకము క్రియావిశేషణ మైనప్పుడు ఆ 'న' స్థానమున బిందువు నీసూత్రము సాధించుచున్నది.

సూ. ౧౫. ఒకానొకచో గుణవాచక ధాతుజవిశేషణంబు లవయవ విశేష్యపూర్వకంబులై యవయవితో సమసించెడి.

ఉ. 'ఒడలు తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు.' (ఒడలు తెల్లని = తెల్లనియొడలుగల యని యర్థము.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తనువుమీన్ బోలవల్చు జాలరిదాన.' (తనువు మీన్బోలవల్చు=మీన్బోలవల్చు తనువు గల యని యర్థము.) భార ఆది. ౩ ఆ.

వ్యా. అవయవ వాచకములగు విశేష్యముల నంటివచ్చు (a) గుణప్రయుక్తవిశేషణములును (b) ధాతుజవిశేషణములును అవయవితో సమసించును. చూ. ఉదా. (a) తెల్లని—ఇది గుణప్రయుక్తవిశేషణము. ఇది 'ఒడలు' అను నవయవవిశేష్యము ముందుగల్గియున్నది. (b) 'మీన్బోలవల్చు'—ఇది ధాతుజవిశేషణము. దీనికిముందు తనువను నవయవవిశేష్య మున్నది. ఇట్టి వీనికి అవయవితో సమాసము ఘటిల్లినది. తురగోత్తముఁడును జాలరిదియు నిట నవయవులు.

సూ ౧౬. తమ్ముఁగుత్తులు చిలుకిమొకరి యిత్యాదులు విశేష్యపూర్వ పద కర్మధారయంబులు.

ఉ. 'తమ్ముఁగుజ్జులు నీవుఁ దగవిపినంబున కరిగితిరి.' భార. అర. ౭ ఆ. 'క. ప్రభావతి, మోదము వెలిఁజిలుకఁ జిలుక మొకరింబలికెన్.' శుక. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. సమాసంబులం బహువచనాంబులు పరంబులగునప్పుడు నుగాగమము పుంపులకును ఉదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకును నే బాల. సంధి. సూ. ౨౫ చే విహితము. 'తమ్ముఁగుజ్జు'—ఇటం బూర్వపదము ద్రుతాంతమై యున్నందున నుగాగమప్రాప్తి యగతికము.

సూ. ౧౭. ఆ యీ త్యాది ఘటితంబులు విశేషణోభయపద కర్మధారయంబులు.

ఉ. ఆ యీనేరములు, 'ఈ యాదేశంబన నేల?' స్వా. ౧ ఆ. 'ఎత్తిన పెంచినవారి.' విక్ర. ౬ ఆ. 'కలిగిన యొప్పని దోషములు.' విజ్ఞా. ఆచా. 'కొట్టినఁ దిట్టిన యాతఁడు.' భోజ ౬ ఆ. 'చలి తెలి మంచు తుంపరలు.' భాను. ౩ ఆ. 'పడ చల్లని చల్లని గాడ్పు.' రామా. ౧ ఆ. 'తియ్య బెల్లి మాటలు.' క్షేత్రయ. 'తొంగలి తఱచు ఱెప్పల.' భార. విరా. ౨ ఆ. 'తొలి ప్రాఁత కుప్పసంబు.' జై. ౬ ఆ. 'నిడు వాలిక కన్నులు.' (వాలిక=వాఁడి) భోజ ౫ ఆ. 'పెను నిట్ట తాడు.' జై. ౨ఆ. 'మొక్కపోయిన వెలిగొమ్ముదోయి.' పారి. ఉ. ౭ ఆ. 'విన్న కన్న యర్థము,' కళా. ౮ ఆ. 'క్రొమ్మిండు లేఁజెక్కు టద్దంబు' నై. ౨ ఆ. 'తెలి నును సోగ వెన్నెలల.' రామా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఆ యీ త్యాది ఘటితంబులు=ఆ యీ మున్నగువానితోఁ గూర్పబడినవి— ఇట్లనుట ఒక్కటికన్న నెక్కుడు విశేషణములు కూర్పఁబడిన వానికెల్ల నుపలక్షకము. కావున నుదాహరించుచున్నాఁడు 'ఎత్తిన పెంచి' నేత్యాదులను.

సూ. ౧౮. కొన్నియెడల విశేషణోభయ పదంబులు త్రిక క్రియాజన్య విశేషణ ఘటితంబులు సందర్భయోగ్యపద వ్యవహితంబు లగు.

త్రిక క్రియాజన్యవిశేషణ ఘటితంబులు—త్రికక్రియాజన్య విశేషణోభయ ఘటితంబులు కేవల క్రియాజన్యవిశేషణఘటితంబులు నని ద్వివిధములు.

ఉ. 'క. ఈ కన్నులు తెలవని శిశు,వే కీ డొనరించె నీకు.' భోజ. ౬ ఆ. 'ఎ, గీ. సెజ్జులఁగల మరు నీలంపుటురుల సిరుల, నరులు గొనఁజాలి నరులను మరులుఁగొలుపు, నిరులఁ గెలిచిన తుమ్మెద గఱులఁ జెగడు, కురుల నులిదీర్చి విలుఁబిడి కొప్పువెట్టి.' భాగ. ౧౦ స్కం. ఉ. 'ఎ, గీ. గగన మను రుద్రభూమి నేకతమ తిరుగు, నదరు లుమిసెడు కొఱవిదయ్యంబు వీఁడె' నై. ౭ ఆ. 'చ. నే, బలిమిఁ గుబేరునింగెలిచి బాగుగఁగొన్న రవిప్రకాశమై, యలరుచు నున్న పుష్పకమునందు రమింపుడు కోర్కు-లారఁగన్.' రా. అర. కాం. ౨ఆ. 'ఎత్తెడునట్టి యెత్తుగాఁ గాచిన మస్త చందము.' ప్రభా. ౫ ఆ. 'సీ. అనక దుందుభి సనరాని వినరాని దుర్వాక్యసూచులఁ దూలఁబుచ్చె.' వి. పు. ౭ ఆ. 'క. చిక్కని చక్కని నున్నని, నుక్కని తో లూడ్వఁబడని ఛుల్లిసెగలచే, నొక్కఁబడని దండంబులు, తక్కక యుపనయనవేళఁ దాల్పఁగ వలయున్.' విజ్ఞా. ఆచా. మి. (ఇట్టి ప్రయోగములు కవిత్రయము వారి గ్రంథములయందు దొరకినవికావు.

వ్యా. త్రిక క్రియాజన్య విశేషణోభయఘటితంబులును కేవల క్రియాజన్యవిశేషణఘటితంబులు నగు కర్మధారయ సమాసంబులం గొన్నియెడల విశేషణంబులు అవ్యవహితములై రాక సందర్భయోగ్యంబులగు కొన్నిపదంబులవలని వ్యవధానంబు గల్గియున్నవి. ఇట్టి ప్రయోగములు కవిత్రయేతరుల గ్రంథములందే గాననగు నను చున్నాడు. ప్రథమోదాహరణమున 'ఈ' 'తెలవని' యనురెంటికి 'కన్ను'లవలన వ్యవధానము. రెండవయుదాహరణమునఁ 'జాలి' 'గొలుపు'లకు 'మరులు'వలనఁ 'గొలుపు' 'గెలిచిన' లకు 'నిరులు'వలన వ్యవధానము. ఇట్లే యన్నింటి నరసికొనునది.

సూ. ౧౯. అలరుఁ బోఁడీత్యాదు లుపమానపూర్వపద కర్మధారయంబులు.

ఇటఁ బోఁడి పరంబగుచో నెల్లెడల నమ్మగు. ఆది పదంబుచే తియ్యఁబోఁడి, వనఁబోఁడి, విరిఁబోఁడి, ఇగురుఁబోఁడి, చిగురుఁబోఁడి, తగొరుఁబోఁడి, పువ్వుఁబోఁడి, పూవుఁబోఁడి, పూఁబోఁడి యిత్యాదులు

గ్రాహ్యంబులు. (అలరు+బోఁడి) వీనికిఁ బువ్వువలె మనోజ్ఞురాలైనదని యర్థము. ఇట్లంతట నెఱుఁగవలయు.

ఉ. 'మ. చిగురుం బోఁడి యెఱుంగుదే యదుపతి స్త్రీ లెవ్వరే నిందు లేరు గదా.' కళా. 3 ఆ. 'శా. ద్రోవదన్, తీయంబోఁడి వరిం పఁగా వసుధ కేతేఁజూచు వాదిత్యులా.' పాంచా. 3 ఆ. 'వేల్పుం బువుంబోండ్లు.' య. ౧ ఆ. 'క. యౌవనము కలిగినప్పుడ, పూవుం బోఁడులకుఁ బతుల భోగంబులుఁ గాక.' కళా. ౪ ఆ. మొ.

వ్యా. 'బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకు బోఁడి యగు' నను బాల. సమా. సూ. ౨3 చే. సూరి 'అలరువంటి మేనుఁగల' దను నర్థము వచ్చునట్లు సాధించెను. అలరువలె మనోజ్ఞమైనదని యీతనియర్థము. ఇందుకు నుమ్మగు నని 'నుమ్ చోతః' అను చింతామణిసూత్రము ననుసరించి చెప్పుచున్నాఁడు. అంతా గమలకుఁ గిత్వముగూర్చుట సూరిగారి యాచారము, మిత్వముంచుట ప్రాకృతమై యా కరణానుసారి చింతామణికర్తృ సంప్రదాయము. సిద్ధసరళాదిగా 'బోఁడి' యని గ్రహించిన సూరిమార్గమున అలరుఁబోఁడీత్యాదులలో సమాసంబులలోఁ బహుసరళపరకోదంత స్త్రీసమంబులకు విహితమగు నుగాగమ ద్రుతకార్యములుగల్గిన గల్గవచ్చుంగాని అను వంతంబులగు ననఁబోఁడీత్యాదులం దా కార్యమునకు ప్రాప్తిగల్గదు కావునఁ బహుపాదిగ 'బోఁడి' యని గొని సర్వత్ర నుమ్మువిధించిన పౌఢకారునిమార్గమే పరము.

సూ. ౨౦. ఒక్కచో ద్విగువు మిశ్రం బేకవచనాంతంబు నగు.

ఉ. 'క. తక్కినసైన్యము లనిలోఁ జిక్కి పరాఙ్ముఖతఁ దోలఁగె శివుఁడును భీతిన్, బొక్కుచు నలసత మెయి న, ల్దిక్కుదిరిగి నిలిచి యూవులించుచు నుండెన్.' ఉ. హరి. ౬ ఆ. 'ఉ. అస్తోక నిజప్రభావ ములు సూపెదు గద్దియమీఁద నెక్కి ముల్లోకము దాన యేలుఁగలి లోలవిలోచన యేమిచెప్పుదున్.' పారి. ౧ ఆ. 'ము మ్మువారా ర్తము నకు.' వై. 2 ఆ. మొ.

వ్యా. 'ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగ నగు మిశ్రంబునకుఁ గాదు' అని బాల. సమా. సూ. ౧౮. కాని మిశ్ర ద్విగువునకును ఏకవచనాంతత ప్రయోగములం గన్నట్టుచున్నదని చూపుచున్నాఁడు ప్రౌఢవ్యాకర్త. ఇది యథర్వణులకును సమ్మతమే.

సూ. ౨౧. వారార్థక శబ్దంబుల ద్విరుక్తంబులు తఱచుగ సంఖ్యాపూర్వకంబు లగు.

ఉ. ఒకతడవ, ఒకతూరి, ఒకతేప, ఒకమాటు, ఒకసారి; రెండు తడవలు. ఒకతడవకు, రెండుతడవలకు. మొ. అద్విరుక్తంబు లనుటచే తేపతేపకు; తఱచుగ ననుటచే తడవకు ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. తడవ తూరి తేప మాటు సారి మున్నగునవి వారార్థక శబ్దంబులు. ఇవి ద్విరుక్తములుగ వచ్చినప్పుడు తేపతేపకు తడవతడవకు నిత్యాదిగా రూపము లేర్పడును. అద్విరుక్తములుగా నున్నప్పు డివి తఱచుగా తమకుముందు సంఖ్యావాచకములు గల్గియుండును. తఱచుగాననుటచే సంఖ్యాపూర్వకములు కాని యద్విరుక్త వారార్థకశబ్దములు అరుదని తెలియవలెను తడవకు నిత్యాదు లరుదైనవనుట.

సూ. ౨౨. ఒకండ్వాదులు పరంబులగుచోఁ దఱచుగ నుక్ బది కగు.

ఉ. పదునొకండు, పదునొకండ్రు; పదుమూఁడు, పదుమూగురు, పదునాలుగు, పదునలుగురు; పదునేను, పదునేగురు; పదునాఱు, పదునాఱుగురు; పదునేడు, పదునేడుగురు; పదునెనిమిది, పదునెనమండ్రు. తఱచుగ ననుటంజేసి పదియాఱు పదా ఱిత్యాదిరూపంబులును గ్రామ్యంబులు. 'క. పౌరులఁ గర్ణుండు పదాఱవ, కళను సమానుండు గాఁడు కవ్వడితోడన్.' భార. అర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకండు+ఆదులు=ఒకండు మొదలైనవి, పరంబులు అగుచున్ = మీఁదివి ఐనప్పుడు, పదికిన్=పదియను శబ్దమునకు, తఱచుగన్=ప్రాయికముగా, బహుళముగా; ఉక్, అనుక్ వచ్చును, అంతాగమముగానని శేషము. ఉదా. పది+ఉక్+ఒకండు= పదునొకం డిత్యాదులు. ఉన్నాగమము తఱచనుటచే ఆయాగమము రానియెడలం గలవు గ్రామ్యంబులు. ఉదా. పదియా ఱిత్యాదులు.

సూ. ౨౩. పదికి రెండిరు దొమ్మిదులు పరంబులగునపుడు బిందుపూర్వక డకారంబును ద్విరుక్త నివర్ణంబును బిందువును గ్రమంబుగ దివర్ణంబున కగు.

ఉ. పండ్రెండు, పన్నిరుగురు, పన్నిద్దఱు, పందొమ్మిది, పందొమ్మండ్రు.

వ్యా. పదికి (a) రెండు పరముకాఁగా, దివర్ణస్థానమున బిందుపూర్వక డకారంబు వచ్చును. పండ్ + రెండు=పండ్రెండు. (b) ఇరుశబ్దము పరముకాఁగా దివర్ణస్థానమున ద్విరుక్త నివర్ణమువచ్చును. పన్ని + ఇరుగురు, పన్ని + ఇద్దఱు=పన్నిరుగురు, పన్నిద్దఱు (c) తొమ్మిది పరముకాఁగా దివర్ణస్థానమున బిందువువచ్చును. పందొమ్మిది—ఇది బాలవ్యాకరణము సంధి ౩౯ వ సూత్రముక్రింద సాధింపఁబడినది.

సూ. ౨౪. పది యుత్తరపదం బగుచో నేను దొమ్ములనుమ్ములకు బిందువును, ఎనికెనను, ఏడునకు వర్ణవ్యత్యయంబును, ఆ పరుషంబునకు సరళంబును గ్రమంబుగ నగు.

ఏఁబది, ఏఁబండ్రు; తొంబది, తొంబండ్రు; ఎనుబది, ఎనుబండ్రు; డెబ్బది, డెబ్బండ్రు. మొ.

వ్యా. ఏను పూర్వపదముగు పది యుత్తరపదమునుగా సమసించిన 'ను' స్థానమున బిందువును పరుషమునకు సరళాదేశమును వచ్చును. ఏను+పది = ఏను+బది=ఏఁబది. దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేనందున ఏంబది అని కుదురదు. అట్లే తొమ్మి పూర్వపదముగను పది యుత్తరపదముగను ఒండొంటితో సమసించిన 'మ్మి' స్థానమున బిందువును పరుషమునకు సరళాదేశమును వచ్చును. తొమ్మి+పది, తొమ్మి+బది, తొంబది. అంట ఇక చుఁడు శబ్దంబులందుకక్కు నుడి తొలిహ్రస్వముపై ఖండబిందువులేమి తొఁబది అని కుదురదు. ఎని—ఇది ఎనిమిది శబ్దలుప్తశేషము. ఎని పూర్వపదముగను పది యుత్తరపదముగను సమసించిన 'ఎని'కి సర్వాదేశముగా 'ఎను'ను పరుషస్థానమున సరళమునువచ్చి ఎనుబది అని యగును. ఏడు పూర్వపదముగను పది యుత్తరపదముగను సమసించిన, ఏడు+పది అనియుండఁగా ఏడు శబ్దమునకు (a) వర్ణవ్యత్యయము గల్గును,

డు+పది=డే+పది (b) పరుషమునకు సరళమువచ్చును డే+బది (c) మీఁది (౨౫) సూత్రముచే దీర్ఘమునకు హ్రస్వమురాఁగా డెబది. శబ్దపరిచ్ఛేదము సూ. ౧౦౦ చే ద్విత్వమువచ్చిన డెబ్బదియగును.

సూ. ౨౫. పది యుత్తరపదం బగుచోఁ బూర్వపదంబు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు. ఏను నేకు రాదు.

ఉ. ముప్పది, ముప్పండ్రు; నలువది, నలువండ్రు; ఆఱువది, ఆఱువండ్రు.

వ్యా. సమాసంబులం బది యుత్తరపదం బగునేని, పూర్వపదముల దీర్ఘమునకు హ్రస్వమువచ్చును. మూఁడు+పది; బాల. సమా. సూ. ౧౭ చే డుగ్లోపము. మూ+పది; ప్రకృతసూత్రముచే హ్రస్వము ము+పది. శబ్ద. సూ. ౧౦౦ చే ద్విత్వము: ముప్పది. ఇట్లే నాలుగాఱులకును హ్రస్వమురాఁగా నలువది ఆఱువ దిత్యాదులు. ఏను నకు హ్రస్వప్రాప్తిలేమి నేఁబది యనియే రూపము.

సూ. ౨౬. కొన్నియెడల నీ సమాసపదంబులు యువర్ణవ్యవహితంబులు నగు.

ఉ. 'అక్కర వనమునఁ బదియు రెండేడు లజ్ఞాతవాస మొక్కండు, జనపదంబున నుండి.' భార. ఆది. 3 ఆ. 'తే. ద్రోహులగు వేలుపులలోన దొరసియున్న, పదియు నొక్కండ్రు రుద్రులఁ బాఱ విడిచె.' కాశీ. ౭ ఆ. మో.

వ్యా. 'పదియు రెండేడులు' 'పదియు నొక్కండ్రు' ఇత్యాదులలోని యువర్ణ వ్యవధానము సరసికొనవలెను. వ్యవహితంబులును—ఇచ్చటి నువర్ణము సూత్రాంతర సాధితరూపాంతర సముచ్చాయకము.

సూ. ౨౭. కఱకంఠుఁడు బహువ్రీహి.

(చూ. సంజ్ఞా. సూ. ౯ ఉ.) దీని సహోబలపతి పండితుఁడు మిశ్ర బహువ్రీహి యనెఁగాని యది యట్లగుట దుర్ఘటము.

వ్యా. సంస్కృతమున బహువ్రీహి సమాసమగు గరకంఠ శబ్దమే తద్భవమై 'కఱకంఠుఁ' డైనది. ఇద్దానిని మిశ్ర బహువ్రీహి యనినచో నాంధ్ర వ్యాకరణసంస్కారము లేకుండుటచే ననింద్యగ్రామ్య మనవలసియుండును. అనింద్యగ్రామ్యములలో దీని నుదాహరించి తద్భవములలో శకటరేఫ ముండదని చెప్పుటచే సూరిగూడ నహోబలపండితునే యనుసరించి సామాసిక గ్రామ్యత నంగీకరించినట్లు ఊహింపనగును.

సూ. ౨౮. కొన్నియెడల సుహృద్ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్య స్వర్ణంబునకు దీర్ఘంబునుం గాఁబడెడు.

ఉ. 'అన్నాదమ్ములు' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'అప్పా చెల్లెండ్రు.' నిర్వ. 3 ఆ. 'తల్లీదండ్రులు.' భల్లా. ౪ ఆ.

వ్యా. 'అపి మాషం మషం కుర్యాచ్ఛన్దోభఙ్గం న కారయేత్' అను న్యాయమున ఛన్దోనిర్బంధమున వచ్చిన ఈద్వంద్వ పూర్వపదాంత్య దీర్ఘములు క్వాచిత్కములు ఉపేక్ష్యములని సూరి యెంచియుండును.

సూ. ౨౯. ఒకానొకచో ద్వంద్వంబునం బూర్వపదంబు క్లీబసమం బగు. అగుచో నా మువర్ణకంబునకు లోపంబగు.

ఉ. 'అందచందములు.' అని. ౫ ఆ. 'వెచ్చసచ్చములు' పం. పంచ. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు'నని బాల. సమా. సూ. ౭. కావున సూరిమతమున ద్వంద్వసమాసంబులం బూర్వపదములు ప్రాయికంబుగ స్త్రీసమములుగ నుండును. ప్రాయికంబుగ ననుటచే నస్త్రీసమంబులుం గ్వాచిత్కముగ నుండునని సిద్ధించుచున్నది. పూర్వపదము స్త్రీసమముగనే కాక క్లీబసమముగను నుండనగునని స్పష్టార్థ మిటం బ్రౌఢకారుఁడు సూత్రించె.

సూ. ౩౦. ద్వంద్వం బప్రాణి వాచక కృదంతశబ్ద ఘటితం బేకవచనాంతంబు నగు.

ఉ. 'కూడుగుడ్డ' 'కూరగాయ' జై. ౪ ఆ. 'దరిదాపు.' భోజ. ౨ ఆ. 'రేవగలు,' రామా. ౨ ఆ. 'తొఁకుఁదగులు,' హరి. ఉ. ౫ ఆ.

ను శబ్దంబుచేఁ గూరగాయ లిత్యాదులు బహువచనాంతంబులు నగు నని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. బాల. లో ద్విగువునకు మాత్రమే ఏకవచనాన్తత విధింపఁబడియె. ఇందు అప్రాణివాచక ద్వంద్వమునకుఁగూడ కొన్నియెడల ఏకవచనాన్తత గల్గునని చెప్పుచున్నాఁడు.

సూ. ౩౧. భావద్వంద్వంబునం దొలిపదంబు టువర్ణకంబునకు లోపంబగు. టువర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు.

ఉ. 'ఔగాములు.' (అవుట+గామి) పర. ౩ ఆ. 'చెల్లు చెల్లములు.' (చెల్లుట+చెల్లమి) వేం. పంచ. ౧ ఆ. 'వచ్చురాములు.' (వచ్చుట+రామి.) పాండు. ౪ ఆ. 'వినివిరములు' (వినికి+విరమి.) సా. ౨ ఆ. మొ. (వినికి=వినుట.)

వ్యా. 'టువర్ణకంబు భావంబునం దగు'నని బాల. క్రి. సూ. ౩౫. టువర్ణయుతముతో శబ్దాంతరము ద్వంద్వంబుగ సమసించిన భావద్వంద్వం బగు. దానం దొలిపదంబు టాంతంబై యుండుంగదా. ఆ టువర్ణకంబునకు సమాసంబుల లోపం బిట చెప్పఁబడుచున్నది. పూర్వపదంబు టప్రత్యయాంతమై ఆ ప్రత్యయము లోపించుటేకాక పూర్వపదంబు కృత్ప్రత్యయాంతమై ఆ ప్రత్యయము లోపించుటయుం గలదు. కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'టువర్ణకం బిటఁ గృత్ప్రత్యయంబున కుపలక్షణంబు.' అని. 'వినికి' కృత్ప్రత్యయాంతోదాహరణము 'ఇక్ కొర్వ్యాదుల కగు' నని. బాల. కృ. సూ. ౧౬.

సూ. ౩౨. ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు లోపం బొండెనగు.

ఉ. 'పుట్టు గ్రుంకు గట్లు.' య. ౫ ఆ. 'తోవమ్మి విందు.' రామా. ౩ ఆ. 'విన్నకన్నది.' వి. పు. ౨ ఆ. పుట్టు గ్రుంకు గట్లనఁగా పుట్టుగట్టు గ్రుంకుగట్టు. ఇట్లంతట నెఱుంగునది.

వ్యా. ఒండెక్=వైకల్పికముగా, అగుక్ = వచ్చును. ఏది వచ్చుననఁగా— 'లోపము.' దేనికనఁగా 'ద్వంద్వంబునం బూర్వపదాంత్యావయవంబునకు.' ఉ. పుట్టు

గట్టు+క్రొంకుగట్టు — ఇట పూర్వపదము 'పుట్టుగట్టు' దాని యంత్యావయవము 'గట్టు' దానికి వైకల్పికముగ లోపము రాఁగా పుట్టు+క్రొంకుగట్టు. గట్టు రెండగుటం జేసి బహుత్వముగఁ బుట్టుగ్రొంకుగట్టులె యైనవి. ఇట్టివి తరము లూహ్యములు.

సూ. ౩౩. ఒకానొకచో ద్వంద్వంబు మిశ్రంబును అందలి పూర్వపదంబు క్లీబసమంబునుగఁ గానంబడియెడి.

ఉ. అవసర మక్కలు, 'క. అవసర మక్కలం దైదువు కర్జములందు వేఁట దోటలయందున్, దవులైన పాంతలెంకల, మవుటన్ మముఁజూడు మోపెనపు హైనన్.' రామా. ౨ ఆ.

వ్యా. అవసర మక్కలు=కాలపుపనులు. కైదువు కర్జము=ఖడ్గకార్యము — ఈ ప్రయోగములు రెండును మిశ్రద్వంద్వము లనక షష్ఠీతత్పురుషములని చెప్పరాదా? షష్ఠీసమాసమున నుగాగమ మితని మతమున సార్వత్రికము గాదుగదా.

సూ. ౩౪. ఒక్కొకచో సమాసగత పూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తర పదం బొంటితోడను దాని పెక్కింటితోడను నన్వయించెడి.

ఉ. 'రాహుకంఠము తెగి దేహము ధరణిఁబడియె.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. ఒక్కొక కన్నును జెకిరియును, జెక్కును జనుదోయి మూఁపుఁ జెలువగు చేయున్' బ్రక్కయుఁ బిఱుఁదును గాలును, నక్కజముగ మనుజశకల మవు డుదయించెన్.' సభా. ౧ ఆ. 'క. పరుల ధనమునకు విద్యకుఁ, బరిణతికిం దేజమునకు బలమునకు మనం, బెరియఁగ నసహ్యపడును, నన్నరుఁడు దవులులేని వేదనంబడు నధిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. 'క. నాయింటం బడిగడవల, నేయిఁ బెరుఁగుఁ బాలుఁద్రావె నీ ప్రియతనయుం, డను.' హరి. పూ. ౩ ఆ.

వ్యా. 'రాహువుయొక్క కంఠము తెగి రాహువుయొక్క దేహము ధరణిఁబడియె' నని వాక్యముం బూరించుకొనవలెను. 'రాహుకంఠ' మనుచోట పూర్వావయవమగు రాహుశబ్దము 'కంఠము తెగి' యను పదములవలని వ్యవధానమున్నను దేహశబ్దముతో సంబంధించుచున్నది. వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితోడ నన్వయించుట కిది యుదా

హరణము. వ్యవహితో స్తరపదంబులు పెక్కింటితో నన్వయించుట కుదాహరణములు కడమవి.

సూ. ౩౫. కొన్ని యెడల సిద్ధసమాసమధ్యగత పదంబులతోఁ దద్భిన్న పదంబుల కన్వయంబు చూపఁబడె.

ఉ. 'బహు వేదఘోషములఁ జేసి నిరస్త సమస్త కిల్బిషోత్కరు లగుచున్నధన్యులు.' భా. అర. ౧ ఆ. 'వారి యస్మదీ యోరు చమూ సమూహములు.' హరి. ఉ. ౨ ఆ. 'అఖండితరూపవిలాస సంపదక్షవంచిత పంచబాణుఁడగు వాని.' నై. ౩ ఆ. 'అం దొకటిచే జనితాధప పీడయై.' కళా. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నిరస్త సమస్త కిల్బిషోత్కరు'లను సిద్ధసమాసమున 'నిరస్త' యను నేకదేశముతో 'బహు వేదఘోషములఁజేసి' యనుదాని కన్వయము. 'అస్మదీయోరు చమూ సమూహములు' అను సిద్ధసమాసమున 'ఉరు చమూ సమూహము'లను నేకదేశముతో భిన్నపదమగు 'వారి' కన్వయము దీని కేక దేశాన్వయమని పేరు.

సూ. ౩౬. ఆచ్ఛికసమాసంబులం దలుచుగ వర్ణలోపాగమాదేశ వికారంబులు నిత్యవైకల్పికములుగాఁ బెక్కులు గానంబడియెడి

ఉ. 'అందాఁక (అంత+దాఁక), ఇట్లు ఇంచాఁక, ఎందాఁక. అచ్చతెల్పు (అచ్చము+తెల్పు), అవఁదోఁక (అవు+తోఁక), అవల (అ+వలను), ఇట్లు ఈవల. ఇబ్బంది (ఇరు+బంది), ఇరుసెవి (ఇరుగు+చెవి), ఉద్దరి (ఉద్ద+దరి), ఎడవంక (ఎడమ+వంక), ఇట్లు వలవంక. ఎగుదల (ఎగువ+తల), ఇట్లు దిగుదల. ఏటవాలు (ఏటము+వాలు), కప్పురపీడెము (కప్పురము+పీడెము), కవ్వడి (కవ+వడి), కుఱువాపు (కుఱుచ+మాపు), గంధవొడి (గంధము+పొడి), గుంద్రకడుపు (గుండ్రము+కడుపు), గొబ్బండు (గొప్ప+పండు), చిత్తరుబొమ్మ (చిత్తరువు+బొమ్మ), చిమ్మచీఁకటి...

కాలి. చనుమొఱ (చను+మొఱక). చప్పరమంచము (చప్పరము+మంచము), చొక్కసగతులు (చొక్కము+సగతులు), తెగుదారి (తెగువ+దారి), దట్టికెంపు (దట్టము+కెంపు), దొంతర (దొంతి+తరఁగ), నడురేయి (నడుము+రేయి), నానాళ్లు (నాలుగు+నాళ్లు), నాటకసాల (నాటకము+సాల), నిక్కలు (నిక్కము+కలు), నిడుమోము (నిడుద+మోము), నెత్తపలక (నెత్తము+పలక), పనిపట్టు (పసిమి+పట్టు), పెందుఱుము (పెనుపు+తుఱుము), పెత్తనము (పెద్ద+తనము), పొంగట్టు (పొన్ను+గట్టు), బాపురె (బాపు+పురె), బెబ్బులి (పెద్ద+పులి), బెల్లమండెఁగ (బెల్లము+మండెఁగ), బొందళము (బొంత+దళము), బోనపుట్టిక (బోనము+పుట్టిక), మిండతపసి (మిండఁడు+తపసి), ముంగల (ముందు+కలను), ఇట్లు వెనుకల. ముయ్యేడు (మూఁడు+ఏడు), ఇట్లు ముయ్యాఱు మొ. మోసల (మొగ+సాల), వలిపవెన్నెల (వలిపము+వెన్నెల), వలచెవి (వలను+చెవి), వాతెఱ (వా+తెఱపి), వాలురమ్ము (వాలు+అమ్ము), వేగుఁజుక్క (వేగు+చుక్క) సగపాలు (సగము+పాలు), సాఁబాలు (సాము+పాలు), సుంకసరకు (సుంకము+సరకు), ఇత్యాదు లూహ్యంబులు. ఇందు ఆఁదోఁకేత్యాదులు కొన్నిటియందు వర్ణలోపాగమాదేశ వికారంబులు నిత్యములనియు, అందాఁకేత్యాదులయందు వైకల్పికము లనియు, నెఱుంగవలయు. వీని కొక్కొక్కటికిఁ బ్రయోగంబులు పెక్కులుగలవు గాని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నవి యుదాహరింపఁ బడ వయ్యెను.

వ్యా. ఆచ్ఛికసమాసములలో కొన్నిపట్ల నిత్యములుగను గలుగు వర్ణలోపములు వర్ణాగమములు వర్ణాదేశములు వర్ణవికారములు పెక్కుతెఱఁగుల నుంటచే వాని నొక్క నియమమునకు గట్టుపరుపరాదని యెంచి వానినెల్ల నిపతించుచున్నాఁడు. అందాఁకేత్యాదులలో వర్ణలోపమును, ఇబ్బఁది గొబ్బండ్యాదుల వర్ణాదేశమును, వాలురమ్ము వేగురుఁజుక్కాదుల వర్ణాగమమును, కప్పడీత్యాదుల వాల్లు పొల్లుగ మిగులుట మున్నగు వర్ణవికారములను గల్గినవని యరసికొనవలెను.

అలుక్సమాసము.

వ్యా. లుక్కనఁగా లోపము. విభక్తి లోపించు సమాసము లుక్సమాసము. అలుక్కనఁగా లోపింపకుండుట. విభక్తి లోపింపని సమాసము అలుక్సమాసము.

సూ. ౩౭. కొన్నియెడల సప్తమీతత్పురుషమునందు నవర్ణకంబునగు.

ఉ. 'కువలయంబున వారు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వారణావతమున వారెల్ల.' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'క. ధరణీ, తలనాథ పురుషునకు నిమ్ముల భార్యయు పాచుఁజిత్తమున దుఃఖంబుల్.' భార. అర. ౨ ఆ. 'నిజకులంబున వారికెల్ల.' హరి. పూ. ౧ ఆ. 'క. అనఘ యఱుఁవాఁ డేవంశం, బునవాఁడు.' హరి. పూ. ౨ ఆ. మొ. న శబ్దంబుచేఁ గువలయమునందలి వారు. మొ.

వ్యా. 'అందలి' యను నర్థమునఁ నవర్ణకయోగము ప్రయోగములం గొండొక కన్పట్టుచున్నను, బాల. లో తత్సాధకవిధి వ్యక్తమైనందును ఆకొఱంత నీసూత్రముచే నితఁడు తీర్చినాఁడు.

లుగలుక్సమాసములు.

వ్యా. ఇవార్థక శబ్దఘటిత సమాసంబులం గొన్నిచోట్ల విభక్తి లోపించుటయుఁ గొన్నిపట్ల నది లోపింపకుండుటయుఁ బట్టి అట్టివానిని లుగలుక్ సమాసము లనుచున్నాఁడు.

సూ. ౩౮. అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు లివార్థకంబులు ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపు 'డట్లు' పరంబగుచో నుపమానంబు లగు నామ తదస్మద్యుష్మ దాత్మార్థములకు షష్ఠియు, పోలె బలె లు పరంబు లగుచో నామ తచ్ఛబ్దార్థములకుఁ బ్రథమయు నస్మదర్థ ప్రభృతులకు ద్వితీయయు, వలె పరం బగుచో నామ తచ్ఛబ్దార్థంబులకుఁ షష్ఠియు నస్మదర్థాదులకు షష్ఠీద్వితీయలయం దెదియే నొక్కటియుఁ గ్రమంబుగనగు. ఉపమేయము ద్వితీయా

ద్యంత మగునపుడు పోలె ప్రభృతులు పరంబులగుచో నుపమానంబుల కుపమేయవిభక్తుల యగు. పోలినయెడఁ దచ్ఛబ్ద మేతదాదులకు నుపలక్షణముగా గ్రహించునది అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము.

ఉ. క్రమముగాఁ జూచునది. ఉపమేయము ప్రథమాంత మగునపుడు- నారాయణునట్లు, 'ఉ. పాతుక పాకశాసనికి భారత ఘోర రణంబునందు నారాయణు నట్లు' భార. ఆది. ౧ ఆ. (ఉదాహరణములు కొన్ని కొంత కొంత వ్రాయఁబడును గాన వానిని సందేహముఁదీఱ నాయా గ్రంథములం దక్కడక్కడఁ బదముట్టఁ జూచుకొనునది). బకుని యట్లు, 'తే. మనుజ భక్షణంబు చేసితిరేని బకునియట్లు, చత్తురు.' భార. ఆది. ౬ ఆ. ఇట్లు నలునట్లు. మొ. 'జలధరసమితియట్లు' భార. అర. ౨ ఆ. 'గజమునట్లు' 'ఆ. పుత్ర దార బంధు మిత్ర సక్తుఁడు రొంపిఁ, బడిన గజమునట్ల యొడరు నొందు.' భార. శాం. ౨ ఆ. ఇట్లు, వాని యట్లు, నాయట్లు, నీయట్లు, తనయట్లు.—'చంద్రికయుఁ జంద్రుండు పోలె.' కళా. ౪ ఆ. పేదపోలె, అగ్నిపోలె, అమృతముపోలె. 'క. అని పలికెడు చెలిపలుకులు, తన కమృతముపోలె హృదయతాపము నడఁపక్.' కళా. ౬ ఆ. 'పరికాఁడుపోలె.' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'పాముల వాఁడుపోలె;' కాశీ. ౨ ఆ. నన్నుఁబోలె, నిన్నుఁబోలె, 'శా. కానీరా యిటువంటి సీతము లనేకంబుల్ నినుంబోలె వి,న్నా నేనుక్.' శశాం. ౩ ఆ. ఇట్లు తన్నుఁబోలె. మొ.—రాముఁడుబలె, 'వేల్పు బలె,' కళా. ౭ ఆ. 'తామరపాకునీరుబలె.' హరి. ౩ ఆ. 'గోరుబలె.' కళా. ౩ ఆ. ఇట్లు వాఁడుబలె, నన్నుబలె, నిన్నుబలె, తన్నుబలె. మొ.—రాముని వలె, వానివలె; నావలెఁ నన్నువలె, నీవలె, నిన్నువలె, తనవలె తన్ను వలె.—బహుత్వంబున.—బకులయట్లు, చంద్రులువోలె, రాములుబలె, రాములవలె. మొ. 'క. పూరు పురూరవులట్లు భ,గీరథరఘుపతులయట్లు.' భార. అర. ౨ ఆ. 'ఎ, గీ. పరిభవంబులఁ, బడితి నిట్టి నన్నుఁ బొంద

పుల్ సూచుచు, నుండి రోరులుంబోలె నుక్కుదక్కి.' భార. అర. ౧ ఆ. 'క. మాయ ట్లిడుమలఁబడిన నరులు గలరె యొరులు పరమమునీంద్రా.' భార. అర. ౨ ఆ. 'వ. మమ్ముంబోలె నొడ్డ నావరాధిక్యంబున భరంపడి సవిశేషంబుగా నధ్యయనంబు సేయింపకుండుట మాకు వరంబు.' భార. శాంతి. ౬ ఆ. ఇత్యాదు లెఱుంగునది. (ఇప్పటికిఁ దగినవి దొరకమింజేసి యిందుఁ గొన్నింటికిం బ్రయోగంబులు వ్రాయఁబడవయ్యె.) ద్వితీయాన్యంత మగునపుడు—ఉ. 'భీరులఁబోలె నేల వెఱపించెదు మాటల మమ్ము.' భార. అర. ౬ ఆ. 'క. జ్ఞానులచే మానులచే, దానులచే యోగసంవిధానులచేతఁన్, బూనిన బద్ధుం డగునే, శ్రీనాథుఁడు భక్తియుతుల చేతం బోలెన్.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'సీ. ఏ మహాత్ములజేత నీజగత్త్రయము నాప్యాయితం బయ్యె నయ్యమృతకరుని, చేఁబోలె.' భోజ. ౧ ఆ. 'చ. వెనుకఁ గ్రమక్రమంబున నవీనముగా నుదయంబునొందెఁ బెం, పొనర నృపాల యీతనికి నుత్తమ మధ్యమ వృద్ధ ధర్మ దర్శనమున ద్రవ్య కర్మ గుణ జాతివిశేష వివేచనంబు బాలురకును బోలె మానసములో నిఖిలవ్యవహారహేతువై.' కళా. ౮ ఆ. 'నీవు ననుంబలె నార వీరలన్ వేడుకఁ జూతువో.' కళా. ౬ ఆ. 'దేవరకుంబలె నవ్వధూటికిన్ దొత్తగుచుం బనుల్ సలుపుదున్. కళా. ౪ ఆ. ఇట్టితరంబు లూహ్యంబులు.

వ్యా. ఇవార్థకంబులం జెప్పుచున్నాఁడు 'అట్లు పోలె బలె వలె శబ్దంబు'లని. కరణి కైవడి క్రియాదు లివార్థశబ్దము లింకనుం గలవు. వానింగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు 'అట్లు కరణ్యాదులకు గ్రాహకము' అని. ఇవి పరమగునప్పుడు ఉపమేయమునకు గల్గు విభక్తిపరిణామములం జెప్పుచున్నాఁ డీసూత్రమున. ఉదాహృతములం గొన్నిట విభక్తికిలోపంబును (ఉదా. నారాయణునట్లు, నావలె, మొ) కొన్నిట విభక్త్యలోపమును (ఉదా. చంద్రుండువోలె పరికాఁడువోలె, మొ.) గల్గుటచే వివి లుగలుక్సమాసములన నెంతయుం దగియున్నవి. ఈ సూత్రమువలన నేర్పడు రూపముల కన్నింటికిని ప్రయోగములం వ్రాయఁబడనందులకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'ఇప్పటికిఁ దగినవి దొరకమింజేసి' అని, 'ఇట్టితరంబు లూహ్యంబులు.

సూ. ౩౯. ప్రథమాంతములమీఁద పోలె బలె పోనిశబ్దంబులు ద్రుత పూర్వకంబులు విభాషనగు.

ఉ. 'సమిద్ధ హవ్యవహుఁడుం బోలెన్.' హరి. ఉ. ౧౦ ఆ. 'తిండికాఁడునుబోలె.' భార. స్త్రీ. ఆ. 'నిధిఁగన్న పేదయుఁబోలె.' భార. ఆది. ౪ ఆ. 'అగ్నియుఁబోలె.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తగరును బోలె.' నిర్వ. ౪ ఆ. 'బూడిదపండునుబోలె.' పాండు. ౫ ఆ. 'అమృత ధారాపాతంబునుబోలె.' భార. ఆర. ౨ ఆ. 'తే. అనిన విని యేమిచెప్పఁగ నచటనున్న, వారలెల్లఁ జిత్తరువున వ్రాసినట్టి, ప్రతిమలుఁను బోలె నతి నిశ్చలత నొకింత, తడవు గనుపట్టి రత్యద్భుతంబునొంది.' కళా. ౬ ఆ. 'పవడంపుఁ జుట్టలుఁగుఁ జందమునుంబలె.' యు. ౬. ఆ. 'ఉ. మత్తత విప్రయోగిజనమర్దనుఁ డైన ప్రసూనధన్వికిం, గత్తులొసంగినట్టి జన ఘాతుక మాధవనామధేయ మ,త్యుత్తమ మేగతిం గలిగెనో కద ,నీకు సుధాఖ్యాగారకున్, హత్తినలీల రక్కసుల కంచిత పుణ్యజనాఖ్యయుం బలెన్.' శశాం. ౪ ఆ. 'భూషణ విశేషములుం బలె.' కళా. ౩ ఆ. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. విభక్తులలోఁ ప్రథమా క్కై పట్టి యొక్కలు కళలని సూర్యోక్తము. పోలె బలె పోని—యను నివార్థకశబ్దములు పరములగునప్పుడు ప్రథమాంతములపై ద్రుతము వైకల్పికముగఁ గల్గునని ఇటఁ జెప్పఁబడినది. ద్రుతముగల్గు నుదాహరణము లిచ్చుచున్నాఁడు—'హవ్యవహుఁడుంబోలె'న్నిత్యాది. ద్రుతముగల్గని యుదాహరణములం 'ఖరికాఁడువోలె' 'చంద్రుండువోలె' న్నిత్యాదులం బూర్వసూత్రముక్రిందఁ జూచు కొనునది.

సూ. ౪౦. కొన్నియెడల నుపమానంబులు పెక్కులగుచో నివి కడదాని కొక్కటిక చూపట్టెడి

ఉ. 'ఏ. గీ. కమలషండంబు నాగలోకంబు దలిరుఁ, బాన్ప కల్పాంతమున జము బానసంబునింటిలోపలవోలె.' నిర్వ. ౪ ఆ. 'శీంద్రుని వాంద్రునుబలె.' ప్రభా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇవి యనఁగా పూర్వ పూర్వతర సూత్రోదాహృతోపమావాచకములగు నివార్థకములు. ఉపమానములు పెక్కులుండుచోట నివార్థకము లొక్కొక్కదానికిని వేర్వేఱుగ ననుప్రయుక్తము గాఁదగియున్నను కొన్నియెడలం గడపటి యుపమానమునకు మాత్రమె యనుప్రయుక్తమై యున్నదని చూపుచున్నాఁడు.

సూ. ౪౧. పోలె ప్రభృతులు తఱచుగఁ బ్రథమాదివిభక్త్యంత నామంబులకంటెను తాదర్థ్యార్థక క్రియలకంటెను బరంబులయి యుత్ప్రేక్షాద్యోతకంబు లగు.

ఉ. 'ఎ. గీ. గచ్చు చమరిన దాఱు చక్రంపు బిళ్ల, వోలె.' స్వా. ౫ ఆ. (ప్రకారాంతరము—బిళ్లయో యన. ఇట్లుంతట నెఱుంగునది.) 'వ. 'శోకతప్తంబయిన తనహృదయంబు దడుపుచున్నదియుం బోలె.' భార. ఆర. ౩ ఆ. 'ధవుఁ గూర్మిఁ గొసరుచున్నవివోలె.' స్వా. ౫ ఆ. 'క. దినదినమునకుఁ గృశించెను, గనుకనియును ద్రపయు నిరవకారతఁ బోలెన్.' కళా. ౭ ఆ. 'సీ. తనుఁబాసి శశి దవ్వుచనిన నెవ్వగఁ బోలెఁ దొలిదిక్కు జవరాలు వెలుకఁ బాఱె.' స్వా. ౫ ఆ. గారయిచ్చుటకును బోలె.' స్వా. ౬ ఆ. 'తే. కలయ జగమునఁ గల యట్టి నలుపు లెల్లఁ, దెలుపులుగఁజేసి నీడలుఁ దెలుపుసేయఁ, గా వశముగామిఁ బొడమ దుఃఖమునఁబోలె, సాంద్రచంద్రిక తుహిన బాష్పములు గురిసె.' స్వా. ౩ ఆ. 'పయ్యెఁట కొంగది మాన్పఁగఁ బోలెఁ గాళ్లపైఁ బ్రబ్బి కొనన్.' కళా. ౮ ఆ. 'సాహసపు టగ్గలికం బలె.' చంద్ర. ఇట్లితరంబు లెఱుంగునది.

వ్యా. పోలె ప్రభృతులనఁగా నివార్థక శబ్దంబులు. ఇవి యుపమావాచకము లగునెడలం బూర్వసూత్రములం జూపఁడినవి. ఇవే యుత్ప్రేక్షావాచకము లగుటెప్పుడో ఈ సూత్రమునం జెప్పుచున్నాఁడు. ఎప్పుడనఁగా—(౧) ప్రథమాది విభక్త్యంతనామములకు అనుప్రయుక్తములైన కొన్నిపట్టులఁ, ఉదా. బిళ్లవోలె (ప్రథమ) నిరవకారతఁ

బోలెన్ (తృతీయార్థక ద్వితీయ) (b) తాదర్థ్యక క్రియలకు పరములైనప్పుడు తు మున్నర్థకములే తాదర్థ్యకములు ఉదా. ఇచ్చుటకునుబోలె, మాన్పఁగఁబోలెన్.' మొ.

సూ. ౪౨ మఱి యవి కొన్నియెడల నామంబుల ప్రథమాది విభక్తులు కొన్నింటికిఁ బరంబులై తథార్థకంబు లయ్యెడి.

ఉ. 'ఇపుడువోలె. కళా. ౭ ఆ. 'మున్నువోలె.' కళా. ౨ ఆ. ఎప్పుడు బలె.' కళా. ౭ ఆ. 'ఆ. మథనసమయపూర్ణ మానాబ్ధిఁబోలెఁ బెన్, మ్రోఁతలదర.' కళా. ౬ ఆ. 'వ. శరథి తరఁగలమీఁదనుంబోలె.' స్వా. ౩ ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు

వ్యా. పోలె ప్రభృతిశబ్దములు కొన్నిచోట్ల 'తథా=అప్రకారముగా' ననునర్థము నిచ్చునని సూత్రార్థము. కొన్నియెడల నుపమావాచకంబులును కొన్నియెడల నుత్ప్రేక్షావాచకంబులు ననుటయేకాక, మఱికొన్నియెడల ప్రకార మాత్రార్థకము లగు ననుట.

సూ. ౪౩. అట్టి పోని బోఁటివంటి శబ్దంబులు వదర్థకంబులు. బోఁటి త నంతఁ బ్రత్యయార్థంబు నగు. అట్టి ప్రభృతులు పరంబు లగుచో నట్టు ప్రభృతి పరకనామాదులకుం బలెఁ బూర్వ పదంబులకు విభక్తులు త్రివిధంబులం బరఁగు. అందు బోఁటి వంటులు సమానంబులు అవి పరంబు లగుచో నాత్మార్థమునకు నామ తచ్ఛబ్దంబులకుం బోలెఁ గార్యంబు పోని పరం బగుచో డు వర్ణకంబు మీఁద ద్రుతంబు నిత్యంబు.

ఉ. రామునియట్టి, వానియట్టి, నాయట్టి, నీయట్టి, తనయట్టి, 'నీయట్టి పుణ్యాత్మకుల్ గలరే.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ.—'వ. రెండవ మన్మథుండునుంబోని వాని.' భార. అర. ౨ ఆ. సురకన్యవోని, సురకన్యయుఁ బోని, 'అవనినాథుఁడు గనియెను సురకన్యవోని కన్నియ.'

భార. ఆది. ౪ ఆ. దేవివోని చెలియుఁబోని, 'ఎ, గీ. వరుణేంద్ర దేవితుంఁ, బోనిదాని దేవయానిఁగనియె.' భార. ఆది. 3 ఆ. నికుంజంబుఁ బోని, నికుంజంబునుబోని.' భార. ఆది. ౬ ఆ. పిడుగులువోని, పిడుగులుంబోని; 'ఘోరపుం బిడుగులువోని తూపులు.' కళా. ౧ ఆ. నన్నుఁ బోని, నిన్నుఁబోని, తన్నుఁబోని. మొ. రామునిబోఁటి, వానిబోఁటి, తన బోఁటి, నాఁబోఁటి, నన్నుబోఁటి, నీబోఁటి, నిన్నుబోఁటి. మొ. 'క. వీఁడెల్ల బోఁటి బాలుఁడు, గాఁడు.' హరి. పూ. ౫ ఆ. ఇట్టి వాబోఁటి భీతుని నీకుఁ దోడనఁ బోలునే.' రా. ఆ. కాం. ౨ ఆ. 'నినుబోంట్లను నమ్మక యేనును బ్రతికెద' భార. శాంతి. 3 ఆ. ఇట్లు మాబోంట్లు; మముఁబోంట్లు; మీబోట్లుఁ, మిముబోంట్లు; మొ. 'ఉ. బోటుఁదనాలు చన్నె మిముబోంట్లకుఁ దక్కినవారికిన్ బలెన్.' కళా. ౭ ఆ. రాముని వంటి, వానివంటి, తనవంటి, నావంటి, ననువంటి, నీవంటి, నినువంటి. మొ. 'దేవా దేవరవంటి నీదు కరుణాదృష్టిన్.' వి. పు. ౭ ఆ. 'కార్చిచ్చువంటి కాపంబు.' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వెనునిట్ట తాటివంటి గుదియ.' జై. ౨ ఆ. 'నీవంటిఘనుఁడు.' వి పు. ౨ ఆ. 'నినువంటి నీతి పరులున్.' శశాం. 3 ఆ. 'నిన్నువంటి పుణ్యనిరతుండు.' వి. పు. ౪ ఆ. ఇట్లు మావంటి, మముఁవంటి, మీవంటి, మిమువంటి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు. 'క. నావ్రదు ముని యిట్లను వ,త్సా విను మావంటి తైర్థి కావలికెల్లన్, మీవంటి గృహస్థుల సుఖ,జీవనమునఁ గాదె తీర్థసేవయుఁ దలఁపన్.' స్కా. ౧ ఆ 'ఎ, గీ. నాకు మిమ్మువంటి లోకోత్తరుల కియ్యఁ, గలిగె నింతకంటె ఘనతగలదె.' వి. పు. ౭ ఆ. ఇతరంబులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

వ్యా. అట్టి పోని బోఁటి వంటి శబ్దంబులు వదర్థకములు. 'వత్' ప్రత్యయార్థము నిచ్చునవనుట. వత్ ప్రత్యయార్థమనఁగా 'పోలిన' యనునర్థము. బోఁటి శబ్దమునకు ప్రత్యయములం గూర్పనగు ననుచున్నాఁడు. ఉదా. బోఁటిని బోఁటిచేత బోఁటికొఱకు నిత్యాది. అట్ట్యాదులకు స్వయము ప్రత్యయార్హత లేదు. వానికిం దదర్థకాదుల వ్యవధానముతో ప్రత్యయముఁలఁ గూర్పఁజనును ఉదా. వాయట్టివానిని నీయట్టివానిచే

ము. 'అట్టు, మున్నగునవి పరములగునపుడు పూర్వపదములకుం బూర్వసూత్రములం జెప్పఁబడిన విభక్తులే అట్టి మున్నగునవి పరములగునపుడును గల్గునని యీసూత్రము. పోలె బలె బోని శబ్దంబులు ప్రథమాంతములమీఁదివి ద్రుతపూర్వకంబులుం విభాషనగు నని ముందు సూత్రించియున్నాఁడు. ఇట్టి బోని శబ్దమునకుమాత్రము డుమంతము మీఁదిదానికి ద్రుతపూర్వకత నిత్యమనుచున్నాఁడు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమందు

స మా స ప రి చ్ఛే ద ము.

తద్ధితపరిచ్ఛేదము

తద్ధితము లనఁగా విశేష్యవిశేషణములగు శబ్దములమీఁద భావా ద్యర్థములయందు రాఁదగిన ప్రత్యయవిశేషణములని యర్థము.

వ్యా. తద్ధితములను వివరించుచున్నాఁడు 'ప్రత్యయవిశేషము' లని. ఇవి దేనికిం గూడునన 'విశేష్యములకు విశేషణములకు' ననుచున్నాఁడు. ఏ యే యర్థములం దన 'భావాద్యర్థంబులం' దనుచున్నాఁడు. భావార్థమునే సూరి త్వార్థ మన్నాఁడు. ఆదిశబ్దముచే అభావార్థము మతుబర్థము స్వార్థము మానార్థము దఘ్నార్థము మున్నగునవి గ్రాహ్యములు.

సూ. ౧. తద్ధిత ప్రత్యయములు పరంబు లగునపుడు పదంబుల డు వర్ణకాదులకు లోపంబగు.

వ్యా. చిన్నయసూరి సమాసవిభక్తికిమాత్రమే లోపము చెప్పియున్నను నది తద్ధితవృత్తికిని ఉపలక్షణము. కావున స్పష్టార్థ మాయర్థమును ప్రౌఢకారుఁ డిట సూత్రించుచున్నాఁడు.

సూ. ౨. తనవర్ణకంబు పరంబగునపుడు తచ్ఛబ్దార్థమునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. ఆఁకొన్నతనము, ఓర్వలేనితనము. మొ. పక్షమున ఆఁకొన్నవానితనము, ఆఁకొన్నదానితనము, ఓర్వలేనివాని తనము, ఓర్వలేనిదాని తనము. 'వెల్లాఁకొన్నతనాన.' భీమ. ౨ ఆ.

వ్యా. ఆఁకొన్నవానియొక్క తనము మొ. మొదటిరూపములు. ముందటిసూత్రముచే యొక్కకు నిత్యలోపము. ఈ సూత్రముచే 'వాని'కి వైకల్పికలోపము. ఇట్లే అంతట నెఱుంగునది.

సూ. 3. మతు బర్థంబునం దరి వర్ణకంబు పరంబగునపుడు పూజ సొన్నముల కడయచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు.

ఉ. పూజారి. పూజరి; సొన్నారి.

వ్యా. అరివర్ణకము షష్ఠ్యర్థంబున జాత్యాదుల కగునని బాల. తద్ధి. సూ. ౧౭. ఆ వర్ణకము పరమగునప్పుడు పూజశబ్దము యొక్క కడయచ్చునకు దీర్ఘము వైకల్పిక ముగ వచ్చును. కావునఁ బూజారి పూజరి యను రూపద్వయము. సొన్న శబ్దాంత్యా చ్చునకు దీర్ఘము నిత్యము, కావున సొన్నారి యని యేకరూపము.

సూ ౪. [illegible]ర్థంబునం జెంచునకుఁ ద వర్ణకంబు పరంబగుచో నిత్యం బగు.

ఉ. చెంచిత 'క. చెంచితలఁ బింఛపత్ర చేలాంచితలన్' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (గ్రామ్యజనుల పాటలయందును చెంచిత యని యికార దీర్ఘంబు వినంబడియెడి.)

వ్యా. కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యం బగునప్పుడు మఱి బర్థంబునందు 'త' వర్ణకము వచ్చునని బాల. తద్ధి. సూ. ౧౫ త వర్ణకము వచ్చునప్పుడు చెంచు మాల శబ్దములకు సూరిగారు ఏత్వమును మాత్రము చెప్పియున్నారు. చెంచెత, మాలెత. ఇచ్చట చెంచు శబ్దమునకు మాత్రము ఇత్వమును చెప్పఁబడుచున్నది.

సూ. ౫ చెడుగు దుడుకు నిడుపులకుఁ బుంస్త్వంబున మతు బర్థం బకారం బగు.

ఉ. చెడుగఁడు, దుడుకఁడు, నిడుపఁడు.

వ్యా. 'చెడుగు' 'దుడుకు' 'నిడుపు' అను శబ్దములు మహద్వాచకము లైనప్పుడు వానికి మతు బర్థంబున 'అ' కారము వచ్చును. ఆ ప్రత్యయాంతమునకు మగాది గణ గణనంబునం జేసి డుజ్జు వచ్చును.

సూ. ౬. వేఱున కడ వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. వేఱడము.

వ్యా. 'వేఱు' శబ్దమునకు 'అడ' అను ప్రత్యయము వచ్చును. 'స్వార్థంబునం' దనుటం జేసి ఆ ప్రత్యయము కూడినప్పుడు వేఱుశబ్దార్థము మాఱదని గ్రాహ్యము. వేఱు

+అడ — అనియుండ అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు విహితమగు 'ము' ప్రత్యయము రాఁగా, వేఱడ మని రూపము.

సూ. ౭. వెల్ల కడి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. వెల్లడి.

వ్యా. ఇట 'డి' వర్ణకమనినను చాలును.

సూ. ౮. తెలివి విఱివి వినికి లేమి రాపులకుస్వార్థంబునం దిడి వర్ణకంబగు.

ఉ. తెలివిడి, విరివిడి, వినికిడి. లేమిడి, రాపిడి.

వ్యా. సూత్రపఠితశబ్దము లైదింటిలో నైదవది యుందంతమగుటచే నిట ప్రత్యయమును 'ఇడ' యనవలయునేగాని 'డ' యన్నంజాలదు.

సూ. ౯. ఇతవర్ణకంబింపు బిగు పోరులకు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. ఇంపితము; బిగితము, పోలితము.

వ్యా. ఇట బిగువు శబ్దమునకుం గడ వ్రాయి లోపించుననియుఁ జెప్పనగు. ఈవర్ణకాగమము మీఁద నాఱవసూత్రము క్రింద వ్యాఖ్యాతము.

సూ. ౧౦. ఇదవర్ణకం బొప్పు తప్పు పెల్లులకు స్వార్థంబునందును క్రొవ్వు బెట్టులకు మతు బర్థంబునందును నగు.

ఉ. ఒప్పిదము, తప్పిదము, పెల్లిదము; క్రొవ్విదము, బెట్టిదము.

వ్యా. 'ఇద' ప్రత్యయము వచ్చు తెఱఁగులం జెప్పుచున్నాఁడు — 'ఒప్పు, తప్పు, పెల్లు' శబ్దములకు స్వార్థమందనియు, 'క్రొవ్వుబెట్టు' శబ్దములకు మతు బర్థమునందనియు.

సూ. ౧౧. స్వార్థంబునం దిరి వర్ణకంబు వాఁపున కగు.

ఉ. వాఁపిరి.

వ్యా. వాఁపు — అనఁగా ఉబ్బురోగము. దానికి రూపాంతరమగు 'వాఁపిరి'లోని 'ఇరి' యనునది స్వార్థక తద్ధిత ప్రత్యయ మగుట.

సూ. ౧౨. కర వర్ణకంబు నాయఁక శబ్దమునకు భావంబునం దగు.

ఉ. నాయఁకరము.

వ్యా. కర ప్రత్యయము పరమగునపుడు నాయఁక శబ్దాంత్య కకారము లోపించును. కర ప్రత్యయము భావార్థమునందు వచ్చును. నాయఁకరము=ఆధిపత్యము.

సూ. ౧౩. కారవర్ణకంబు చెలి నయములకు భావంబునందును నుడి కోలతలకు స్వార్థంబునందు నగు. ఈ కకారమునకుఁ గొన్నియెడల గకారం బగు.

ఉ. చెలికారము, నయగారము; నుడికారము, కోలగారము.

వ్యా. 'కార' ప్రత్యయము రెండర్థములలోఁ గల్గుననుచున్నాఁడు—(౧) చెలి శబ్దమునకును నయము శబ్దమునకును భావార్థమునను (౨) నుడి శబ్దమునకును కోలఁతశబ్దమునకును స్వార్థమునను. నయము కోలతశబ్దములకు నంత్యవర్ణలోపమును వానిమీఁది కార ప్రత్యయమందలి పురుషంబునకు సరళాదేశమును అరసికొనవలెను.

సూ. ౧౪. చలికి మిరి వర్ణకంబు స్వార్థంబునం దగు.

ఉ. చలిమిరి.

వ్యా. మిరి ప్రత్యయము స్వార్థంబునం దనుటంజేసి చలి చలిమిరులు పర్యాయ రూపములు.

సూ. ౧౫. టి వర్ణకంబొండు నంత్యవర్ణకంబునకు భావంబునం దగు.

ఉ. ఒంటి.

వ్యా. అంత్యవర్ణమున కను షష్ఠింజేసి తత్స్థానంబున నని యర్థము.

సూ ౧౬. పరిమాణార్థంబునం బ్రథమైక వచనంబునందె యేఁడు వర్ణకం బగు.

విశేష్యంబు భిన్నవచన విభక్తికం బయ్యు మానార్థక శబ్దములమీఁదఁ బరిమాణార్థంబునం బ్రథమైక వచనంబునందే యేఁడు వర్ణకంబు వచ్చునని యర్థము.

ఉ. మూఁడేసి తోఁక, తూమేఁడు బియ్యము, పుట్టెడు తవిఁదలు, పుట్టేఁడు తవిదలకు, రెండుపుట్ల గింజలు. మొ.

వ్యా. మానార్థంబున నేకత్వంబున నేఁడు వర్ణకం బగునని బాల, తద్ధి. సూ. ౨౫. 'ఏకత్వమునం'దనుటకు ప్రథమైక వచనమం దనునర్థము సూర్యాదాహృతములం బట్టి తెలియుచున్నను స్పష్టార్థ మిట మఱల సూత్రింపఁబడినది. మానార్థక ఘటిత విశేషణము దద్విశేష్యము ప్రథమేతర విభక్తికంబయినప్పుడును బహువచనయుతంబైనప్పుడుంగూడఁ దాఁ బ్రథమైకవచనాంతబయి యుండుననుట ఇట విశేషము.

సూ. ౧౭. దధ్యర్థంబునం దత్సమపదంబులమీఁదను బంటి గానంబడియెడి.

ఉ. 'కటిబంటి నెత్తురు కాలువల్' రామా. ౧, ఆ.

వ్యా. 'దధ్యర్థంబున బంటి కోలఁదు లగు'నని బాల. తద్ధి. సూ. ౨౭. సూర్యాదాహృతములం బట్టి బంటికోలఁది ప్రత్యయములు ఆచ్ఛికంబులమీఁదనే గల్గునని యేర్పడును. క్వాచిత్కముగఁ దత్సమశబ్దములమీఁదను 'బంటి' చూపట్టుచున్నందున నీ సూత్రము.

సూ. ౧౮. ప్రాచుర్యార్థంబునం దెనుఁగు పదంబులమీఁదను మయట్ ప్రత్యయము చూపట్టెడు.

ఉ. తనమయము. 'వ. విచ్చల విడిని దనమయంబుగా గగనంబున నిగుడు నచ్చక్రంబుం గనుంగొని.' ఉ. హరి. ౩ ఆ. తమమయము. 'ఏ. గీ. సమదవృత్తిఁ గేలి సలిపెఁ జకోర చయంబు చదలు దమమయంబుగాఁగ.' నిర్వ. ౬ ఆ. మెదడు పొప్పులమయము. 'తే. ప్రథన భూమి, మెదడు పొప్పుల మయ మయ్యె మిక్కుటముగ' హరి. ఉ. ౧౦ ఆ. మొ.

వ్యా. సంస్కృత శబ్దములు ఆంధ్ర విభక్తి ఘటితములై తత్సమంబు లగుట కలదు కాని యాంధ్రశబ్దములు సంస్కృత ప్రత్యయఘటితము లగుట యఱుదు. మయట్ ప్రత్యయఘటితార్థ శబ్దములకు గతిఁ గల్పింప నీ సూత్రము.

సూ. ౧౯. ఒకానొకచో మతు బర్థంబున నవర్ణంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'క. అనిలజ నీ కట్టని ప, ల్కాను జనుసేతలఁప లేడి కడుపునఁ బులి పుట్టునె యిట్టి దివ్యతేజం,బునవాఁ డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె చెపుమా?' (దివ్యతేజంబున వాఁడు = (దివ్యతేజము గల వాఁడు). భార. ఆది: ౬. ౮.

ఇతరంబులు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రాహ్యంబులు.

వ్యా. "దివ్యతేజంబు'న'వాఁడు" ఇట 'న' వర్ణము మతు బర్థకము. ఒకానొకచో' ననుట ప్రయోగ వైరళ్య సూచనార్థము. ఇన్నింట నపూర్వవిశేషంబులం జెప్పియుం గడపట వీరు "అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులను మహాత్మప్రయోగంబుల నెఱుంగునది." యనిన [బాల. తద్ధి. సూ. ౨౯.] సూరిగారి ననుసరించి 'ఇతరంబులు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రాహ్యంబు' లనుచున్నారు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబున
తద్ధిత పరిచ్ఛేదము.

క్రియాపరిచ్ఛేదము.

సూ. ౧. తద్ధర్మార్థక విశేషణంబపహాయతం త్రికాలవాచియగు.

ఉ. 'వారి యనుపఱుంచు సిత కృష్ణతంతురాజిత తంత్రమది' (అనుపఱుంచు = అనుపయించుచున్న) 'వ. నా నేర్చువిధంబున' (నేర్చు=నేర్చిన) భార. ఆది. ౧ ఆ. 'నాపడు ప్రయాసము లూరకపోక యుండ' (పడు=పడిన) కళా. ౪ ఆ. 'ద్రుపదు పీటిలోన దొమ్మి కయ్యము రేఁచె, బిసులఁ బట్టి విరటు పట్టణమున, మఱియు నెన్ని లేవు మూర్తాండ తనయుండు, తోడరి మనకుఁ జేయు దుండగములుఁ' (చేయు = చేసిన) జై. ౧ ఆ. 'ఆ. జనమేజయుం చేయు సర్పయాగమున' (చేయు=చేయఁగల) భార. ఆది. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇట నపహాయత యనఁగాఁ దత్తత్కాలబోధక ప్రత్యయము లేవియు లేకుండుట.

సూ. ౨. ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు చను చేరుకొనులు ప్రశ్నార్థ కైకారపదకంబు లగునప్పుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారం బగు.

చేరుకొను అనఁగా ననుప్రయుక్త మనుకొను ధాతు వని యర్థము.

ఉ. 'క. అమ్మరియాద దప్ప మెలఁగెనఁ, బురుషార్థంబునకు వాని పుట్టక యున్నే?' భార. విరా. ౧ ఆ. 'మునీంద్ర నీకుఁ జన్నె నలినాక్షులందు మది నిల్పఁగ' భార. ఆది. ౮ ఆ. 'అహితముగ్ భయముగ్ దొరకొన్నె నాకు నా పుత్రులకుఁ' భార. సభా. ౨ ఆ. పక్షమున ఉండునే. మొ.

వ్యా. వైకల్పికలోపముం జెప్పుచున్నాఁడు, దేనికనఁగా 'కడయచ్చులకు. వేని కడయచ్చుల కనఁగా దద్ధర్మార్థకములగు 'ఉండు' 'చను' 'కొను' ధాతువుల కడయచ్చులకు. 'కొను' ధాతువునుమాత్రము విశేషించుచున్నాఁడు 'చేరు'. వివరించుచున్నాఁడు 'అనుప్రయుక్తమగు' అని. వాని కడయచ్చులకు లోప మెప్పుడనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు 'ప్రశ్నార్థమున ఏకారము పరమైనప్పుడు చను+ఏ, కొను+ఏ—అని యుండ కడయచ్చులకు లోపమును అచ్పరక ద్రుత ద్విత్వమునురాఁగా చన్నే కొన్నే—అగును. ఉండు ధాతువునకు 'ఉ' స్థానము నాదేశము గల్గును. ఉండు+ఏ—అని యుండఁగా 'న' కార దేశము రాఁగా ఉన్+ఏ=ఉన్నే. ఆదేశ నకారమునకుఁ జోటిచ్చి మఱగిపోవు డకారమును బిందుపూర్వమని విశేషించుట మెఱుఁగు.

సూ. 3. తద్ధర్మభూతక్రియ లార్యాద్యర్థపరకంబు లయి ప్రశ్నార్థకంబు లగు.

ఉ. 'సీ. మీవంశమున నరజే వోత్తముల వైన సద్ధర్మమార్గంబు సలుపు దయ్య.' 'క. సన్మానితు లయి వర్తింతురయ్య నీ వైవజ్ఞుల్.' 'పంచితయ్య.' భార. సభా. ౧ ఆ.

వ్యా. అయ్య అమ్మ మొదలగునవి యార్యాద్యర్థకములు. తద్ధర్మక్రియలకును భూతక్రియలకును ఆర్యాద్యర్థములు పరములైన ప్రశ్నార్థ మిచ్చును. ఉదాహృతములలో సలుపుదు+అయ్య, వర్తింతురు+అయ్య—ఇవి తద్ధర్మకాలక్రియలు, పంచితి—ఇది భూతక్రియ.

సూ. ౪. ఒక్కొకచోఁ దద్ధర్మక్రియ యార్యా ద్యర్థపరకం బయి వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థకం బగు.

ఉ. 'చ. తనయుండు తండ్రి యగ్రజుఁడు తమ్ముఁ డనం జను నయ్య రాజ్యముం గొను నెడ.' నిర్వ. 3 ఆ. 'సురాంగనలెల్ల నిట్టి నీ చేఁతకు మెత్తు రమ్మ.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. ఆర్యాద్యర్థపరకతచేఁ బూర్వసూత్రమున ప్రశ్నార్థముమాత్రమే చెప్పఁ

బడినది. ఈసూత్రమున వ్యతిరేక వ్యంజకప్రశ్నార్థము చెప్పఁబడుచున్నది. చను నయ్యా=చనదు; మెత్తురమ్మా=మెచ్చరు—అని యర్థము.

సూ. ౫. ఆశ్చర్యాద్యర్థ మొక్కచో నటుశబ్దపూర్వకంబు నగు.

ఉ. చెల్లునటయ్యా, చెల్లునటమ్మ, 'ఉ. దయసేయక తిన్నని మేను వెన్నెలన్, కేతు రటమ్మ యింతె కను జేయరు సెల్లునటమ్మ యింటికిన్.' స్వా. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. తద్ధర్మక్రియపను అర్థానికిం బ్రశ్నార్థ మీానను ప్రయుక్తమగు నాశ్చర్యాద్యర్థములకును 'అటు' శబ్దమువలన వ్యవధానము కొన్నియెడలఁ గలుగుననుట ఈసూత్రమందలి విశేషము.

సూ. ౬. మహిద్బహుకర్తృక క్రియకు నేకవచనంబు విభాష నగు.

ఉ. 'క. తన యెఱింగిన యర్థం బొరుఁ, డనఘా యిది యెట్లు చెప్పు మని యడిగినఁ జెప్పనివాఁడును సత్యము చెప్పనివాఁడును ఘోర నరక పంకమునఁ బడున్' భార. ఆది. ౧ ఆ. పక్షమున 'క. బలవంతుఁడు పయి నెత్తిన బలహీనుఁడు ధనము కోలుపడిన యతఁడు మ్రు, చ్చిలి ప్రేఁగునతఁడుఁ గామా, కులచిత్తుఁడు నిద్రలేక కుందుదు రధిపా.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒకటే క్రియకు మహద్వాచకంబులగు కర్తృపదంబులు పెక్కు లుండినప్పుడు ఆ క్రియకు ఏకవచనముగాని బహువచనముగాని గల్గవచ్చును.

సూ. ౭. కొన్నియెడలం ద్వరితార్థ సూచకం బయి భావిని భూతంబు చూపట్టెడి.

ఉ. 'తావచ్చె సుదర్శనాయుధుఁడు.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. మొ.

వ్యా. వచ్చు నను నర్థమున నిట వచ్చె నని ప్రయుక్తము. అట్లు భావికిబదులు భూతము నువాఁడుట త్వరితమును సూచించును. 'త్వరగా వచ్చు' నని యర్థము.

సూ. ౮. వ్యతిరేక క్రియ యర్థత్రయ బోధకం బగు.

అర్థత్రయము=వర్తమాన భూత భవిష్యదర్థములు.

ఉ. వర్తమానమునకు—'పాఱఁడు లేచి దిక్కులకు.' (పాఱఁడు=పాఱుచున్నవాఁడు కాఁడు.) భాగ. ౭ స్కం. 'పలుకదు సఖులతో లలితాంగి (పలుకదు=పలుకుచున్నది కాదు. భార. ఆర. ౨ ఆ. భూతమునకు— 'క. నలుఁగాన మిప్పనంబున.' (కానము=కనినవారము కాము) భార. ఆర. ౨ ఆ. 'ఱెక్కలు రావు పిల్లలకు.' (రావు=వచ్చినవి కావు) భాగ. ౬, స్కం. భవిష్యత్తునకు—'వాసుదేవుఁడుఁ రాఁడను.' (రాఁడు=రాఁగలవాఁడు కాఁడు) భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. 'ఆ. నలున కాని నళినదళనేత్ర వరియింప, దక్ష.' (వరియింపదు=వరియించునది కాదు) భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

వ్యా. వర్తమాన భూత భవిష్యత్సూచనార్థము వ్యతిరేక క్రియలు రూపభేదము చెందవని యీసూత్ర తాత్పర్యము.

సూ. ౯. ప్రార్థనంబునం దన్నాదిత్యయాంత క్రియలమీఁదఁ గద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు.

ఉ. పోవఁగదన్న, పోవఁగదవన్న; పోవఁగదయ్య, పోవఁగదవయ్యా, పోవఁగదమ్మ, పోవఁగదవమ్మ, పోవఁగదె; పోవఁగదవె, పోవఁగదవే. 'సుకీర్తి మనఁగదన్న.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'చెప్పఁగదయ్య.' భాస్కరశతకము. 'తుది యెప్పుడు మద్విరహాంబురాశికిఁ జెప్పఁగదమ్మ.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'శా. తండ్రీ నాకు ననుగ్రహింపఁగదె వైద్యం బించుకం బ్రార్థించినన్.' స్వా. ౫ ఆ. 'క. నీపాద కమల సేవయు, నీపాదార్చకులతోడి నెయ్యమును నితాం, తాపార భూతదయయుఁ, దాపసమందార నాకు దయసేయఁగదే.' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. 'పురంబుఁ జేరనిం కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పఁగదవే తెరువేది.' స్వా. ౨ఆ. మొ.

వ్యా. సంస్కృతమున నేయర్థమున ధాతువులకుం దుమున్ ప్రత్యయము కూడునో, అదే యర్థమునం దెలుఁగున క్రియలకు 'అన్' ప్రత్యయము వచ్చును.

తత్పరక క్రియలు అన్ ప్రత్యయాంత క్రియలు. వానికిం 'గద' 'కదవు' శబ్దములలో నేదే నొకటియుం దానికిం బరముగ అన్నాద్యములును కూడి ప్రార్థనార్థ మిచ్చునని సూత్రార్థము.

సూ. ౧౦. ప్రార్థనాదులం దన్ప్రత్యయాంత క్రియలమీఁది యిమ్ము కీకారంబు విభాష నగు.

ఉ. 'సీ. ఓర్పుమై నుప్పిండి యుపవాస ముండనీ, మగనాలి నరిఁ బోల్పఁ దగదు విధవ.' (ఉప్పిండి=ఉప్పిండిగ) కాశీ. ౨ ఆ. 'మ. ముని ధర్మంబుల కెల్ల దవ్వని జనంబుల్ సవ్వినక్ నవ్వనీ.' కళా. 3, ఆ. 'స్రగ్ధర—కననీ గోత్రాలు బిడ్డక్, గగన కుసుమముం గల్ల నీటాయి మాటల్, వినని ముక్తుండు వెండిక్ విపులఁబోడమనీ.' పాండు. 3 ఆ. వెం.

వ్యా. ఇందలి లక్ష్యములలో మధ్యమపురుష మువర్ణకమునకు లోపము జేసిన పిమ్మట నిమిత్తాపాయ పరిభాష నాశ్రయించినచో నివి యన్నియుం సరిపడును.

సూ. ౧౧. ఒకానొకచో రెండు పొందులకు రాపొందని రూపంబు గానంబడియెడి.

ఉ. 'క. నిండు దలంపునఁ దగ రా, పొందను గౌరవము లేని పొరపొచ్చెమునం, గొండంత పసిఁడియిచ్చిన, నుండంగాఁ జనునె వారి యొద్దను వండ్రీ.' య. 3 ఆ.

వ్యా. రెండు + రెండు = రారెండు, పొందు + పొందు=పోపొందు—అనురూపము లామ్రేడిత శాస్త్రముచేఁ గుదురవచ్చునుగాని, రెండు + పొందు=రాపొందు అను రూపమున కిందనుక శాస్త్రము లేదు. కావునం దానిని నిపతించినాఁడని యెఱుంగునది.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల భావార్థకరూపమును శబ్దపరకం బయి యానంతర్యార్థకం బయ్యెడి.

ఉ. 'అనుటయుం లబ్ధకుం డిట్లనియె' భార. అర. ౫ ఆ. వెం.

వ్యా. 'ట వర్ణకంబు భావంబునం దగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౩౫ చే టపరక ధాతురూపములు భావార్థకము లగుచున్నవి. భావార్థకరూపమునకు 'ను' శబ్దము, కళ

మీఁదిది గాన యువర్ణపూర్వకము, పరమైన అనంతర్యార్థము గల్గునని సూత్రార్థము. ‘ఆనంతర్యంబునఁ డు వర్ణకంబు ప్రయుక్తంబగు’ నను బాల. క్రి. సూ. ౪౫ న కిది పూరకము.

సూ. ౧౩. భావంబునం దనుప్రయుక్తంబగు కొనుటకుం గోలు విభాష నగు.

ఉ. ఇచ్చుకోలు, పుచ్చుకోలు. మొ. పక్షమున ఇచ్చుకొనుట, పుచ్చుకొనుట. మొ.

వ్యా. క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొనుధాతు వనుప్రయుక్త మగు. అద్దానికి భావార్థంబున ట వర్ణముం గూడి ‘కొనుట’ అని యగును. ఆ ‘కొనుట’కు వైకల్పికము కోల్వాదేశ మీ సూత్రవిషయము.

సూ. ౧౪. కొఱకు కంటె పొంటెలు పరంబు లగునపుడు భావార్థక ‘ట’ వర్ణకంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. క. దానిఁజూపు కొఱకునె కాదే, యీయయ్యఁబట్టి తెచ్చుట. కళా. ౩, ఆ. ‘తే. భూమిపాలించుకొఱకు నై పుట్టినాఁడ.’ వి. పు. ౧, ఆ. ‘క. పతి కలుగు కంటె సౌఖ్యము, సతులకు నొండొకటి కలదె చర్చింపంగా, బతిలేమి సర్వశూన్యము, పతి గలిగిన సతికి నింద్ర పదవని యేలా.’ విక్ర. ౬ ఆ. ‘క. ఏ పగిదిని బ్రదుక రాదె యిటు చెడు కంటెన్.’ హరి. పూ. ౭ ఆ. ‘అనృత విక్రమముం బ్రకటించు కంటె.’ నిర్వ. ౭. ఆ. ‘ఎ. గీ. అఖిల తృణ లతా తరు నిచయంబు బీడ, పట్టె నిట్టలంబుగ జడి పట్టు పొంటె.’ హరి. పూ. ౭ ఆ. మొ. పక్షమున చూపుట కొఱకు, కలుగుటకంటె, పట్టుట పొంటె. మొ.

వ్యా. చూపుకొఱకు నిత్యాదులలో భావార్థక ‘ట’ వర్ణ ముండి లోపించినట్లు చెప్పనేల యనిన టాది యోగముననే క్రియలకు సుబాది ప్రత్యయార్హత కావున.

సూ. ౧౫. ఒక్కొకచో భూతార్థ కాసమాపక క్రియ హేత్వర్థకంబు నగు.

ఉ. 'రాహుకంఠము ద్రెగి దేహము ధరణిఁ బడియె.' భార. ఆది ౨. ఆ. 'బిట్టడలుచు నసంబునం గదిసి పోయెడువారును.' భార. విరా. ౪ఆ. 'ఏడ్తెఱ వేసిన మోము వ్రాఁకి తిరిగి గరుడి. నిర్వ. ౩ ఆ. 'అదియుం మేనుచ్చి పో లక్ష్మణా యంచుం గూసె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'సీ. ఘార శ్రుతి ఘనసార తరువులఁ దనుదాన దొరఁగిన పచ్చ కప్పురపు రజము.' స్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. 'భూతంబునం బగాగమంబగును.' అని. బా. క్రి. సూ. ౧౭ చే, తెగి, కదిసి మున్నగు నెడల నున్నట్టి యిక్కు భూతార్థకమని మాత్ర మేర్పడుటం జేసి, వానికిం గల హేత్వర్థంబునుంగూడఁ జూప నీ సూత్రము.

సూ. ౧౮ కవిత్రయేతర ప్రయోగంబులం గొన్నియెడల నిన్ ప్రత్యయాదులు పరంబు లగునపుడు పకారం బించుక్ప్రకారంబున కేనిఁ గానఁబడదు.

ఉ. 'క. ఎవ్వారికిఁ బో,రించని ఘనమొక్కటియుఁ దరింపఁగ వశమే.' కళా. ౨ఆ. 'క. ఘో,షించ నొక నాల్గు గడియల, సంచారకును వలయు.' కళా. ౩ ఆ. అపి శబ్దార్థముచే 'అంగన భీతుల కెల్ల భీతి దీ, ర్చుము వెసఁ బొమ్ము నమ్ము మనుచుం గదలెన్.' కళా. ౬. ఆ. మొ.

వ్యా. బాల. క్రి. సూ. ౧౬, ౧౧, ౧౯. ౯౦ లలో పక్షశాస్త్ర మిమిడి యున్నది. 'ఇంచుక్ప్రకారంబున కేని' యనుట నించుక్ప్రకారమునకుం బత్వమును సూరిగారు నిత్యముగ విధించి యుంటచే పక్షశాస్త్రమున కవ్యాప్తిం జూపుట ఈ సూత్రోద్దేశము.

సూ. ౧౯. పకారంబు కొన్నియెడల శత్రర్థక చు వర్ణంబునకుం గానంబడెడి.

ఉ. 'మోవి జేరుపుచును' కళా. ౭. ఆ. 'గర్జింపుచు' జై. ౨. ఆ. మొ.

వ్యా. బాలవ్యాకరణమున ఆగమాన్య చకారంబులకు మాత్రపరకంబులకే 'పవ'లు వచ్చునని సూత్రితము. శత్రర్థ చు వర్ణపరకంబగు చు వర్ణంబునకును పత్వము ఇట్టి

చూపుచున్నాఁడు. సూత్రమున 'శత్రర్థక చువర్ణంబున' కును కువర్ణ్యస్తమునకు 'శత్రర్థ చువర్ణము పరమైనప్పుడు' అను నిమిత్తము సర్థముగాఁ గొనవలెను.

సూ. ౧౮. అన్నంత క్రియ చేయు యోగంబునం బ్రేరణార్థకం బగు.

ఉ. 'చొక్కుచుఁ జొక్కఁజేయుచున్.' కళా. ౭. ఆ. 'ఉ. కేశవుఁ డవ్విరాడ్తనువుఁ గృష్ణసమాఖ్య వహింపఁజేసెనో' కళా. ౮. ఆ. ము. (చొక్కఁజేయు=చొక్కించు, ఇట్లంతట నెఱుంగునది).

వ్యా. 'సర్వంబునకుం బ్రేరణంబునఁ దించు క్కగు' 'చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్త నలడరాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' 'అట్లు పుగాగమంబును మాన్యాదుల కగు' అనునివి బాలవ్యాకరణమున క్రియల ప్రేరణార్థక రూపములం దెలుపు సూత్రము ప్రేరణార్థము ఇంచుక్ప్రత్యయాంతములకే కాక, అన్నంతములకును 'చేయు' యోగంబునం గల్గుట ఈసూత్రవిషయము.

సూ. ౧౯. వ్యాపారోన్ముఖత్వంబున నన్నంత క్రియలకుఁ బోవు ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు.

ఉ. 'సీ. పయిఁ బఱ మఱిక చొప్పడమిఁ బాకముతప్పి పండఁ బాఱిన పాల మెండఁ బాఱె! స్వా. ౩ ఆ. ము.

వ్యా. వ్యాపారోన్ముఖత్వముం దెలుప నన్నంత క్రియలకుం 'బోవు' ధాతువనుప్రయుక్త మగుట మాత్ర మిందు చెప్పినాఁడు. ఆయర్థమున నితర ధాతువులు కొన్నియు ననుప్రయుక్తంబు లగు. ఉదా. చెప్పఁబోవు ము. తావుల 'పోవు;' 'పిరుపీఁకుగ నున్నది' ము. తావుల 'అగు'; 'రానున్నది' ము. తావుల 'ఉండు'.

సూ. ౨౦. తిగుచు ధాతువు నన్నంత రూపములు తివ్వఁ దివ్వ ననియు.

ఉ. 'క. ఎవ్వరికిని మోపెట్టను, దివ్వను శక్యంబుగాని దృఢ కార్ముకమున్.' భార. ఆది. ౭ ఆ. 'కొప్పు వట్టి తివం బోవ.' కళా. ౩ ఆ.

వ్యా. బాల. క్రి. సూ. ౮౮ చే 'తిగువన్' అనురూపము మాత్రమే సిద్ధించుం గాన దాని కీ సూత్రము పూరకము.

సూ. ౨౧. కంటె వర్ణకంబు పరం బగునప్పుడు విశేషణాన వర్ణకంబు మీఁదివి యగు మహత్తచ్ఛబ్దార్థమునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'క. లో. కత్రయరాజ్యము మును నిర, మిత్రముగాఁ గనిన కంటె.' లక్ష్మి. 3, ఆ. 'విభుని పంచినకంటె.' హరి. ఉ. ౪, ఆ. 'తే. శరణు చొచ్చిన రక్షింపఁ జాలియుండి, మనుపకుండిన కంటెఁ గల్మషము కలదె!' విక్ర. 3 ఆ. 'క. కుడిచినకంటెను క్షేత్రము, పడసిన లేఱ వధిక మంత్రి పాడికి జనుచోన్.' విజ్ఞా. వ్య. పక్షమున కనిన దాని కంటె. మొ.

వ్యా. 'ఉన్న కలజి న వర్ణకంబులు భవద్భావిశత్రుక్తవ దర్థంబులం దగు'నని బాల. క్రి. సూ. ౪౬. చే క్తవదర్థంబున నవర్ణము విధింపఁబడినది. అదే ఇట విశేషణ నవర్ణకంబు నాఁబడినది. దానికిం బరముందు మహత్తచ్ఛబ్దార్థ ముండిన దానికి లోపము లేదు. అమహత్తచ్ఛబ్దార్థముండిన నద్దానికి వైకల్పికముగ లోపము గల్గునని ఈసూత్రము. ఉండి లోపించు నన నేల యన్న తచ్ఛబ్దార్థయోగములేనిదే క్తవదర్థక నాంతరూపంబునకు కంటె మున్నగు ప్రత్యయార్హత లేదు.

సూ. ౨౨. క్రియావిధేయ విశేషణంబుల మీఁది యగు ధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. క్రియా విశేషణములకు—'క. పెల్లు దొరఁగు నెత్తురునై.' భార. భీష్మ. ౧. ఆ. 'క. సౌందర్యవిలాసాదుల, యందును తగులం వడి యితర మరయుని మగవా, రుం దలచు గలర.' కళా. ఆ. 'క. తెల్లము నా కెఱిఁగింపుము.' వి. పు. ౨ ఆ. విధేయ విశేషణములకు. 'క. లవణంబు కప్పు మడుగుము.' ఉ. హరి. ౨ ఆ. 'తగు వస్తువు లప్పన మంపువారు' కళా. ౮ ఆ. 'వరుని ప్రేమ నడుమఁ దెరపాటు గొట్టె.' కళా. ౭ ఆ. 'చ. భవజ్జనకుఁ బరీక్షితున్ భుజగజాల్మఁ దసహ్య విషోగ్ర ధూమకే, తనహతిఁజేసి చేసె నతిదాంతుఁ గృతాంత నికేత నాతిథిన్.' భార. ఆది. ౧ ఆ. పక్షమున పెల్లుగఁ దొరఁగు, కప్పముగ నడుగుము. కృతాంత నికేత నాతిథిగఁ మొ. 'మాత్రులఁగా నొనరించితె.' భార. సభా. ౧ ఆ. మొ.

వ్యా. 'నఞ్యంతం బగు నగు ధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తం బగు'నని బాల. క్రి. సూ. ౧౧౫. విధేయ విశేషణంబులకును నయ్యది యను ప్రయుక్త మగునని బాల. లోఁ జెప్పబడినను అగును అను నఞ్యంతమునే ఇతఁ డిట అన్నంత మనుచున్నాఁడు. కాను, కాక, కను, కన్—అనునవి నఞ్యంతంబగు నగు ధాతువు రూపములు. బాల సూత్ర సరణింబడి విశేషణంబులకు దీని యనుప్రయోగము నిత్య మని తోఁపనైయుంటం జేసి ప్రయోగంబుల నట్టి నిత్యత యున్కికి లేమిం జేసియుం వైకల్పిక లోపము నిట సాధించినాఁడు.

సూ. ౨౩. ఒకానొకచో నన్నంత మగు నగు ధాతువు దీర్ఘంబునకు భావ్యర్థంబున నున్న పరం బగు నప్పుడు హ్రస్వమును గానంబడియెడి.

ఉ. 'క. తరుణీ యేరికిఁ జెల్లునె, యరయఁగ నే మింతవార మన కొన నిరిగో బిరువీఁకుగ నున్నది తాఁ, గర మద్భుతమైన సవతి కయ్యముచేతన్.' (కనున్నది కానున్నది యని యర్థము. బిరువీఁకు కర్త.) కళా. ౧ ఆ. నీకు నాథుఁడుగ నున్న-మహామహు నా కృపాలు నా కెప్పుడు చూడఁగాఁ గలుగు.' (నాథుఁడుగ నున్న=నాథుఁడు కా నున్న యని యర్థము.) కళా. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. అన్నంత మగు నగుధాతువునకుం గ్రియావిశేషణ పూర్వకమునకే సూరి వైభాషిక హ్రస్వతం జెప్పినాఁడు. భావ్యర్థమందును హ్రస్వత నెనయుట గలదని ప్రౌఢకారుఁడు. 'ఒకానొకచో' ననుట ప్రయోగ వైరళ్య సూచనార్థము.

సూ. ౨౪. శబ్దపల్లవ క్రియలు కొన్ని ద్విరుక్తంబు లగుచో నుత్తర పదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'సీ. చటుల ఖురోద్ధ టాశ్వశ్రేణిఁ బోదివి రయంబునఁ దునిమి తూఁటాడి యాడి.' భార. విరా. ౫ ఆ. 'సీ. ఇందు రా రావయ్య యిందులు విందు లం చర్థిఁ బిల్వఁగ నడయాడి యాడి.' హరి. పూ. ౫ ఆ. 'పోరాడి యాడి చెన్నొందవె నేని.' హరి. పూ. ౭ ఆ. 'వ. పరస్పర

జయార్థు లగుచు వా దడిచి యడిచి.' కాశీ. ౫ ఆ 'సీ. ఎడ నెడను గవల్లఁ బడఁబడ కుండంగ గుఱుతులు మదిఁ బాదు కొలిపి కొలిపి.' కళా. ౪ ఆ. 'తదీయ రూపముఁ మదిఁ దలపోసి పోసి.' పర. ౨ ఆ. మొ. పక్షమున తూఁటాడి తూఁటాడి మొ.

వ్యా. సూర్యుక్తమైన యామ్రేడిత శాస్త్రమున పరరూప పూర్వావయవ లోపంబునకు గ్రహణము గల్గి యుండనందున నిట బృహత్సూత్ర కరణ మని గ్రాహ్యము.

సూ. ౨౫. శబ్దపల్లవక్రియలును ద్వ్యవయవ క్రియలును సమాప్తంబు లయి పునర్గృహీతంబు లగుచోఁ దత్పూర్వావయవంబులకు లోపంబు విభాష నగు.

ఉ. 'ఆలలితాంగిఁ దోడ్కొని చనుదెమ్ము తే ననువు గూడని పక్షమునందు.' భోజ. ౩ ఆ. 'ఇలకుం దివికిం జన నిచ్చు నిచ్చి రేని నని పెస నార్చు.' రా. అర. కాం. ౧, ఆ. మొ. పక్షమున చనుదే, చన నిచ్చి. మొ.

వ్యా. అసమాప్తిం బునర్గ్రహణము పూర్వసూత్ర విషయము. సమాప్తంబు లయి పునర్గృహీతము లగుట ఈసూత్ర విషయము. ధాతువులు రెండు (a) స్వార్థనాశ పూర్వకముగ నేక క్రియఁగఁ గూడు నేని యట్టి క్రియ శబ్దపల్లవము; (b) స్వార్థాత్యాగపూర్వకముగ నేక క్రియఁగఁ గూడు నేని యట్టి క్రియ ద్వ్యవయవము.

సూ. ౨౬. ఒకానొకచో సహార్థంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగు నపుడు క్రియలు తత్ కర్తృకంబులు విభాష నగు.

ఉ. 'ఉ. విప్రకులుండ వెల్వడుము వేగమ నీవును నీ నిషాది యుఁ,' భార. ఆది. ౨ ఆ. 'క. మన కాప్తుఁడు సంజయుఁ డీతని యుపదేశంబు పట్టి ధర్మమున ముకుంౕదుని నాశ్రయింప వయ్యా య, తనిఁ బొందిన ప్రదుకు దీవుఁ దమ్ములు సుతులుఁ' భార. ఉ. ౨ ఆ. 'నేను నా సేనయు దాడి వెట్టెద విశృంఖలతఁ.' హరి. ఉ. ౩ ఆ. 'ఆ. ఎలుఁగు రాలు పడఁగ నిట్లనుఁ ఖను నాలు, గేండ్లు రాఘవుండు

నీవు నన్నరణ్యభూములందు రక్షించి నేఁడు కాఱడవి నెట్టులొంటి విడిచెదనిన.' జై. ౫ ఆ. మొ. పక్షమున 'మోహాంధుండు భీష్ముండుఁ గేశవ నీవుం గడఁగుండు.' భార. సభా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇట బాలవ్యాకరణముచే సహార్థమందు తోడ వర్ణకము రావలసియున్నది. ఇచ్చట నిషాదిపదమునకుం బరముననున్న సముచ్చయము సహార్థవ్యంజకము. తదనుగుణముగ నేకవచనాంతక్రియ నుపయోగింపవచ్చునని తెలుపుచున్నాఁడు. సముచ్చయ స్థలములందు సాహిత్య మైచ్ఛికము.

సూ. ౨౭. కర్తృభూతక్రియతోడం దత్కర్త కన్వయం బగు.

ఉ. నీవు రావచ్చును పోవచ్చును. మొ. ఇందు రాఁబోవను 'కర్తృభూతకర్తృభూతక్రియలతో వానికిఁ గర్తయగు నీవనుదాని కన్వయంబని యెఱుంగవలయు.

వ్యా. వలయ్యాది పరకమైనప్పుడు ధాతువునకుం గర్తృభావము బాల. క్రి. సూ. ౧౨౨ లో చెప్పఁబడినది. వలయును, వలదు, కూడును, కూడదు, చెల్లును, చెల్లదు, తగును, తగదు—ఇత్యాదులు వలయ్యాదులు. నీవు రావచ్చును నీవు పోవలయును—మున్నగువాక్యములలో 'నీవు' మొదలగు కర్తృపదముల కన్వయము వలయ్యాదితోనా లేక కర్తృభూత రాఁబోనాదిక్రియలతోనా యన్నం దొలిది కాదనియుం రెండవది యగుననియు నీ సూత్రార్థము.

సూ. ౨౮. ఓ ఓ లకు సందేహార్థకంబులకు వలయుచోఁ గొన్నియెడలఁ గదా కదే లనుప్రయుక్తంబులగు. ఉద్దేశంబు ద్వ్యవయవం బేని విధానం బందొక్కటి కడదాని కగు.

ఉ. 'ఎంత కృతార్థుల మోకదా.' వి. పు. ౭ ఆ. 'శాంతంబు కాదోకదే.' భోజ. ౩ ఆ. 'అవునో కాదో కదా.' రామా. ౬ ఆ. మొ.

వ్యా. 'వలయుచోఁ గొన్నియెడల' ననుటచే విధానం బసార్వత్రికమనియు 'సందేహార్థముల' కనుటచే ప్రశ్నాద్యర్థకంబు లగునప్పుడు 'ఓ ఓ' లకియ్యన

ప్రయోగ ముండదనియుఁ గ్రాహ్యము. ద్వ్యవయవం బనఁగా వికల్పాన్వయము వచ్చినప్పు డని యర్థము.

సూ. ౨౯. తఱచుగం గ్రియల మీఁది కద కదవుల కన్నాదులు పర్యాయంబున నను ప్రయుక్తంబు లగు.

ఉ. 'ఆ. అలసితివి గదన్న యాఁకొంటివి గదన్న,' భాగ. ౧౦. స్కం. పూ. 'పీయపురాల పైతెగడవేయుపుడు' విజ. 3 ఆ. తఱచుగ ననుటచే, 'ఉ. పూఁతపసిండి వంట వలపుం బచరించు కులంబు నీతికిన్, లేఁతగదమ్మ యిత్తెఱఁగు లేమ' స్వా. 3 ఆ. 'దయాంబురాశివి గదమ్మ,' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. ఇత్యాద్యుదాహ్యాంబులు.

వ్యా. తఱచుగనంట బహుళార్థకము గావున అన్నాదుల యనుప్రయోగము క్రియేతరంబులమీఁది కద కదవులకున్నను వానికి నిటనే గ్రహణము గల్గునని తెలియునది. ఉదా. లేఁతగదమ్మ, దయాంబురాశివి గదమ్మ.

సూ. 30. అన్ ప్రత్యయాంత మగు నగు ధాతువు కొన్నియెడలఁ బెక్కు చోట్ల కొక్కటియు నగు.

ఉ. 'తే. ధర్మజుఁడు తూర్పు భీముఁడు దక్షిణంబు, నర్జునుఁడు పడమరఁ గవ లర్థి నుత్తరంబుఁగా వేఁటఁబోయిరి రాజముఖ్యు, లనఘు లింతకువత్తురు వినుత బలులు.' భార. అర. ౬ ఆ. పక్షమునఁ దూర్పుగ, దక్షిణంబుగ, పడమరగ ననియు నుండవచ్చును.

వ్యా. పెక్కుచోట్ల కొక్కటి గలుగునపుడెల్లఁ గడపటనే గల్గుచుండును.

సూ. 3౧. కాదె కదార్థకం బగు.

ఉ. 'ఏ, గీ. శౌరి కృపగాదె నాకు నక్షయబలంబు.' జై. ౨ ఆ.

వ్యా. కదా ఖల్వర్థకము, ప్రసిద్ధిందెలుపు నవ్యయము. ఈ యవ్యయంపు నర్థమునే 'కాదె'కు ప్రయోగము జూపుచున్నాఁడు. కాదె—ఇది యగు ధాతువు

యొక్క మత్వరక రూపము, ఎకారముతో వ్యతిరేక వ్యంజక ప్రశ్నార్థకముతో ఘటితము.

సూ. 3౨. అయి కా నవ్యయంబులు స్వీయ మర్థకంబు లగు.

ఉ. వాఁడయి వచ్చెను, వాఁడుగా వచ్చెను—వాఁడు తనంత వచ్చె ననుట, 'ఉ. తలంపరు నీరుఁ జెల్వ నీ,కై పరికింపవచ్చు దురహాం కృతి నాయమఁ గన్నదంపతుల్.' కళా. ౭ ఆ. 'అక్షీణప్రభావుండు సర్వ కళాసంజనకుండు నారదుఁడుగా రాఁజూచి.' నిర్వ. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. అగు ధాతువుయొక్క క్త్వాంతరూపము - అయి; సు ద్యంతరూపము-కాఁగ; ఈ యవ్యయంబులకు రెంటికిని 'తనంత' యను నర్థమును లక్ష్యములలోఁ జూపుచున్నాఁడు. సర్వత్ర నదేయర్థ మని తలంపరాదు. 'అద్యుఁడయి యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యొసంగెడు దేవుని నభినుతింతు.' 'పిదులేకుఁ (గ) కానున్నది' ఇత్యాదులలో నాయర్థము లేదు.

సూ. 33. అకానిత్యర్థకం బగు.

ఉ. 'అపజయము కా లక్షించి.' భార. అర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఇతి+అర్థకము='అని' అను నర్థ మిచ్చునది. అగుధాతువుయొక్క నుద్యంతరూపంబగు 'కా' ననునది అవధారణార్థకావ్యయంబగు 'అ' మీఁద ప్రయుక్త మైనప్పుడు 'అని' యను నర్థమిచ్చును.

సూ 3౪. కరఁగు తలఁగు మెఱయ్యాదు లంతర్భావిత ప్రేరణంబులు.

వ్యా. ప్రేరణేంచు ప్పుప్పగాద్యాగమములు లేకయే ప్రేరణార్థ మిచ్చును. ఉ. 'ఎ, గీ. కుసుమబాణుని బాణముల్ గూడ నైదుఁ, గరఁగి నేరిమి వాటించి కరువు గట్టి, పోది చేసె చైతన్య సంపుటము తగ ఘటించి రోకాక యిట్టి చేడియలఁగలరె.' భార. విరా. ౨ ఆ. 'సీ. ఉత్తమక్షత్రియుం డొరుల దుఃఖంబులు తలఁగంగ బుట్టిన ధర్మశీలుఁడు.' భార. ఆది. ౬ ఆ. 'అపారబలంబుల్ మెఱయుంనెడ భీమునకు నం, దొఱుఁ

గీడ్వడఁ దొడఁగి రుద్ధతులు రాజసుతుల్' భార. ఆది. ౫ ఆ. మొ. కురియుం, అఁగు నిత్యాదు లాదిపద ప్రాప్యములు.

సూ. 3౫. అడుగ్వాదులు ద్వికర్మకంబులు.

వ్యా. అడుగు=ప్రశ్నము చేయుం, అడుగు యాచించు మున్నగునవి యడుగ్వాదులు. ద్వికర్మకంబులు=రెండుకర్మలు గలవి. 'ఇ వ్విషయమును రాము నడిగితి.' విషయమును రాముఁ గ—రెండుకర్మలు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందుఁ
క్రియా పరిచ్ఛేదము.

కృదంతపరిచ్ఛేదము.

వ్యా. ధాతువునకు భావకర్త్రాద్యర్థంబుల విహితంబగు దుఙ్ఙాది ప్రత్యయంబు కృత్తునాఁబడునని సూరి.

సూ. ౧ డయ్యు దయ్యు నొచ్చు పుచ్చులకి వర్ణకం బగు అగుచో వాని కడ హల్లులు పకారంబు లగు.

ఉ. డప్పి, దప్పి, నొప్పి, పుప్పి.

వ్యా. 'దక్కు లోనగు వాని దాకు డకారంబు విభాష నగు' అను బాల. ప్ర. సూ. ౧౪ చే డయ్యు దయ్యులు ఒండొంటికి రూపాంతరములు. వీనికిం గృదంతరూపములు బాల. లో లేదు. నొచ్చునకు నొప్పనియు, ప్రచ్చునకుం బ్రప్పనియుం గృదంత రూపంబులు 'పువర్ణకంబు మున్నాదుల కగు' అను ౧౭ వ సూ. క్రింద సూరిగారొసంగియున్నారు. ప్రచ్చుయొక్క రూపాంతరము పుచ్చు. కాని ఈ యిదాగమపాదేశయుత రూపములు బాల. లో సాధింపఁబడనివి.

సూ. ౨ రాచున కీడి వర్ణకంబు నగు.

ఉ. రాయిడి, రాపు.

వ్యా. 'ఇడి వర్ణకంబును'—ఇట సముచ్చయార్థక 'ను' వర్ణము. బాల [కృ. సూ. ౧౧] ప్రోక్త పువర్ణకమునుం గలుపుకొనుటకు. ఉదాహరించుచున్నాఁడు 'రాపు' అనియు. బాల. కృ. సూ. ౨౦ క్రింద రాపుడు అనియు రూపముగలదు.

సూ. 3. ఈర్చుబ్బు కందు దువ్వు వడ్డించుల కైన వర్ణకం బగు. అగుచో ఈర్చు ఉబ్బుల చకార బకారంబులు పకారంబు లగు; వడ్డించు నించు లుప్తం బగు.

ఉ. ఈర్పైన, ఉప్పైన, కందైన, దువ్వైన, వడ్డైన.

వ్యా. ఈర్చు=ఈడ్చు; ఉబ్బు=పొంగు; కందు=నలుపగు; దువ్వు=చిక్కుదీర్చు; వడ్డించు=భోజ్యపదార్థము పళ్లెమునందుంచు. వీనికి ఐన వర్ణకంబును విధించి ఈర్పైనేత్యాదిరూపముల నిట సాధించెను. కాని ఈర్పుడు అగి. బాల. కృ. సూ. ౨౦

చేతను, ఉబ్బుకంపు అని. బాల. కృ. సూ. చేతను రూపాంతరము లేర్పడునని తోఁచు చున్నది.

సూ. ౪. పురవర్ణకంబు కాఁచు దాఁచు దాయ్యాద్యుల కగు.

ఉ. కాఁపురము, దాఁపురము. దాపురము మొ.

వ్యా. పురవర్ణకాంతము క్లీబనమంబుగాన మ్యాగమ మని తెలియవలెను. దాఁపురము=దాఁగఁజేఁత. దాపురము=చేరుపు—అని సబిందు నిర్బిందురూపముల కర్థభేదము.

సూ. ౫. ఎక్కు డిగులకుం బ్రేషణార్థంబున మతి వర్ణకం బగు. అగుచో నెగు ఎక్కున కాదేశం బగు.

ఉ. ఎగుమతి, దిగుమతి. ఇట్లు ఎగువ.

వ్యా. మతివర్ణకము కూడుట వేనికన్న పైకి (=పరదేశములకు) పంపఁబడిన దగు నను నర్థముగల 'ఎక్కు'నకును, క్రిందికి (=మనదేశమునకు) పంపఁబడినదగు నను నర్థముగల 'దిగు'నకును, 'మతి'కి ముందు 'ఎక్కు'నకు 'ఎ' గ్వాదేశమును—వీనికే 'మతి' వర్ణకమేకాక 'వ' వర్ణకమును అర్థాంతరమునం గూడును. ఉదా. ఎగువ, దిగువ.

సూ. ౬. వు వర్ణం బులియ్యాద్యుల కగు.

ఉ. ఉలివు. మొ.

వ్యా. వు వర్ణకంబని యుండవలసినది. వు వర్ణంబని లుప్తకమగుట లేఖక ముద్రాపకుల ప్రమాదహేతుకమై యుండనోపును. 'ఉలివు' బాల. కృ. సూ. ౧౭ చేతనే కుదురఁగలదు. ఈసూత్ర మక్కఱ యుండదు.

సూ. ౭ కాచు వీచులకు వలి వర్ణకం బగు.

ఉ. కావలి వీవలి.

వ్యా. కాచు=కాపాడు. వీచు=విసరు—వలి వర్ణకపరకము లైనప్పుడు వీవలి = గాలి, [వీచునతఁడు] కావలి=రక్షణము [రక్షకుండని కాదు]—అను నీవ దర్థభేదము గలదు. కావలికి కాపను రూపాంతరముం గలదు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణమందు
కృదంతపరిచ్ఛేదము.

వాక్యపరిచ్ఛేదము.

సూ. ౧. వాక్యమనా యోగ్యతాకాంక్షా సహితం బగు నర్థము గల యాసత్తియుక్త పద సముదాయంబు

యోగ్యత యనఁగా బదార్థములకుఁ బరస్పరసంబంధమునందు బాధ కలుగకుండుట. ఆకాంక్షయనఁగా నిలుపుదల లేక పయిఁ బయిఁ బోయెడి పదార్థముల మీఁది యాదరము, అది వినువారికిఁ దెలిసికొనవలయు ననెడి యపేక్షారూప మయినది. ఆసత్తి యనఁగాఁ బదముల చేరిక. యోగ్యతయు, ఆకాంక్షయు, ఆసత్తియు లేక 'నిప్పుచేఁ దడుపుచున్నాఁడు', 'గోవు, గుఱ్ఱము' అని యిట్లు చెప్పుట చేతను, బుద్ధిమఱపు లేక నేఁడు దేవదత్తుఁ డని చెప్పి మఱియొకనాఁడు పోవుచున్నాఁడని చెప్పుట చేతను బదసముదాయము వాక్యముగా నేర్పడినను నది వాక్య మని చెప్పఁదగినది కా దని తాత్పర్యము. వాక్యములందు గొన్ని క్రియాన్వయముగలవి, కొన్ని తదితరాన్వయము కలవి. వాని కుదాహరణములు మీఁద స్పష్టములు గాఁగలవు. క్రియ లనఁగా వర్తమానాద్యర్థకములయిన సమాపక క్రియలు. క్త్వాతద్వ్యతిరేక శతృ తుమున్ చే దానంతర్యార్థకము లసమాపక క్రియలు. ఇందు మొదటివి మూఁడు క్రియావిభిన్నకర్తృకంబులు, వెనుకటివి మూఁడు క్రియాభిన్నకర్తృకంబులు.

వ్యా. వాక్యమనఁగా నేమి యనిన 'పదసముదాయం' బనుచున్నాఁడు. 'ఈవాక్య' ముచే తరువాత సూ. 5 చేతను మఱల నిర్వచింపనున్నాఁడు. వాక్య మనిపించుకొను పదసముదాయ మెట్టి దనం దానికి రెండులక్షణములఁ జెప్పినాఁడు. (a) యోగ్యతతోను ఆకాంక్షతోను గూడుకొన్న యర్థము. (b) ఆసత్తి—ఈరెండు లక్షణములు లేని పదసముదాయము వాక్యము కానేఱదు. యోగ్యతాకాంక్షాసత్తు లను మూలకారుఁడే వివరించియున్నాఁడు. క్రియాన్వయయుతములు తదితరాన్వయయుతములు—అను ద్వైవిధ్యమును వాక్యమునకును, సమాపకములు అసమాపకములు—అను ద్వైవిధ్యము క్రియలకును, క్రియావిభిన్నకర్తృకములు క్రియాభిన్నకర్తృకములు నను ద్వైవిధ్య మసమాపక క్రియలకును అరసికొనవలెను. అసమాపక క్రియలలో 'తద్వ్యతిరేక'— అనఁగా

తద్ (శేష) = ఆ క్త్వాంతములలో, వ్యతిరేక = వ్యతిరేకార్థకములు—వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు. వీనినె వీరు సంజ్ఞా. సూ. ౮లో అకప్రత్యయాంతము లని యున్నారు. క్రియావిభిన్న కర్తృకము లనఁగా తాముండు వాక్యములందలి సమాపకక్రియల కేవో అవే తమకును కర్తలుగాఁగలవి—క్త్వార్థకములు, వ్యతిరేకక్త్వార్థకములు, శత్రర్థకములు. క్రియాభిన్నకర్తృకము లనఁగా తాముండు వాక్యములందలి సమాపకక్రియల కేవో అవికాక వేఱైనట్టి కర్తలు గలవి—తుమున్ చే దానంతర్యార్థకములు. వీ రిట్లన్నను తుమున్నంతములకుం క్రియాసమానకర్తృకత ప్రయోగంబుల గాన నగు.

సూ. ౨. పద మనఁగాఁ బ్రయోగార్హంబు ననన్వితంబు నేకంబు నర్థబోధకంబు నైన వర్ణము, లేక వర్ణ సముదాయము.

ఉ. ఖంబు, లేక ఘటంబు. మొ. ప్రయోగానర్హము—ఖ, ఘట. మొ. అన్వితము-ఖంబుఘటంబునం దోఁచెడి. మొ. అనేకము—ఖంబును ఘటంబును, మొ. అనర్థబోధకము—క, చ, ట, త, ప, మొ.

వ్యా. వాక్యమొకవిధంపుఁ బదసముదాయం బని పూర్వోక్తము. పద మన నేమో ఇటఁ జెప్పుచున్నాఁడు—'వర్ణము, లేక వర్ణసముదాయము' అని. పద మనిపించుకొను వర్ణమునకుఁ గాని వర్ణసముదాయమునకుఁగాని లక్షణములం జెప్పుచున్నాఁడు నాల్గింటిని (i) ప్రయోగార్హత (ii) అనన్వితత్వము (iii) ఏకత్వము (iv) అర్థబోధకత్వము. ప్రయోగార్హత యనఁగా ప్రత్యయ ఘటితత్వము. ఒండొంటిం గూడక ప్రాతిపదికములు, ప్రత్యయంబులును వేర్వేఱుగాఁ బ్రయోగింప నర్హములు గావు. అనన్వితత్వ మనఁగా అన్వితత్వము లేమి. అన్వితత్వ మనఁగా అన్వయము గలిమి అన్వయమును నాల్గవసూత్రంబున మూలకారుఁడే వివరింప నున్నాఁడు. 'పదములకుఁ బరస్పరము గల సంబంధ' మని. పరస్పరసంబంధముచేఁ బదముల పదత్వము వాక్యత్వమునం బర్యవసించును. ఏకత్వ మనఁగా నవిభాజ్యత. పదమును విభజించినం బ్రాతిపదికమును ప్రత్యయమును వేర్వేఱై పదత్వమే నశించును. 'ఖంబును ఘటంబు' నను నక్షరసముదాయమున నవిభాజ్యత లేదు. ఖంబును ఘటంబును వేఱుచేయఁదగియున్నవి. వేఱుచేయఁ దగకుండుటే పదలక్షణము గావున వేఱుచేయఁ దగియుండుట అపదలక్షణ మగును.

సూ. 3. పదము లవి నామములు క్రియ లవ్యయంబు లని త్రివిధం బులు.

నామములు నా వస్తువాచకశబ్దములు. సందర్భవశంబున నవి కొన్ని కర్తలనియుం గర్మములనియుం జెప్పబడును. ధాత్వర్థ వ్యాపారాశ్రయము కర్త. ధాత్వర్థఫలాశ్రయము కర్మము. క్రియలనఁగా వ్యాపారావబోధకము లయినవి. అవి సకర్మకములు అకర్మకము లని ద్వివిధములు. కర్మముగలది సకర్మకము, కర్మము లేనిది యకర్మకము. కర్తృకర్మ క్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడు. అది కర్తరిప్రయోగము, కర్మణిప్రయోగము నని ద్వివిధము. క్రియచేఁ గర్త చెప్పఁబడునేని యది కర్తరిప్రయోగము, కర్మము చెప్పఁబడునేని కర్మణిప్రయోగము. కర్తరిప్రయోగము సకర్మకక్రియగలచో సకర్మక కర్తరిప్రయోగమనియు, అకర్మకక్రియగలచో నకర్మక కర్తరిప్రయోగమనియుఁ జెప్పఁబడును. అవ్యయము లనఁగా విభక్తివచనశూన్యములు, అవి ప్రతిపదోక్తములు లాక్షణికములని ద్వివిధములు. ప్రకృతిసిద్ధములు ప్రతిపదోక్తములు, లక్షణసిద్ధములు లాక్షణికములు.

వ్యా. అకర్మక కర్తరిప్రయోగమునం గర్మముండదుగదా, ఇఁక 'కర్తృకర్మ క్రియలుఁగూడఁ బ్రయోగ మనంబడు'నను లక్షణమునకు సామగ్ర్యమెట్లో! సంస్కృతంబునఁ 'గర్తరిప్రయోగః' 'కర్మణిప్రయోగః' అనునవి వ్యస్తములు, అలుక్సమాసములు గావు. వానిని సమాసములుగ నైకైకప్రాతిపదికములుగఁ గొని ము ప్రత్యయముం గూర్చి కర్తరిప్రయోగము కర్మణిప్రయోగము—అనురూపము లేర్పఱచుటకు మహాజనుల వ్యవహారమే యాధారము. ఇట్టివే—భావేప్రయోగము, శుచిర్భూతుఁడు మొ.

సూ. ౪ పదములకుఁ బరస్పరముగల సంబంధ మన్వయ మనంబడు.

వ్యా. పదలక్షణములలో నవన్వితత్వ మొక్కటిగఁ బూర్వతర సూత్రోక్తము అనన్వితత్వ మన నన్వయము లేమిగదా! అన్వయమన్ననేమో ఇట వివరించుచున్నాఁడు.

సూ. ౫. విషయబోధకము వాక్యము.

[విషయము = తెలియఁదగిన యంశము.]

వ్యా. తెలియఁదగిన యంశమును బోధించునట్టిది వాక్యమనుట.

సూ. ౬. ఉద్దేశ్యవిధేయభిన్నంబు విషయంబు.

విషయ ముద్దేశ్యవిధేయములతోఁ గూడినది, అనఁగా విషయమునం దుద్దేశ్యము, విధేయము నని రెండుగలవని యర్థము. ఉద్దేశించి చెప్పఁదగినది యుద్దేశ్యము, మీఁదఁ దెలియఁదగినది విధేయము. ఉద్దేశ్యము వక్తృశ్రోతల కుభయులకుఁ దెలియును, విధేయము వక్తకు మాత్రము తెలియును. విశేష్యాదిక ముద్దేశ్యము, క్రియాదికము విధేయము. విశేష్యాదికము—విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము. క్రియాదికము—క్రియ, విశేష్యము, విశేషణము, సర్వనామము. ఆది పదద్వయముచే అసమాపకక్రియలును నేలాద్యవ్యయములును గ్రాహ్యములు. విశేష్యాదు లుద్దేశ్యవిధేయములు రెండునగు. క్రియ లుద్దేశ్యములు కానేరవు.

ఉద్దేశ్యవిధేయములకుఁ గ్రమముగా ఉదాహరణములు—'ఈ హయంబులు పవనగతిం బఱచు.' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు హయంబులు విశేష్యము. ఉద్దేశ్యము, పఱచున్ క్రియ విధేయము. 'వాగ్భూషణమే సుభూషణము.' భర్తృ. విద్వత్పద్ధతి. ఇందు వాగ్భూషణము విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, సుభూషణము విశేష్యము విధేయము. 'వీరభోజ్యమువుమ్ము రాజ్యము.' భార. అర. ౨ ఆ ఇందు రాజ్యము విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, వీరభోజ్యము విశేషణము విధేయము. 'బాహుకుండనువాఁ డెవ్వండో' భార. అర. ౨ ఆ. ఇందు బాహుకుండు విశేష్యము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వండో సర్వనామము విధేయము 'అవివేకి చెడున్.' స్వా. 3 ఆ. ఇందు అవివేకి విశేషణము ఉద్దేశ్యము, చెడున్ క్రియ విధేయము. 'వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁడు.' భార. ఉద్యో. 3 ఆ. ఇందు వచ్చినవాఁడు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, ఫల్గునుఁడు విశేష్యము విధే

యము. 'అక్రోధనుఁడు కరం బధికుఁడు.' భార. ఆది. ౩ ఆ. ఇందు అక్రోధనుఁడు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, అధికుఁడు విశేషణము విధేయము. 'మూఁడవవాఁ డెవ్వండు' భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు మూఁడవవాఁడు విశేషణము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వండు సర్వనామము విధేయము. 'కొందఱు పిశాచంబని పఱచిరి.' భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు కొందఱు సర్వనామము ఉద్దేశ్యము, పఱచిరి క్రియ విధేయము. 'ఇది సలురక్షఘోషము.' భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు ఇది సర్వనామము ఉద్దేశ్యము, ఘోషము విశేష్యము విధేయము. 'ఇది మర్త్యులకవిషయము.' భార. ఆర. ౨ ఆ. ఇందు ఇది సర్వనామము ఉద్దేశ్యము. అవిషయము విశేషణము విధేయము. 'వీరెవ్వరయ్య.' భార. ఆది. ౬ ఆ. ఇందు వీరు సర్వనామము ఉద్దేశ్యము, ఎవ్వరు సర్వనామము విధేయము. 'మృగాక్షులోగ్రవనంబుల కరుగనేల.' భార. ఆర ౨ ఆ. 'ఏలా వాలాయము సేయ.' స్వా. ౩ ఆ. ఇందు అరుగన్, చేయన్ ఇవి అన్నంతక్రియలు ఉద్దేశ్యములు, ఏల, ఏలా ఇవి యవ్యయములు విధేయములు. మఱియుం 'నీ వితరులఁ గొలువ నేటికి.' భార. ఉద్యో. ౪ ఆ. ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

వ్యా. దేనినిగుఱించి ఏవిషయమునైనను జెప్పుదుమో అది యుద్దేశ్యము, ఆ యుద్దేశ్యముంగూర్చి చెప్పఁబడు విషయము విధేయము. విశేష్య విశేషణ సర్వనామములు మూఁడును ఉద్దేశ్యవిధేయములు రెండునగుచును. క్రియలు విధేయములుమాత్రమగుచునుండ అట్లే చెప్పియుండరాదా? విశేష్యాదిక ముద్దేశ్యము క్రియాదికము విధేయమునని ఉభయత్ర ఆదిశబ్దఘటన మేలయన్నఁ దత్ప్రయోజనముం జెప్పుచున్నాఁడు— విశేష్య విశేషణ సర్వనామములు మూఁడునేగాక అన్నంతక్రియలును ఉద్దేశ్యములు కానోపు. క్రియలును విశేష్య విశేషణ సర్వనామములునేగాక ఏలాద్యవ్యయంబులును విధేయంబు లగు—నని.

సూ. ౭. సంపూర్ణ మసంపూర్ణమని వాక్యంబు ద్వివిధంబు.

సమాపకక్రియలుంగల వాక్యము సంపూర్ణవాక్యము, అసమాపకక్రియలు గలవాక్యము అసంపూర్ణవాక్యము...

ఉ. 'ఆ. దాని విడిచిపోవఁగా నోప కఱచుచు, నంతరిక్షమునను హంసలెల్లఁ, బిండుగట్టి తిరుగుచుండె.' 'క. నలుఁడును ధరణీరాజ్యము, దలఁగఁగ సర్వంబు నపహృతంబైన గడుం,దలరి దమయంతిఁ దోడ్కొని, వెలువడియె నశేష రాజ్య విభవచ్యుతుఁడై.' 'మధ్యాక్కర. నన్ను, నా రాజునకు నెఱిఁగించి కరుణ నాయందుఁ గావింపు, మారంగ ననుచు విదర్భ విషయమున కరిగి యాహంస, వీరసేనజునకు దాని గుణరూప విభవముల్ సెప్పె.' భార. అర. ౧ ఆ. మొ. ఇందు విడిచి, ఓపక, అఱచుచు నిత్యాది క్రియావిభిన్న కర్తృకంబులగు నసమాపకక్రియలుం గల ఉండెన్, వెలువడియెన్, చెప్పె నిత్యాది సమాపకక్రియలతోడి వాక్యము సంపూర్ణవాక్యము. తలఁగఁగన్, ఐనన్, అనుచున్ ఇత్యాది క్రియాభిన్న కర్తృకంబులగు నసమాపకక్రియలతోడి వాక్య మసంపూర్ణ వాక్యము నని యెఱుంగవలయు

వ్యా. క్రియలు సమాపకక్రియలు అసమాపకక్రియలు నని రెండువిధములు. కార్యము కొఱఁతలేక ముగియునట్లు చెప్పునది సమాపకక్రియ, కార్యము పూర్ణముగ ముగియనట్లు చెప్పునది యసమాపకక్రియ. వాక్యమందు సమాపకక్రియయున్న నది సంపూర్ణవాక్య మగును, అసమాపకక్రియయుండి సమాపకక్రియ లేకున్న నది యసంపూర్ణ వాక్యమగును.

సూ. ౮. వాక్యసముదాయము మహావాక్యమనఁబడు అయ్యది రామాయణాదికము.

వ్యా. వాక్యముల, సముదాయమున కనఁగా సమూహమునకు, మహావాక్యమని పేరు. రామాయణాదిక గ్రంథంబులం బర్యాయంబున మహావాక్యంబులనియేని వాక్యావళులనియేని వ్యవహరింప జనును సుట.

సూ. ౯. క్రియాన్వయవాక్యంబులు కొన్ని వ్యంగ్యార్థ ద్యోతకంబులగు.

భావక్రియలుగల వాక్యము వ్యతిరేకక్రియలుగల వాక్యమున
కును వ్యతిరేకక్రియలుగల వాక్యము భావక్రియలుగల వాక్యమునకును,
ఉభయము లుభయములకును వ్యంజకము అగునని యర్థము. అప్పుడు

భావక్రియలే న్యంత తద్ధర్మార్థకములుగాను లేక యినన్నంతములుగాను దద్ధర్మార్థకములుగాను, వ్యతిరేకక్రియ లేన్యంత వ్యతిరేకార్థకములుగాను వ్యతిరేకార్థకములుగాను నుండును.

ఉ. వాఁడు వచ్చునేని (లేక) వాఁడువచ్చిన వీఁడువచ్చును, వాఁడు వచ్చునేని (లేక) వాఁడువచ్చిన వీఁడురాఁడు (వీనికి వ్యంగ్యార్థములు—వాఁడు రాఁడేని వీఁడు రాఁడు, వాఁడు రాఁడేని వీఁడు వచ్చును.) నీ విచ్చెదవేని నే నియ్యను, నీ వియ్యవేని నే నిత్తును, నీ విత్తువేని నే నియ్యను.) అదిపదముచే నితరంబు లూహ్యంబులు.

ఇది యేతన్మార్గసూచనాక్రమము. ఇట్లు దీని నింక ననేకప్రకారంబులఁ జెప్పనువచ్చును.

వ్యా. ఏని—ఇది పక్షాంతరమును దెలుపు డెశ్యావ్యయము వచ్చునేని వచ్చు పక్షమున నని యర్థము. 'భూతంబునం దాగమం బగు'నను బాల. క్రి. సూ. ౧౭ చేతను, 'చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౪౧ చేతను ఇనన్నంతములు సిద్ధించును.

సూ. ౧౦. ఇట్లనియె, అనిన నని భావ్యర్థకథన ప్రారంభ పరిసమాప్తులం గ్రమంబు నగు.

భావ్యర్థకథన ప్రారంభంబునఁ బూర్వ వాక్యాంతమునందు 'ఇట్లనియె' అనియును, ప్రారబ్ధవాక్య పరిసమాప్తియందు 'అనిన' అనియును బదంబులు క్రమంబుగఁ బ్రయుక్తంబు లగునని యర్థము.

ఉ. 'వ. అ య్యవసరంబున నృపుఁ గలి యిట్లనియె. తే. గీ. అవనిలో దమయంతీ స్వయంవరంబు, విస్తరిల్లుట విని కడు వేడ్కతోడ, నేను దమయంతిచే వరియింపఁబడుదు, నని తదర్థమై యరిగెద నాసఁజేసి. వ. అనిన నందఱు నగి.' భార. ఆర. ౨ ఆ. పొ.

వ్యా. 'భావి'ని 'అర్థము'తోఁ గాక 'కథనము'తో నన్వయించుకోవలయును. 'ప్రారంభపరిసమాప్తులం గ్రమంబుగ' ననుటచేసి, ప్రారంభమున 'నిట్లనియె' ననునదియుఁ బరిసమాప్తియందు 'అనిన' అనునదియు వచ్చునని తెలియవలెను.

సూ. ౧౧. కొన్నియెడలం దదాదులు విశేషణంబు లధ్యాహార్యంబు లగు.

ఉ. 'క. కలకంఠ కంఠి కన్నీ, రొలికిన సిరి యింటనుండ నొల్లదు సుమతీ.' (ఇంటన్=ఆయింట) 'క. పురుషుండు రెండుతెఱఁగుల, ధర నుత్తముఁ డనఁగఁ బరఁగుఁ దా నెయ్యెడలన్, బరుసములు పలుక కునికిన్, దురితంబులు వొరయం బనులఁ దొఱఁగుటవలనన్.' (రెండు తెఱఁగులన్=ఈ రెండు తెఱఁగులచేత.) భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. తదాదులనఁగా 'ఆ, ఈ' మున్నగునవి. అధ్యాహార్యంబు లనఁగా వాక్యమున లేకున్నను అర్థవివరణసందర్భమునం దెచ్చుకొనవలసినవి. మొదటి యుదాహరణంపు మకుటమగు 'సుమతి' తదాకరగ్రంథముం దలఁపించుచున్నను, తద్గ్రంథనామమును సైతము గ్రహింపవలెను. దాని జాఱుపాటు లేఖనముద్రణములం గల్గియుండును.

సూ. ౧౨. కొన్నియెడల సంబంధంబునం బూర్వవాక్యంబునందలి పదం బధ్యాహార్యం బగు.

ఉ. 'గొంతి సంకటపాటుఁ గోడలి బన్నంబు.' భార. భీష్మ. ౨ ఆ. 'పంక్తిముఖు నాతని తమ్మునిఁ గుంభకర్ణునిం దనయుని మేఘనాదుని.' 'దానవేశ్వరునకుఁ దమ్ములకును.' నిర్వ. ౨ ఆ. ఆ. మొ.

వ్యా. సంబంధంబునం దనఁగా చుట్టఱికముగలచోట నని యర్థము. 'కోడలి' యనుటకుం బూర్వము 'గొంతియొక్క' అనునదియు, 'తనయుని'కి ముందు 'పంక్తిముఖుని' అనునదో 'అతని' యనునదో, 'తమ్ములకుం' బూర్వము 'దానవేశ్వరుని' యనునదియు నధ్యాహార్యంబులు.

సూ. ౧౩. న్యూనవచో వాక్యంబునఁ దద్వచనంబు లధ్యాహార్యంబు లగు. (న్యూన వచనంబులు ఐన, ఏని, ఎ, ఓ మొ.)

ఉ. 'ఎత్తెఱఁగున ధర్మక్రియఁ, జిత్తంబునఁ జేర్పవలయుం జీవించుతఱిన్.' భార. అను. ౪ ఆ. (ఎత్తెఱఁగునన్ = ఎత్తెఱఁగుననైనను, లేక ఎత్తెఱఁగుననేని అని యిక్కడ ఐన ఏని యవ్యయంబు లధ్యా

హార్యములు. ఇట్లు మీఁదను నెఱుంగునది) 'అక్కట మంచిభాగ్యనకు నట్టి తనూభవ రత్న మెన్నిభంగిన్ దక్కెనె.' భార. ద్రో. ౨ ఆ. 'తరుణీ యేరికిఁ జెల్లునె, యరయఁగ నే మింతవారమనుకొన.' కళా. ౧ ఆ. 'వీని నెమ్మెయిన్ బట్టి వధింతు,' వి. పు. ౭ ఆ. 'అన్నం బొండొక లేదు.' పాండు. ౪ ఆ 'నైవమకటా యుటఁ దెచ్చునె యేమి వచ్చెనే.' చంద్ర.—'కర్మములు మేలు నిచ్చును' భాగ. ౧౦ స్కం. పూ. (కర్మములు=కర్మములేయని యిక్కడ నేవార్థక మధ్యాహార్యము) 'దప్పిఁ జెందును.' (చూ. మీఁదు.) దప్పిఁజెందునో యని యిక్కడ నో యధ్యాహార్యము. మొ.

వ్యా. ప్రయోగవశమునం దక్కువపడిన మాటలను అర్థవివరణ సందర్భమునం గారించుకొనవచ్చును. అర్థవివరణసందర్భమునం బూరించుకొన నను పై స్ఫుటముగ స్ఫురించునట్టివానిం బ్రయోగవశంబున మానినను వాక్యత్వహాని గల్గదనుట. ఊహాసందేహములను దెలుపు 'ఓ' అధ్యాహార్యమనుటకు 'దప్పిఁజెందును'— ఇటఁ గర్తయు నధ్యాహార్యము కావున నిది మీఁదిసూత్రంబునకును లక్ష్యము కాఁదగినది. కావునం జెప్పుచున్నాఁడు 'చూ. మీఁదు' అని.

సూ. ౧౪. కొన్నియెడలం గర్తృకర్మ క్రియ లధ్యాహార్యంబు లగు.

ఉ. కర్తకు—'నన్నుఁ జూచి నగరె.' (జనులు కర్త అధ్యాహార్యము.) భార. అర. ౨ ఆ. 'క. నరకు గొనరు సురవరులను, గురుశక్తిని భీష్మ బాహ్లికులఁ గైకొన రుగ్రతరత జరాసంధుని వెర, వరిగా మెచ్చరు మహోశ వర గర్వమునన్.' (హంస డింభకులు కర్త అధ్యాహార్యము.) ఉ. హరి. ౪ ఆ. మొ. కర్మమునకు—'దవదహనం బుదగ్రతను దాహము సేయుచు నున్నఁ జూచి.' (దాహముసేయుటను కర్మము అధ్యాహార్యము.) భార. అర. ౨ ఆ. మొ. క్రియకు— ప్ర. అక్కడ నెవఁడున్నాఁడు ? ఉ. రాముఁడు. (ఉన్నాఁడు క్రియ అధ్యాహార్యము.) మొ.

వ్యా. కర్తృకర్మ క్రియలుగూడఁ బ్రయోగ మనంబడునని పూర్వోక్తము. కాన తదన్యతమాభావము చే వాక్యత్వహాని ప్రాప్తమగుడు, దేని కెచ్చుట అర్థవివరణసంద

ర్థమున నన్యః పూర్తిగల్గునో దాని నచ్చట మానినను వాక్యత్వహాని గల్గదనుట ఈ సూత్రభావము.

సూ. ౧౫ అనేక కర్తృక క్రియకు సమీప కర్తయొక్క లింగవచనంబు లగు.

ఉ. 'ఏవాని బంధుమిత్రులు, జీవధనంబులును దప్పిఁజెందును గృశునిం గావాని నెన్నఁగాఁదగు.' భార. శాం. ౧ ఆ. 'క. సురగంధర్వ ప్రభృతులు, ధరణీశైలాపగాబ్ధి ధాత్రీజాదుల్, నరవర నీకే యుపకృతి, నరయఁగఁ గావించె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. 'శమసేనలు వారును విశ్రమించిరి.' ఉ. హరి. ౪ ఆ. 'వ. భూతంబులు దేవాసురులు వినాశగతులు కారె.' రా. అర. కాం. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. క్రియా. సూ. ౨౬ క్రిందఁ జూపఁబడిన 'నేను నాసేనయుం దాడివెట్టెద విశృంఖలతన్' [హరి. ఉ. 3 ఆ] మున్నగు లక్ష్యములు ఈ సూత్రమునకు బాధకములు. కావునఁ బ్రథమపురుషమందే యీసూత్రము వర్తించునని వ్యవస్థ చేసికొనవచ్చును.

సూ. ౧౬. భూతార్థ కాసమాపక క్రియ వలయుచో వాక్యాంతర జనిస్థానం బగు అగుచో, గర్త తత్కర్తలంవలిదియ యొద్దియే నొండగు.

వలసినప్పుడు కొన్నియెడల భూతార్థ కాసమాపకక్రియనుండి వాక్యాంతరము పొడమును. అప్పుడు దానికిఁ గర్త యా యసమాపక క్రియా కర్తృసముదాయంబునం దుండునదియే యేదైన నొక్కటి యగునని యర్థము.

ఉ. 'మ. ధవళాక్షుల్ చని కాంచి రంత నెదురన్ దత్తీర దేశంబునం, దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజ నిభున య్యశ్వోత్తమున్ దవ్వులన్. వ. కని కద్రువ వినతంజూచి.' (ఇక్కడ 'కని' 'కనఁగా నందు' నను నర్థము నిచ్చుచున్నది.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'వ. దేవలోకంబున కరుగు

వా రెదుర ద్వారకరంబుతో వచ్చు కలింగని శుక్రుం డిది యేమి యెందు లకుం బోయెదవని యడిగిన నయ్యంగన్యకుం గలి యిట్లనియె." (ఇక్కడ 'కని' 'కనిరి అందు' నను నర్థము నిచ్చుచున్నది.) భార. అర. ౨ ఆ. ఇట్లంతట సూర్యాంబులు. 'చ. శుంభ నిశుంభు లుగ్రకోపను లయి డాసి శుంభుఁడతి భైరవ సైన్యసమేతుఁడై దయం,బుర నరిగెన్.' మార్క. ౬ ఆ. మొ. ఏతల్లక్షణానుక్త విశేష ప్రయోగంబులుం గలవు. ఉ. 'వ. నలుండు...దమయంతీ ద్వితీయుండై యుండి బుభుక్షాపీడ సహింప నోపక హిరణ్యపక్షంబులతోఁ దమముంగటఁ దిరుగుచున్న పక్షులంగని యవి భక్ష్యంబగు నని యప్పక్షులం బట్టికొన సమకట్టి కట్టిన పుట్టంబు వానిపైఁ జైచిన నవి పుట్టంబుతోన గగనంబున కెగసి నవ్వుచు విగతవస్త్రుండైన నలున కిట్లనియె.' (ఇందు ఉండి అనునంత వఱకుఁగల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తలు నల దమయంతులు, ఓపక అనునది మొదలు వైచినన్ అనునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తనలుఁ డధ్యాహార్యము.) భార. అర. ౨ ఆ. 'సీ. ఆహవ సన్నద్ధులై భీమ కర్ణనందన మేఘవర్ణులు ధర్మతనయుం, పాదంబులకు మ్రొక్కి పంక జాక్షునకు దండము పెట్టి యంతఃపురమున కరిగి, కుంతికి నెఱఁగి వీడ్కొనివచ్చి పివ్వచ్చుఁ గ్రుచ్చి కౌఁగిటఁజేర్చి కుస్తరించి, యనఘు నేఁ దురగంబు గొనివచ్చు నంబాఁక నంగరక్షకుఁడవై యధిపుఁగాచి, యుండుమని మాద్రిపుత్రుల నుపచరించి, ద్రౌపదికిఁజెప్పి మఱియును దానవారి, యడుగులకు వ్రాలి యద్దేవు ననుమతమున, నరిగె ననుమోద మున యావనాశ్వపురికి.' (ఇందు వచ్చి అనునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్తలు భీమ కర్ణనందన మేఘవర్ణులు. క్రుచ్చి యను నది మొదలు అరిగె ననునంతవఱకుఁ గల యసమాపక క్రియలకుఁ గర్త భీముఁ డధ్యాహార్యము.) జై. ౧ ఆ. ఇట్టివి ప్రయోగంబులవలన నెఱుంగునది.

వ్యా. మూఁడవలక్ష్యమున 'డాసి' 'డాసిరి అందు' ననునర్థ మిచ్చునది ఏతల్లక్షణానుక్త విశేష ప్రయోగములుగాఁ జూపఁబడినవానిలో విశేష మేమనఁగా—పరం

పరగనుండు క్రియలలోఁ గొన్ని యనేక కర్తృకములుగనుండ గొన్ని పూర్వోక్త క్రియల కర్తలలో నొక్కటి కర్తగాఁ గలిగియుండుటే గాక అద్దియు నభ్యాహార్యమై యుండుట.

సూ. ౧౭. కొన్నియెడల నవయవ కర్తృక క్రియ తదవయవి కర్తృకం బగు.

ఉ. 'తల వడఁకుచునుండు తన పితృవరుల.' (తల వడఁకుచునుండు=తలవడఁకుట గలవారగుచు నుండునని యర్థము.) భార. ఆది. ౨ ఆ. 'తేఁకువ సెడియె నీ పాఱుఁడు.' (చెడియెన్=చెడుట గలవాఁ డాయెనని యర్థము.) భార. ఆర. ౪ ఆ. ఇట్లంతట నెఱుంగునది. 'చెలు వేదెఁ జంద్రుండు.' భార. ఉద్యో. ౨ ఆ. 'ఎ, గీ. సుభట వర్గంబు లొక్కట సొబగుమాలె.' రా. యు. కాం. 'అక్కట యీ లతాంగి హృదయంబున పెజెసఁగూర్మి యొంతయున్, నెక్కొని యున్నది.' మార్క. ౨ ఆ. 'తే. బడలికలు వాసి చనుము.' స్వా. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. వడఁకుచు, చెడియెన్, ఏదెన్, మాలెన్, నెక్కొని, వాసి—వీనికి వరుసగా తల, తేఁకువ, చెలువు, సొబగు, కూర్మి, బడలికలు అనునవి కర్తలు. ఐనను ఈ ప్రకరణంబులలో 'ఎవ్వరను నాకాంక్షవొడమి తల, తేఁకువ మున్నగునవి గలవారు ఉపస్థితు లగుదురుగావున నర్థవివరణసందర్భమున తలవడఁకుట గలవారగుచునుం డిత్యాది విపరిణామములు గల్గును.

సూ. ౧౮. వాక్యసంగ్రహంబునం దినన్నంత క్రియాపూర్వకంబులగు కాక కాన్యవ్యయంబు లనుక్త వాక్య పదగ్రాహకంబు లగు.

ఉ. కాకకు—'తే. నీవు నలునకుఁ జేర్మితో దేవివైనఁ, గాక నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ, నిత్యసౌభాగ్య భాగ్యాభిజాత్య భద్ర, లక్షణావళి లవి సఫలంబులగునె.' (వాక్య వ్యాసమునందు—నీవు నలునకుఁ జేర్మితో దేవివైన నీ సముజ్జ్వల రూపకాంతి విభవ నిత్యసౌభాగ్య

భాగ్యాభిజాత్య భద్రలక్షణావళు లవి సఫలంబులగును, కాకున్న నీ సము జ్జ్వలరూపకాంతి విభవ విశ్వసౌభాగ్య భాగ్యాభిజాత్య భద్రలక్షణావళు లవి సఫలంబులుంకావు.) కానికి—'ఆ. నలున కాని నళినదళనేత్ర వరి యింప దట్టె.' (వాక్యవ్యాసమునందు నలునే వరియించునుగాని వేఱొకని నళినదళనేత్ర వరియింపదట్టె.) భార. అర. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. భూతంబునవచ్చు నిక్కు తుమర్థభావ లక్షణంబులంగాదు సద్రుత నవ ర్ణముంజేర క్రియలకు నినన్నంతత గల్గుచు, నాసికిం బరముగ కాక కాన్యవ్యయంబు లన్న నవి యుక్తవాక్యములకు పదములకును గ్రాహకములగు, చూపంబడిన లక్ష్యము లలో ఇనన్నంత క్రియాపూర్వకత 'కాక'కు మాత్రమే గలదు. 'కాని'కి అవధార ణార్థకాంత నామవాచకపూర్వకతం జూపినాఁడు. ఇనన్నంతక్రియకుఁ బరమందున్న 'కాక' నట్టి 'కాని'కిని అవధారణార్థకాంత నామంబునకుఁ బరమందున్న 'కాని' నట్టి 'కాకు'కును ఉపలక్షణముగఁ గొనవలయును.

సూ. ౧౯. కొన్నియెడలంగాని క్రియాపూర్వకంబు పూర్వ విరుద్ధార్థ కం బగు.

వాక్యంబులందు పూర్వార్థమునఁ గ్రియమీఁద వచ్చిన 'కాని' యవ్యయ ముత్తరార్థవాక్యముయొక్క యర్థము పూర్వార్థవాక్యము యొక్క యర్థమునకు విరుద్ధముగా నుండుననుటను దెలుపుచున్నది యని యర్థము.

ఉ. వాఁడు వచ్చునుగాని కార్యవ్యాసంగముచే రాఁడాయెను. వాఁడు రాఁడుగాని నీ నిర్బంధముచేత వచ్చినాఁడు. మొ.

వ్యా. ఈ లక్ష్యములంబట్టి పూర్వాపరార్థములందలి క్రియ లేకకర్తృకము లైయున్నప్పుడే ఈ సూత్రము వర్తించునని భ్రమయరాదు. 'వాఁడు వచ్చుంగాని వీఁడు రాఁడు'—ఇత్యాదిగను ఉండవచ్చును.

సూ. ౨౦. కొన్నిచోట్ల వ్యాస వాక్యమునకు ముందు సంగ్రహవా క్యంబు నొండగు.

ఉ. 'వ. అయ్యా యేను నీకుం బ్రియంబుసేసెద, నీ హృదయేశ్వరి యైన దమయంతిపాలికిం బోయి నీ గుణంబులు దానికి వర్ణించి చెప్పి యక్కన్య యన్యుల నపేక్షింపక నీయంద బద్ధానురాగ యగునట్లు చేసెద.' 'వ. ఇది యెట్లు ధర్మపరిపాలన పరులై వీరులై రణోపహతు లయిన రాజు లక్షయ లోకసుఖంబు లనుభవింప నతిథులై యిందుల కెంతకాలం బయ్యె రాని కారణం బేమి.' 'వ. శక్రుం డిదియేమి యెందు లకుం బోయెదవని యడిగెన.' భార. ఆర. ౨ ఆ. మొ

వ్యా. 'అయ్యా యేను నీకుం బ్రియంబుసేసెద' 'ఇది యెట్లు' 'ఇది యేమి' అను నివి సంగ్రహవాక్యములు మీఁదివివ్యాస (=విస్తృత) వాక్యములు.

సూ. ౨౧. కొన్నియెడల వాక్యంబు వాక్యాంతరగర్భంబు నగు.

ఉ. 'వ. ఇందుల కెంతకాలంబయ్యె రాని కారణంబేమి?' మొ. (చూ. క్రిందు)

వ్యా. ఒక వాక్యమధ్యమున వేఱొక వాక్య ముండుటయుం గలదు. 'ఇందులకు రానికారణం బేమి' అను వాక్యమధ్యమున 'ఎంతకాలం బయ్యె' నను వాక్యాంతరముం గనుఁడు. ఈలక్ష్యము పూర్వసూత్రోదాహరణ భాగముంగూడ, కావునఁ జెప్పుచున్నాఁడు 'చూ. క్రిందు' అని.

సూ. ౨౨. పొమ్ము నిశ్చయార్థంబునం దగు.

ఉ. 'అల్లునిఁ గల్యాణ గుణోత్తరుం బడయఁ గెట్టుంబోవఁ బొమ్మంచు' నిర్వ. 3 ఆ. మొ.

వ్యా. పోవునకు ముజ్జు పరంబుగా వు లోపంబును దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మాముడియుంను గలుగ 'పొమ్ము' అనురూప మేర్పడును. 'పో' అను నేకాక్షరము దీనికి రూపాంతరము. దీనికి నిశ్చయార్థముం జెప్పుచున్నాఁడు. ఇది యనాదరమునం దెలుపుటయుఁ గలదు—ఉ. 'సీ. పట్టెఁబో దొంగఁ దేల్గుట్టినట్టిది దాఁచి కొంచుఁ బోవక మెఱయించుటెట్లు.' కళా. ౨ ఆ. [శ. ర.]

సూ ౨౩. పద్యంబులకుఁ గులకంబగు.

కులకం బనఁ బద్యమునకుఁ బద్యాంతరముతో నన్వయము.

ఉ. 'తానొక పందు చెచ్చెరన్ గొని ప్రచ్ఛుచుఁ.' భార. ఆది. ౨ ఆ. మొ.

వ్యా. ఒక్కవాక్య మొక్కపద్యముతో ముగియక మీఁదిమీఁది పద్యములలోనికి అల్లుకొనియున్న నట్టి పద్యసమూహమునకుఁ గులకమని పేరు. లక్ష్యమున 'ప్రచ్ఛదుర్' అనునది యానంతర్యార్థకాంతాసమాపకక్రియ. ఈపద్యంపు ముగియికతో వాక్యమునకు ముగియిక గల్గలేదు.

ఇది బాలబోధసుధాకరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బగు
ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు
వాక్యపరిచ్ఛేదము.

ము క్త ల క్ష ణ వి వే చ న ము.

వ్యా. ముక్త=(అటనట) విడువఁబడిన, లక్షణ = శాస్త్రాంశముల, వివేచనము= తెలివిడి.

స ం జ్ఞ.

సూ. ౧. దీర్ఘపూర్వకముగు లఘురేఫము హ్రస్వపూర్వకముగుచో నలఘురేఫం బగు.

ఉ. 'క. వెఱవక కలలోఁ జేసిన, కొఱగామికి వగచుచోట గుణరత్నము చేకుఱె నీవు నలిగి తన్నినఁ, బఱపుపయిం బడినయట్లు పద్మదళాక్షీ.' ఉ. హరి. ౫ ఆ. మొ.

వ్యా. 'చేకూరు' అనునది తొలురూపము. హస్తగత మగునని యర్థము. ఇందలి రేఫము లఘువు. దానికిముందున్నది దీర్ఘము. ఆ దీర్ఘము హ్రస్వమైన మీఁది లఘురేఫమునకు అలఘురేఫ మాదేశమగును—'చేకుఱు'. లక్ష్యమున హ్రస్వపూర్వకరేఫము అలఘువగుటకు బ్రమాణమేమనఁగా ప్రాసమేయని మీఁది సూత్రవృత్తియందు మూలకారుఁడే చెప్పనున్నాఁడు.

సూ. ౨ అలఘురేఫము ఒత్తాచ్ఛఁ బగుచో లఘురేఫం బగు,

ఉ. 'ఎ. గీ. నీవును నాపద ఁ దీర్చి భంగపాటు తీర్చికొనును' భార. విరా. ౧ ఆ. మొ. 'లఘుర్ భవేద్ గురుః క్వచిద్ గురు శ్చ లఘు స్తథా, ఉచ్చారణస్య కల్ప్యత్వాన్నిదానం తత్ర సర్వచః' ।అని యథర్వణాచార్యులు. మఱియు 'నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వ లఘూనాం రయో స్తునిత్యం స్యాత్.' 'అనయో స్సంగతిం యస్తు కరోతి కవితాకృతౌ, అస్యా అత్యంత దోషత్వాద్దుష్కవి స్సహికథ్యతే.' అని ప్రథమాచార్యులును ద్వితీయాచార్యులును నియమించియుండుటం జేసి యది పూర్వరేఫంబులే యనుటకు వల్లకాదు. (చేకూరు—లఘురేఫము, తీఱు—అలఘురేఫము.)

వ్యా. లుప్తాచ్చ్వముఁ=లోపించిన యచ్చుగలది. 'తీఁయు' ధాతువునకు 'చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్త న ల డ రాంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౭౬ చేత చుక్కును, 'క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొను ధాతు వనుప్రయుక్తంబగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౧౨ చే కొనును, రాఁగా 'తీఁయుచుకొను' అను రూపమేర్పడును. రేఫగతాచ్చు లోపించిన తీఁర్ +చుకొను అనియుం, ఆలఘురేఫమునకు లఘురేఫమురాగా తీర్చుకొను అనియుం సిద్ధించును. 'కొను ధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు' నను బాల. క్రి. సూ. ౧౩ చే 'తీర్చికొను' అని యగును. ల ఘ్వలఘురేఫము లొండొకదాని కగుచుండు నంటకు బ్రమాణము 'లఘుర్భవే' దిత్యాది కారిక. ర ఱ ప్రాసనిషేధమునకు ప్రమాణము. 'నాన్యేషాం' 'అనయో రిత్యాది.

స ం ధి.

సూ. ద్విత్వరహితం బగు ద్వితీయావిభక్తి యుకారమున కచ్చు పరంబగుచో సంధి రాదు.

ఉ. నను నెఱిఁగె, నిను నెఱిఁగె. మొ.

వ్యా. 'ఇఁకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేకున్నను [బా. సంధి. సూ. ౯] ప్రథమేతరవిధాన [బా. సంధి. సూ. ౨] సామర్థ్యమున నన్నుర్ + అడిగె, నిన్నుర్ + అర్చించె నిత్యాదులకు వైకల్పికసంధి ప్రాప్తించుననిబాలవ్యాకరణము. ద్వితీయావిభక్త్యుత్తునకు ద్విత్వములమిఁది దానికే అసంధి ప్రాప్తిగాని అంతటను గల్గదని ఇచ్చట సవరణ. కావున రాముర్ + అడిగె = రామడిగె, ననుర్ + ఎఱిఁగె ననెఱిఁగె నిత్యాద్యనిష్టరూపములు తొలంగఁబడినవి.

స మా స ము.

సూ. ౧. తఱచుగ సర్వనామంబుతోడం గర్మధారయంబు చూపట్టదు.

వ్యా. సర్వనామంబుతోడ ననఁగా త్రికేతరమైన దానితోననుట.

సూ. ౨. ద్విగువు మహదర్థఘటితః బహ్వృష్టంబు.

వ్యా. సంఖ్యావాచకంబగు విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు ద్విగువు నాఁబడు. ఉ. ముజ్జగములు, ము[illegible]కములు. మహదర్థక మనఁగా పురుషబోధకములగు ముజాది ప్రత్యయములు. వీనితోఁగూడిన ద్విగుసమాసము కానఁబడదనుచున్నాఁడు.

ఇది బాలబోధసుధాపరనామధేయ కుమారదేవపండితీయం బను

ప్రౌఢవ్యాకరణ వివరణంబునందు

ముక్తలక్షణవివేచనము.

కుమారదేవపండితీయము సంపూర్ణము.

కల్యాణాద్భుత గాత్రాయ కామితార్థ ప్రదాయినే,
శ్రీవేఙ్కటనివాసాయ శ్రీనివాసాయ మఙ్గళమ్.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్,

మల్లికేశ్వరగుడిసందు, లింగిసెట్టివీధి, జి. టి. మదరాసు.

ఆర్డరుతోకూడ సగముసొమ్ము అడ్వాన్సు పంపవలెను.

(తపాలుచార్జి ప్రత్యేకము.)

సంస్కృతగ్రంథములు.

మేఘసందేశము. మల్లినాథ వ్యాఖ్య - తెనుఁగున ప్రతిపద తాత్పర్యపదప్రయోజనచర్చ-ఆక్షేపసమాధానములు. సంస్కృత మారంభించువారు ఈ తెనుఁగు సంపూర్ణటీక చేత దీనిని చదివి సులువుగా గ్రహించి సాహిత్యము పొందవచ్చును. రు. 2 8

రఘువంశము మల్లినాథవ్యాఖ్య - తెనుఁగు ప్రతిపద టీకా తాత్పర్యములు. ఎల్లవారును స్వయముగా పఠించి సంస్కృతమందు సాహిత్య మలవరుచుకొనుటకు ఉత్తమసాధనము. మొదటి 6 సర్గలు 3 0

కుమారసంభవము, 6 సర్గలు, పైదానివలెనే టీక. 3 0

నైషధము. ,, ,, అచ్చగుచున్నది.

అమరుకావ్యము. శృంగారలక్ష్యము. వేమభూపాల సంస్కృత వ్యాఖ్య. సంపూర్ణాంధ్రటీకయు. అచ్చగుచున్నది. 1 8

పుష్పబాణవిలాసము. సంస్కృతవ్యాఖ్య. తెనుఁగు పూర్ణటీక. 0 8

హితోపదేశము, మూలము 1 0

తెనుఁగు తర్జుమా, టీకలతో 1 12

పంచతంత్రము, మూలము 1 8

దశకుమారచరిత్రము ,, 1 0

,, తెనుఁగు సటీకాతాత్పర్యము (అచ్చగు) 2 8

విక్రమార్కచరిత్రము, వచనము, టీకతో (అచ్చగుచున్నది)

భోజచరిత్రము, కుఱుపైనశైలి, పైదానివలెనేటీక. ,,

వ్రతకల్పవల్లి (6 వ్రతములు) 1 12

అభిజ్ఞానశాకుంతలము, తెనుఁగువ్యాఖ్యతో అచ్చగుచున్నది.

బిల్హణచరిత్రము, తెనుగు పూర్ణటీక.	(అచ్చగుచున్నది)	
రసమంజరి, శృంగార రస స్వరూపవిస్తరము, సటీక.	1	8
ప్రియదర్శికానాటిక, శ్రీహర్షకృతి సంస్కృతటిప్పణము గద్య పద్యములుగా ఆంధ్రీకరణము సహితము.	1	8
శబ్దమంజరీ సమాసకుసుమావళీ తిజంతమంజరులు.	0	8

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

పద్యకావ్యములు.

ఆముక్తమాల్యద సంజీవనీవ్యాఖ్య.	12	0
శృంగారనైషధము సర్వంకషావ్యాఖ్య.	(అచ్చగుచున్నది)	
విజయవిలాసము, చేమకూర వేంకటరాజు. టీకాసహితము	,,	
సారంగధరచరిత్రము ,, ,,	,,	
జ్ఞానవాసిష్ఠరామాయణము, వేదాంతము, మడికిసింగనకృతి	1	[illegible]
ఆంధ్రబిల్హణీయము, నిర్దోషము	0	[illegible]
పారిజాతాపహరణము, మూలము	0	8
,, సటీక	(అచ్చగుచున్నది)	
సారంగధరచరిత్ర, ద్విపద (కవి విశ్వకర్మమతస్థుఁడు)	0	[illegible]
హరిశ్చంద్ర, ద్విపద, గౌరనమంత్రి ప్రణీతము	1	0
మనుచరిత్రము, సటీక	(అచ్చగుచున్నది)	
నృసింహపురాణము, ఎఱ్ఱాప్రెగడ, సటీక	(అచ్చగుచున్నది)	

నాటకములు.

ప్రతాపరుద్రీయనాటకము, సటిప్పణము, క్రౌనుసైజు	2	0
బొబ్బిలియుద్ధనాటకము	1	4
ఉషానాటకము, సటిప్పణము, క్రౌనుసైజు	1	[illegible]
శాకుంతలనాటకము, కాళిదాసీయమునకు తెనుఁగు	1	[illegible]
విక్రమోర్వశీయనాటకము, Inter Text నోట్సుతో	2	0
మాళవికాగ్నిమిత్రనాటకము	0	12
నాగానంద నాటకము	1	0

రత్నావళీనాటిక, శ్రీ ధరణికోట వేంకటసుబ్బయ్యగారివ్యాఖ్యతో 1 4
ప్రియదర్శికానాటిక (8
ఉత్తరరామచరిత్ర నాటకము—విపులమగు టీకతో 1 8
కృష్ణరాయవిజయనాటకము 0 8

సులభ వచనగ్రంథములు.

హితోపదేశకథలు, నీతిబోధకములు, (అచ్చగుచున్నది) 0 8
భోజ కాళిదాసకథలు, రసభరితములు వెలువడనున్నవి. 0 12
బేతాళ పంచవింశతిక 0 12
బేతాళుని యద్భుతకథలు, ప్రజ్ఞ కలిగించునవి (అచ్చులో) 0 10
విక్రమార్కుని యద్భుతకథలు, గుణము కలిగించునవి 0 12
కథాసరిత్సాగరము, అద్భుతనీతి వ్యవహారకథలు, ఆరుభాగములు 12 0
ఒక్కొకభాగము ప్రత్యేకముగా 2 0
దశకుమారచరిత్ర, కథలు 1 0

లక్షణగ్రంథములు

ఆంధ్రసాహిత్యదర్పణము, విశ్వనాథకవిరాజకృత సంస్కృతగ్రంథము నకు సరియైన యాంధ్రానువాదము. మూలమునందలి ఉదాహరణశ్లోకములతో చేర్చి ముద్రించితిమి. ఇందు నాటకలక్షణము సంపూర్ణముగా కలదు. 5 0
కావ్యాలంకారచూడామణి తొమ్మిది ఉల్లాసములును పూర్తిగా 1 4
అలంకారసంగ్రహము 0 12
ఛందస్సు, విద్యార్థుల కుపయోగము, సంగ్రహము 0 4
కుమారదేవపండితీయము, ప్రౌఢవ్యాకరణవ్యాఖ్య 2 8
అర్ధానుస్వారతత్త్వము (అచ్చగుచున్నది)

శారదా కాంచికలు - విమర్శలు - ఉపన్యాసములు.

జక్కన విక్రమార్కచరిత్ర ముద్రణవిమర్శనము 1 కింకిణి(అచ్చగుచున్నది)
ఆంధ్ర ప్రసన్న రాఘవ నాటక విమర్శ 2 కింకిణి ,,

కాళిహ స్త్రీమాహాత్మ్య ముద్రణవిమర్శనము — 8 కింకిణి(అచ్చగుచున్నది)

గ్రామ్యభాషాప్రయోగనిబంధనము, (పాత్రోచిత భాషనుగుఱించినది) — 4 కింకిణి — 0 12

మోచాకుసుమామోదవిచారము — 5 కింకిణి — ,,

ఆంధ్రవ్యాకరణ సర్వస్వవిమర్శనము — 6 కింకిణి — ,,

విమర్శవినోదము, సంస్కృతాంధ్ర కావ్యనాటకాది విషయకము — 0 12

తిక్కన సోమయాజివిజయము — 0 12

విసంధివివేకము — 0 2

భారతాభారతరూపకమర్యాదలు, (నాట్యకళాచరిత్రము) — 0 6

ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శనప్రకారలేశము, తెనుఁగుపుస్తకముల నెట్లు విమర్శింపవలయుననుటను గూర్చినది. — 0 6

గ్రామ్యాదేశనిరసనము, గ్రామ్యగ్రాంథికవాదమును గుఱించినది. ఈవ్యాసములో శాస్త్రులవారు ఆంధ్రదేశమందలి అన్ని జిల్లాల గ్రామ్యములను వర్ణించియున్నారు. కడుపుబ్బనవ్వించువిమర్శ — 0 6

స్త్రీపునర్వివాహగ్రంథము — 1 0

ఆంధ్ర హితోపదేశచంపువు, గద్యపద్యాత్మకము — 1 4

ఆంధ్రభాషాసర్వస్వార్థనియామకతిపయములు (నిఘంటురచనావిధి) — 0 4

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారి జీవితచరిత్రసంగ్రహము— 25 ప్రకరణములు. సులువైనశైలి. శాస్త్రులవారిహాస్యము, విమర్శలు, విద్యావినోదములు, సుఖదుఃఖములు, సమకాలిక పండితవిమర్శలు మొదలైన యనేకవిశేషములు గలవు. శ్రీ డాక్టరు, సర్, కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి గారి 'గురుపూజ' యను నుపన్యాసముతో నలంకృతము — 1 8

A HAND-BOOK OF CLASSICAL SAMSKRIT LITERATURE, By Sri U. Venkatakrishna Rao, M. A. for college students. Questions also given. — Rs. 2 0